

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

VI.

RUDABÁNYA
2008

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

VI.

**RUDABÁNYA
2008**

BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK VI. (III. évf. 2.) sz.

E számunk munkatársai:

Dr. Bíró József bányamérnök, tervező elemző szakközgazdász (Pécs);
Hadobás Sándor múzeumigazgató (B.-A.-Z. Megyei Bányászattörténeti
Múzeum, Rudabánya); **Pavol Horváth** muzeológus (Rozsnyói
Bányászati Múzeum, Rozsnyó – Rožňava, Szlovákia); **Dr. Kordos
László** paleontológus, igazgató (Magyar Állami Földtani Intézet,
Budapest); **Edita Kušnierová** művészettörténész (Rozsnyó – Rožňava,
Szlovákia); **dr. Szvirček Ferenc** történész, c. múzeumigazgató
(Salgótarján); **dr. Tarján Jenő** nyelvész, egyetemi docens (Budapest);
Tököly Gábor történész (Rozsnyó – Rožňava, Szlovákia); **Weisz
Boglárka** PhD, történész (MTA Történettudományi Intézete, Budapest).

Szerkesztő:

HADOBÁS SÁNDOR

A címlapon:

Szent Borbála, a bányászok védőszentje.
(Falkép-részlet, 14. sz. utolsó negyede. Rimabánya – Rimavská Baňa,
evangélikus templom, Szlovákia.)

A hátsó borítón:

A csetneki (Štitník, Szlovákia) evangélikus templom.
(Hadobás Sándor felvétele, 2008. szeptember 5.)

ISSN 1788-0939

Közreadja az

ÉRC- ÉS ÁSVÁNYBÁNYÁSZATI MÚZEUM ALAPÍTVÁNY

*a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum
és az OMBKE Rudabányai Helyi Szervezete közreműködésével*

A szerkesztőség címe:

3733 Rudabánya, Petőfi u. 24. – e-mail: tadibe@gmail.com

*Felelős kiadó: Boza István, az ÉÁBM Alapítvány Kuratóriumának
elnöke. – Nyomda: Z-Press Kiadó és Nyomda Kft., Miskolc.*

Felelős vezető: Kása Béla

Rudabánya, az emberré válás világhírű lelőhelye*

PROF. DR. KORDOS LÁSZLÓ

A *Rudabánya* melletti vasércben gazdag hegyvonulat völgyeit 10 millió évvel ezelőtt tavi mocsári üledékek borították, amelyekben napjainkig megmaradtak az egykor ott élt növények és állatok maradványai, közöttük az emberré válás korai szakaszának világszerte ismert és elismert dokumentumai, mint a *Rudapithecus hungaricus* és az *Anapithecus hernyaki* fog-, koponya- és végtagcsontmaradványai.

Ősföldrajz és kronológia

A *Rudabányáról* kiinduló és több kilométeren át követhető, átlagosan 1 km széles érces vonulat a felső-miocén időszakban félszigetként nyomult be az *Aggteleki-karszt* irányából a *Borsodi-medencébe*. Miután a középső-miocénben a *Kárpát-medence* területén jelentős süllyedés kezdődött, és a korábbi *Középső-Paratethys* tenger szeparálódott környezetétől, kialakult a *Kárpát-medence* nagy részét kitöltő *Pannon-tó*. A tórendszer borsodi medencéje már korábban is jól körülhatárolható, az *Alföld* felé szűk kapuval nyitott öblözet volt. Az alsó-pannon időszakban erre a területre a *Miskolci kapun* keresztül nyomult be a *Pannon-tó* vize.

A *Borsodi-medencében* az alsó-pannon idejében három, morfológiailag eltérő környezetet (fáciest) lehetett megkülönböztetni:

* Az egykori rudabányai külszíni vasércbányában található világhírű őslénytani lelőhelyről dr. Kordos László professzor, kutatásvezető kérésünkre készítette az itt olvasható összefoglalást.

szárazulatok, folyóvízi-mocsaras területeket és vízzel borított tavi felszíneket.

A *Borsodi-medence* zárt szárazföldi ívén belül a pannon időszakot megelőzően szubtrópusi tönkfelszín alakult ki. A karsztos folyamatokkal és normális erózióval egyenetlenné vált tönkfelszínnek közül északon legjelentősebb az *Aggteleki-karszt* csoportja, délebbre a *Rudabányai-vonulat* és a *Szendrői-hegység*. A *Borsodi-medencét* délről a *Bükk* lapos, részben fedett karsztos tömege határolta. Keletről a medencét a *Tokaji-hegység* miocén vulkáni sora zárta.

A hegységek északi és nyugati peremét, illetve a süllyedék-területeket már korábban is északról délre irányuló folyóvizek üledéke töltötte fel, míg délen tengeri széntelepés rétegsor képződött. Erre a felszínre nyomult be az alsópannonban a beltő vize, amely kitöltötte a süllyedéket, behatolt a *penepélének* völgyeiben, öblözteibe, elfedte az alacsonyabb fekvésű hegységeket, s szigetekre tagolódott mocsaras beltavi rendszert hozott létre.

A főemlősöket is tartalmazó üledékek azonban nem a *Rudabányai-vonulatot* övező fáciesben rakódtak le. A *Rudabányai-félsziget* fennsíkján korábban kialakult karsztos völgyrendszer időszakos és változó magasságú vízzel töltődött fel, valószínűleg követve a *Pannon-tó* vízszintingadozását. A bányabeli mélyfúrások adataiból szerkesztett ösföldrajzi térkép segítségével rajzolódott ki az elfedett, majd nagyrészt lebányászott völgyek hálózata. Az egykori völgyeket kitöltő üledékek, a karsztosodott dolomitra települtek. Legalul 2-8 m vastagságban vörös színű tarkaagyag, majd erre a változó vízborításnak megfelelően tavi agyagmárga, mocsári szenes agyag vagy lignit, esetenként őstalaj rétegei rakódtak. A völgyeket végül folyóvízi homok fedte be.

Az ősmaradvány tartalmú tavi-mocsári rétegek korát többféle módszerrel lehetett meghatározni. A gazdag gerinces fauna alapján az állattársaság az MN9 jelű zónába sorolható, ami európai korrelációban a 10 és 10,5 millió évvel ezelőtti időszaknak felel meg. A biosztratigráfiai besorolásban döntő a *Hipparion* első megjelenése, az ősi típusú rágcsálók hiánya, a gazdag rovarévó fauna jelenléte, valamint a később megjelenő egérfélék hiánya.

A *Borsodi-medence* pannóniai tavi üledéke több helyen riolituffára települ, aminek a korát többen, több helyen kálium-argon és argon-argon módszerrel határozták meg. Az eredmények azt mutatják, hogy a *Rudapithecus* lelőhelyek 11,5 millió évesnél idősebben nem lehetnek. Az előzőekkel egybevágó eredményre vezettek a paleomágneses vizsgálatok is. Mindezek alapján a rudabányai lelőhelyek kora 10 millió év.

Felfedezések, ásatások

Az első rudabányai főemlős csontját, egy alsó állkapocs töredékét *Hernyák Gábor* találta meg 1965-ben a későbbi I. sz. lelőhely felszínén, majd azt 1967-ben *Tasnádi Kubacska András*on keresztül eljuttatta a *Magyar Állami Földtani Intézetbe Kretzoi Miklós* professzorhoz. A kihalt gerinces állatok nemzetközi híru kutatója a leletben azonnal felismerte az eddig ismeretlen, kihalt emberszabású majmot. A *Magyar Nemzet* című napilap tudósításában hamarosan nyomtatásban is megjelent a *Rudapithecus hungaricus* név. Egy hónappal később *Tasnádi Kubacska András* az *Élet és Tudomány* c. hetilapban napvilágit látott népszerű cikkében első ízben fényképet is közölt a leletről. Szintén 1967-ben a humán evolúcióval foglalkozó budapesti szimpóziumon *Kretzoi* előadásában bemutatta a leletet, amelynek publikációja 1969-ben jelent meg.

1969-ben *Hernyák Gábor* az első példány helyszínén újabb, teljesebb állkapcsot talált, aminek hatására *Kretzoi Miklós* vezetésével szakértői csoport utazott a helyszínre, s ott kisebb gyűjtéseket is végeztek.

A rendszeres ásatások *Kretzoi Miklós* vezetésével 1971-ben kezdődtek meg a *Központ Földtani Hivatal* megbízásából a *Magyar Állami Földtani Intézet* és a debreceni *Kossuth Lajos Tudományegyetem* együttműködésében. Már az első ásatási évben három hominoida (kihalt emberszabású majom) lelet került elő az I. sz. lelőhelyről. 1972-ben a II. sz. lelőhelyen megtalálták a RUD-7 jelű leletet, a *Bodvapithecus altipalatus*, valamint a RUD-9 jelű alsó állkapcsot, a *Pliopithecus (Anapithecus) hernyaki* holotypusát. Egy évvel később, 1973-ban az I. sz. lelőhelyet egy tavaszi hóolvadás

gyakorlatilag megsemmisítette. A *Kretzoi Miklós* által vezetett és 1978-ig tartó ásatások alatt a rudabányai külfejtés területén több ősmaradvány lelőhelyet sikerült felfedezni, és azokon gyűjtéseket végezni. Az ásatások első hét évében 74 tételből álló hominoida anyagot sikerült begyűjteni, megjelentek az első publikációk, másolatok készültek a leletekről, s több külföldi szakértő is megtekintette a lelőhelyet.

A *Kordos László* által 1979 és 1984 között vezetett ásatások és gyűjtések során mindössze két főemlős-maradvány került elő. 1985. szeptember 13-án a II. sz. lelőhelyen *Hernyák Gábor* megtalálta a RUD-77 jelű nőtstény *Rudapithecus-koponyát*. A további ásatások eredményeként 1988-ban ugyanezen a lelőhelyen több más hominoida-lelet mellett az *Anapithecus* koponyatöredéke is előkerült.

A nemzetközi kutatások 1992-ben kezdődtek el. 1992 és 1994 között *Kordos L.* és *L. L. Bernor* vezetésével tafonómiai ásatás és sokrétű szakértői vizsgálat történt a II. sz. lelőhelyen, ill. a korábban begyűjtött leleteken. 1997 és 1999 között a *Torontói Egyetem (D. R. Begun)* és a *Magyar Állami Földtani Intézet (Kordos L.)* közösen szervezett nyári ásatási gyakorlatain („*Rudabánya Field School*”) újabb jelentős hominoida leletek kerültek elő: 1988-ban egy combcsont-pár, 1999. július 13-án pedig az eddigi legteljesebb *Rudapithecus* koponya (RUD-200, „*Gabi*”).

Rudabányán az ásatások ezt követően hat évig (2000-2005) szüneteltek, majd annak a reményében, hogy az 1998-ban megtalált combcsont-párhoz, valamint az 1999-ben előkerült „*Gabi*” koponyájához további maradványokat sikerül kiásni, a kutatások folytatódtak. A *Torontói Egyetem* és a *Magyar Állami Földtani Intézet* 2006. évi újabb ásatásakor a koponyától alig négy méterre előkerült a „*Gabi*” egyedéhez tartozó alsó állkapocs-pár, valamint a medencecsontok is. Lassan kirajzolódott egy fiatal nőtstény *Rudapithecus* csontváza, és a kutatók merész reményekkel vágtak neki a 2007. évi ásatásoknak, amelyen legnagyobb bánatukra egyetlen főemlős-maradványát sem sikerült kiásniuk. A 2008. év annál sikeresebbnek mondható! A cél most is „*Gabi*” további csontváz-töredékeinek megtalálása volt. *Rudapithecus* ugyan nem sikerült találniuk, de négy különálló foglelet mellett előkerült egy fantasztikusan jó állapotban megmaradt hím *Anapithecus* felső állcsontja

a csaknem teljes fogazatával. Első ízben sikerült együttesen megtalálni a nemre jellemző nagy szemfogot, valamint a hozzá csatlakozó elő-zápfogakat és nagyörlőket. Az 1988. évben felfedezett *Anapithecus* koponyatöredéket – ami ugyan egy nőstény ősmajomtól származik – most ki lehetett egészíteni az új lelettel, és a kutatók remélik, hogy ezáltal pontosabban tudják majd rekonstruálni az *Anapithecus* arckoponyáját.

A Rudapithecus

A rudabányai hominoida kutatások eddigi több mint harminc éves történetében a leleteket sokan és sokféle szempontból tanulmányozták, s ennek eredményeként a következtetések is időről-időre módosultak. *Kretzoi Milkós Rudabányán* öt hominoida taxont különböztetett meg: *Rudapithecus hungaricus*, 1969, *Bodvapathecus altipalatus*, 1975, *Pliopithecus (Anapithecus hernyaki)*, 1975, *Rangwapithecus (ataxopithecus) serus*, 1984, és *Hominoidea indet.*

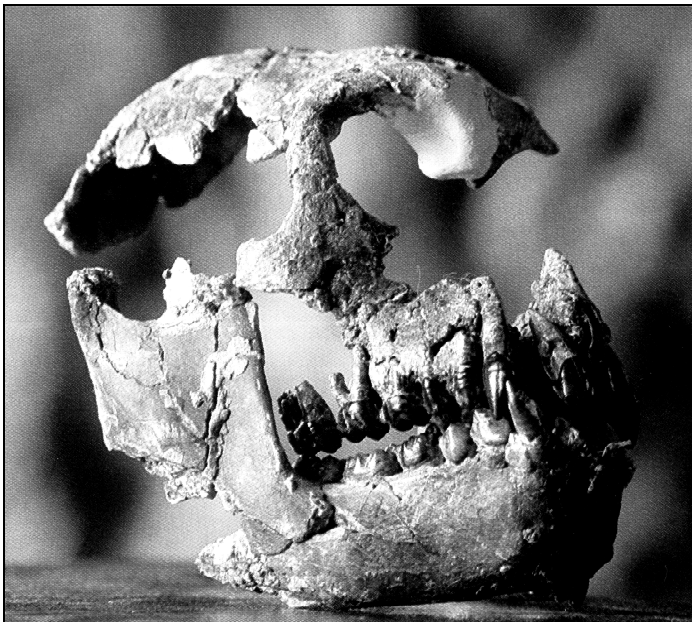
Kretzoi többször publikált elgondolása szerint a *Rudapithecus* egy kistermetű, törekeny felépítésű, redukált metsző- és szemfoggal rendelkező, megrövidült arcú, az arc síkjából kiálló orrot viselő, felegyesedve járó emberszabású majom volt, aki az *Indiából* leírt *Ramapithecus*-szal mutat közvetlen rokonságot. Ennek az elgondolásnak a továbbfejlesztett változata szerint az emberré válás nem *Afrikában*, az *Australopithecusokon* keresztül, hanem *Ázsiában* a *Ramapithecusból* közvetlenül kialakuló *Pithecanthropuson* át következett be.

A *Ramapithecus-elmélet* az 1970-es évek divatos elgondolása volt amit a legtöbb kutató elfogadott, mígnem a *Pakisztánból* előkerült *Sivapithecus* koponyalelet alapján világossá vált, hogy a *Ramapithecus* a *Sivapithecushoz* tartozik, aki viszont orángután ős, s ily módon nincs közvetlen kapcsolatban az emberré válással.

Az 1980-as években több kutató is egyre inkább úgy látta, a *Rudapithecus* az európai *Dryopithecushoz* áll közel, s egyöntetű véleményként megállapították, hogy Rudabányán csak két főemlős létezett, a *Rudapithecus hungaricus* és az *Anapithecus hernyaki*. A RUD-77 koponya értékelését követően *Begun* és *Kordos* megállapította, hogy a *Rudapithecus hungaricus* az 1901-ben *Németor-*

szágból leírt *Dryopithecus brancoival* megegyezik, s ezért a tudományos közéletben az utóbbi nevet használták.

Miközben Rudabányán szüneteltek az ásatások, Spanyolországban 2004-ben ben előkerült egy 12,5 – 13 millió évvel ezelőtt élt, *Pierolapithecus*nak elnevezett új emberszabású ősmajom koponyája és néhány végtagsont töredéke. A rudabányai leletek kutatói az új lelet ismeretében újraértékelték korábbi rendszertani álláspontjukat, és úgy gondolták, hogy a *Pierolapithecus* valójában a Franciaországból leírt *Dryopithecus fontani* fajjal azonos, és így módon a rudabányai lelet nem tartozik a *Dryopithecusok* közé. Visszatértek Kretzoi Miklós professzor álláspontjához, miszerint a rudabányai ősmajmot valóban külön rendszertani egységnek kell tekinteni, és a továbbiakban a tudományos életben ismét a *Rudapithecus hungaricus* nevet célszerű használni.

A leghíresebb Rudapithecus, „Gabi” koponyája. Felső része 1999-ben, az alsó 2006-ban került elő az ásatások során.
(Dr. Kordos László felvétele.)

Már a RUD-77 koponya publikációja tartalmazza azt a későbbi részletvizsgálatokkal is alátámasztotta megállapítást, miszerint a *Rudapithecus* anatómiai felépítéséből egyaránt levezethető az afrikai csimpánzhoz és az emberhez vezető leszármazási vonal.

A *Rudapithecus* maradványokat paleobiológiai szempontból sokan és sokféleképpen foglalkoztak. A felegyenesedett járásáról szóló kezdeti elgondolásokat a szakértők hamar megcáfolták, s főleg *Begun* értékelése nyomán tudjuk, hogy a *Rudapithecus* fán élő, négy lábon mozgó, időnként függeszkedő életmódot folytató *hominoida* volt. A *Rudapithecus* hímje a nősténynél sokkal nagyobb szemfogú, és koponyacsontja is nagyobb. A csontos belső fül computer tomográfias vizsgálata is ezzel megegyező eredményre vezetett. A RUD-77 agytérfogata 300-340, a RUD-200 jelű leleté 280-300 köbcentiméter lehetett, agyának felépítése pedig még elmaradt a ma élő emberszabásúak fejlettségétől. Különböző számítások szerint a *Rudapithecus* testtömege 18 és 26 kg, termete pedig 120-130 cm között mozgott. A fogazat felépítéséből és a mikroszkopikus méretű fogkopás mintázatából következtetve a *Rudapithecus* növényevő volt, fő tápláléka a puha gyümölcs, nem fogyasztott magvakat és faleveleket.

Az *Anapithecus*

Az *Anapithecus Kretzoi* eredetileg *Pliopithecus hernyaki* néven írta le, jelezve, a *pithecus* nemzetségbe tartozónak véli. Később *Kretzoi Anapithecus* néven új alnemzetséget állított fel, amit a francia *Ginsburg* nemzetségi rangra emelt. Az *Anapithecus*-szal foglalkozó külföldi szakértők az eredeti leleteket gyakorlatilag sohasem látva és tanulmányozva ezt az ősmajmot a *Pliopithecidae* családon belül a *Crouzelinae* alcsaládba sorolták, ami e sorok írójának véleménye szerint téves megállapítás.

Az 1988-ban megtalált *Anapithecus* koponya eltér a dévényűjfalusi (neudorfi) *Epipliopithecus*tól. A 2008. évi ásatások alkalmával több különálló fog mellett egy hím és egy nőstény *Anapithecus* csaknem teljes fogazatú felső, illetve alsó állcsontja is előkerült. Az *Anapithecus* fogazata és koponya-felépítése rendkívül primitív, míg mozgástípusa már a fejlett emberszabásúakéval azonos. Táp-

láléka a *Rudapithecust*hoz hasonlóan puha növényi anyagokból állt. Az *Anapithecust* sikerült kimutatni *Franciaországból, Németországból és Ausztriából*, a rudabányai lelőhellyel megegyező korú üledékekből.

Ősnövények és őssállatok

A rudabányai lelőhelyek jellegzetessége. Hogy a lignitréteget, szenes anyagokat és növénymaradványos üledékeket tartalmaznak. A xilotómiai, növényzövet-tani vizsgálatok már korábban kimutatták a *Taxodium* dominanciájú mocsár egykori jelenlétét. A makroflóra és a virágporszemek elemzéséből tudjuk, hogy a vízközeli területeken változatos erdei, a fennsíkokon esetleg nyíltabb biotópok voltak. A sokféle termés között gyakori az ostorfa (*Celtis*) és a *Glyptortrobus* maradványa.

Már a hominoida-ásatások előtt ismert volt, hogy a rudabányai lignites márgasorozat egyaránt tartalmaz csökkent sósvízi, édesvízi és szárazföldi puhatestűeket. Az ásatásokon nagymennyiségű minta alapján levont következtetések arra utalnak, hogy a nedves környezetet és a vizet igénylő puhatestűek dominanciája mellett a szárazságot igénylők is jelen vannak.

Az első *hominoida* előkerülése előtt már a XX. század elejétől kezdve ismertek *Rudabányáról* masztodon és *Hipparion*-fogakat, teknőspáncélokot. A tízmillió évvel ezelőtt élt, csaknem száz gerinces fajból álló rudabányai állatvilágot röviden a következőképpen jellemezhetjük.

A rendkívül ritka halmaradványok mellett gyakoriak a békák és a farkos kétélűek, amelyek az egykori tóban vagy mocsárban éltek, csakúgy, mint a teknősök (*Tryonix*, *Testudo*, *Geomyda*) és kígyók (sikló, vipera, kobra) nagy része is. A 12 fajhoz tartozó, igen szegényes madármaradványok között baglyokat, ludakat, tyúkféléket, szárcsaféléket és verébalkaltúakat lehetett megkülönböztetni.

A néhány denevérleletből három faj jelenlétére lehetett következtetni. A gazdag, ősi jellegű, kizárólag kihalt fajokból álló rovarrevők állandó vízközelséget és erdős környezetet igényelnek. Hasonló, a sajátos rovarrevőknek életteret adó nedves, erdős biotópot jelenleg *Délkelet-Ázsiában* találni.

Rudabányán gyakoriak a rágcsálók apró, jellegzetes fogai. Kihalt hörcsögök, repülőmókusok, ötféle pelefaj, a valószínűleg földalatti életmódot folytató *Anomalomysok* népesítették be a vízközei erdők különböző szintjeit. Igen gyakori a kistermetű hód, ami valószínűleg jól érezte magát a mocsárba gyökerező taxodium fák között.

A nagy fajgazdagságú, de viszonylag kis egyedszámú ragadozók között a kis- és közepes termetű menyétfélék a leggyakoribbak, de éltek *Rudabányán* medve- és macskafélék, miközben a máshol gyakori hiénák gyakorlatilag hiányoznak. A kor legnagyobb ragadozója, a hatalmas méretű medvekutya (*Amphicyon*) is élt *Rudabányán*.

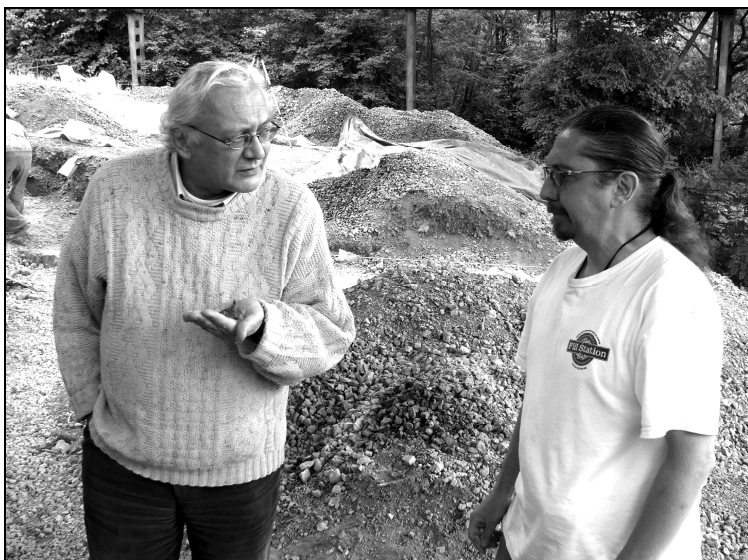
Az ormányosok a rudabányai lelőhelyek jellegzetes nagytestű emlősei. Az első leletek még a XX. század elején előkerültek, s a későbbiekkel együtt 1922-ben már *Schlesinger* is tanulmányozta és ismertette monográfiájában. Összesen négy ormányos faj élt *Rudabányán*, egy kapafogú (*Deinotherium*) és három gumósfogú (*Gomphotheriidae*) őselefánt.

A rudabányai faunára jellemző a háromujjú ősló gyakori jelenléte. A rendszertani szempontból *Hippotherium primigenium* fajba tartozó ló észak-amerikai eredetű, és a nemzetség első bevándorlási hullámával érkezett a *Kárpát-medencébe*. A gyakori orrszarvúak közül három faj is élt a területen. Mindegyikük alacsony fogkoronájú, ami arra utal, hogy lombevők voltak, s táplálékukat az erdős vagy bokros területekről szerezték be.

A *Rudabányán* közönséges disznófélék három kihalt faja alapján arra a következtetésre jutottak, hogy ezek az emlősállatok tízmillió évvel ezelőtt a legutolsó európai szubtrópusi erdei környezetben éltek.

Az eddig megvizsgált 250 kérdésű csontjai között legalább hat fajt lehetett kimutatni, az erdősültebb, nedvesebb és melegebb körülményeket igénylő *Dorcatheriumot*, szarvasféléket és gazellákat.

Ökológiai szempontból a rudabányai 10 millió évvel ezelőtt élt igen nagy fajgazdagságú állatvilág a *Kárpát-medence* nagy részét kitöltő *Pannon-tó* partszegélyén, *trópusi-szubtrópusi körülmények* között, mocsárkörnyéki erdei, és kismértékben nyíltabb, bokros vegetáció különböző *biotópjaiban* élt. A maradványok a mocsári-tavi üledékgyűjtőben nagyrészt rövid szállítódás után halmozódtak fel.

Dr. Kordos László magyar (balra) és dr. David R. Begun kanadai kutatószervező a 2008. évi rudabányai ásatások közben az egyik frissen előkerült fontos leletről váltanak szót.

Epilógus

A rudabányai ásatások néhány év szünet után 2006-ban ismét folytatódtak. A *Rudapithecus*-maradványok sokoldalú vizsgálatának eredményeit a kutatók nemzetközi szakmai fórumokon bemutatták és publikálták. Mindezek eredményeként *Rudabánya*, mint lelőhely, és a *Rudapithecus* tan- és kézikönyvek révén ismertté vált az egész világon. A lelőhelyről előkerült különböző ősmaradványokat, földtani helyzetüket, tafonómiai, rétegtani, ökológiai és állatföldrajzi jellegzetességeit nemzetközi szakértői csoport több éven keresztül tanulmányozta, és az eredmények monográfia formájában megjelentek.

Rudabánya, 2008. július hó.

A nemesérc-bányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és Anjou-korban*

WEISZ BOGLÁRKA

Az Árpád-kort a bányászattörténet szemszögéből két korszakra oszthatjuk. Az első időszak a tatárjárásig tartott, amikor a bányák még a király tulajdonában voltak, és a bányából befolyó jövedelem is a királyt illette meg. A tatárjárás követően változásra került sor, melyet a bányászbetelepülés következményének tekintünk. Az egyes bányakerületek között vándorló bányászok meghonosították bányászati szokásaikat, hagyományaikat és szokásjogukat.¹ A cseh és német területekről érkező bányászok magukkal hozták a bányászati szabadság (*Bergbaufreiheit*) fogalmát, ismeretét. E szabadság elsősorban az ércek utáni szabad kutatásban nyilvánult meg, amiért cserébe a bányászok a bányászati jogot biztosító személynek, a regálé-birtokosnak bizonyos szolgáltatásokkal, juttatásokkal tartoztak.² A Magyar Királyság területén e változás egyrészt az *urbura* megjelenésében,³ másrészt a bányászattal foglalkozó népele-

* A tanulmány eredetileg megjelent: *Történelmi Szemle* 50. (2008.) 141–161.

¹ Vö. K. Blaschke – G. Heilfurth: Bergbau. In: *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 1. München, 1980. 1949–1950.

² R. Willecke: Bergrecht. In: *Lexikon des Mittelalters*. I. i. m. 1957–1959.

³ A királyi jövedelmekben történő változáshoz l. Weisz Boglárka: A nemesércbányákból származó királyi jövedelmek az Árpád-korban. In: *Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. június 7–8.) előadásai*. Szerk. Révész Éva, Halmágyi Miklós. Szeged, 2007. 247–259.

mek kiváltságolásában nyilvánult meg közvetlenül, amely folyamat elvezet a 14. században a bányavárosok megjelenéséhez.⁴

I. Károly uralkodása alatt már találunk arra utalást, hogy a bányavárosok egységes, vagy legalábbis a bányászat tekintetében hasonló kiváltságokkal rendelkeztek. Amikor 1337. március 12-én I. Károly király engedélyezte Kozma fia Lukács, Leusták fia Detre és Iván fia Miklósnak,⁵ valamint kistapolcsányi Gyula fia Gergelynek⁶ hogy Dobrocsna, Bohó és Nevidzén nevű birtokaik határain belül és a Nyitra megyei Divék-völgyben arany, ezüst, valamint más ércek és fémek után kutassanak, bányákat nyissanak, lehetőséget adott arra is, hogy ott városokat alapítsanak, melyeket más bányavárosok szabadságához hasonlóan (*iuxta libertatem aliarum civitatum montanarum*) irányíthatnak.⁷ 1349. március 31-én I. Lajos Idabánya – más bányák szokása szerint (*iuxta consuetudinem aliarum montanarum nostrarum in regno nostro existencium*) – határainak kijelölését rendelte el, melyen belül az erdőket és más haszonvételeket átengedte, ahogy más királyi bányáknál szokás (*prout in aliis montanis nostris est consuetum*).⁸ I. Lajos 1357.

⁴ A középkori bányavárosok, bányatelepek felsorolását I. Paulinyi Oszkár: Bányagazdálkodás Magyarországon a fejlett feudalizmus időszakában. In: Paulinyi Oszkár: *Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából*. Szerk. Buza János, Draskóczy István. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 3.) Bp. 2005. 343.

⁵ Vö. Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. In: DVD Könyvtár IV. *Családtörténet, heraldika, honismeret*. (Divék nem Bossányi ág, 1. tábla).

⁶ Vö. Engel P.: *Genealógia* i. m. (Tapolcsányi [Kistapolcsányi]).

⁷ Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest, 1880. 318–319. Az oklevél, melynek eredetije lappang, megjelent 1307. évi datálással is (Botka Tivadar: *Bars vármegye hajdan és most I*. Pest 1868. 8–9., s ennek nyomán *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I–II*. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislavae, 1980–1987. I. 467. sz.), a helyes dátumra I. *Anjou-kori oklevéltár I–XXVII*. Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, Kristó Gyula, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Tóth Ildikó. Bp.–Szeged 1990–2007. (A továbbiakban: *Anjou-oklt.*) II. 65.

⁸ *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. 1238–1350*. Ed. Ľubomir Juck. Bratislava 1984. (továbbiakban: VMMS I.) 163–164.

november 28-án engedte meg a zalatnai polgároknak, *hospesek*-nek és bányászoknak, hogy ugyanazon szabadságokkal bírjanak, mint a királyság többi bányái (*qua cetera montana in regno nostro existentia gaudent et fruuntur*).⁹ Az asszonypatakaik szabadon választhattak bírót és esküdteket, akik a közöttük felmerülő ügyekben ítéelkezhetnek más városokhoz és bányákhoz hasonlóan (*ad instar... aliarum civitatum, et montanarum nostrarum*).¹⁰

Arra, hogy ezek, a fentiekben idézett oklevelekben csak általánosságban említett, kiváltságok mit jelentettek valójában a bányavárosok polgárai számára, I. Károly 1325. június 14-én kelt oklevele világít rá. Az uralkodó ebben Aranyosbánya városának megadta azokat a szabadságokat, amellyel más királyi aranybányák mesterei avagy művelői bírnak (*libertatibus, quibus aliarum aurifodinarum suarum magistris seu operarii utuntur*). Az oklevél a kiváltságokat részletezi is: (1.) *census*ként a bánya hasznának nyolcadát kötelesek fizetni a királynak; (2.) nem ítéelkezhet felettük sem a nádor, sem az erdélyi vajda, sem megyésispánok (*comites parochiales*), sem más bíró, csak a király vagy az országbíró; (3.) a király a bánya körül másfél mérföldnyi (*ad quantitatem unius et dimidiae rastae*) földet a többi királyi aranybánya szokásának megfelelően (*consuetudine ceterarum aurifodinarum*) átenged a számukra.¹¹ Azaz: I. Károly az *urbura* fizetését, a bánya egy meghatározott környékének átengedését – ami elsősorban a bányászathoz szükséges fakitermelés miatt volt fontos –, végül a bíraskodási kiváltságot tekintette azoknak a jogoknak és kötelezettségeknek, amelyek egy bányaváros számára nélkülözhetetlenek. A továbbiakban, sorra véve az egyes bányák, bányavárosok privilégiumait, azt vizsgáljuk, hogy I. Károly 1325. évi oklevelében felsorolt ki-

⁹ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 36 543.

¹⁰ 1376: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IX/5. 97–98.

¹¹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. (1191–1342)*. Bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner. Hermannstadt, 1892. (a továbbiakban: UGDS I.) 396., vö. *Anjou-oklt. IX.* 251. sz.

váltságok hogyan jelentkeznek – jelentkeznek-e egyáltalán – azokban, illetve milyen más bányászathoz kötődő szabadságokat figyelhetünk meg bennük.

Az utóbb bányavárosként ismert települések közül elsőként Selmecbánya juthatott kiváltságokhoz a 13. század második felében. A selmeciek privilégiumukat IV. Béla nevéhez kötötték, akinek oklevele azonban nem maradt fenn. Ismerünk ugyan egy IV. Béla nevével (*In Namen Gotts Amen Vier Bela Von Gotts genodn tzu Hungern Dalmatzn Croatzn (etc.) Kunig Chundign allen vnd yetzlichem dy diesen khegenwortigen prieff anzehen horen ader lezen*)¹² ellátott német nyelvű privilégium-töredéket a selmeci város- és bányajog elejéről, ez azonban szinte szó szerint megegyezik az iglauri város- és bányajogban fennmaradt, I. Vencel cseh király és fia, Přemysl morva örgróf oklevelével. Az iglauri város- és bányajognak két latin (melyek közül az egyiket [A] a 13. század közepére, a másikat [B] a 13. század második felére datálja a szakirodalom)¹³ és több német nyelvű változata ismert.¹⁴ A selmeciek német nyelvű privilégium-töredéke az iglauri város- és bányajogban szereplő kiváltságlevél latin B változata fordításának tekinthető. Erre utal az, hogy a selmeciek oklevelében is szerepel az a paragrafus, mely csak az iglauri latin B változatban jelenik meg.¹⁵ A latin B vál-

¹² *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei.* Ed. Ilpo Tapani Piirainen. Oulu, 1986. 31.

¹³ Adolf Zycha: *Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau I–II.* Berlin, 1900. II. V.

¹⁴ Vö. Johann Adolf Tomaschek: *Deutsches Recht in Oesterreich im dreizehnten Jahrhundert: auf Grundlage des Stadtrechtes von Iglau.* Wien 1859. 303–324.; Zycha, A.: *Das böhmische Bergrecht* i. m. I. 46–78.

¹⁵ *Insuper volumus et mandamus districtius obseruari, quod si aliquis ciuium committens homicidium uel alium excessum enorme quemcumque, nec camerarius noster nec prouincialis nec aliquis officialium nostrorum nec iudex ciuitatis seu iurati in bonis suis tam mobilibus quam immobilibus aliquam exercent uiolenciam, quamuis reus profugus factus fuerit, sed uxor sua cum heredibus rebus suis pacifice perfruantur. (Incipiunt statuta ciuilia ciuium Iglauie a uiris prudentibus*

tozat fordítása nem volt egyedülálló, mivel ismerünk más, 1504. évi évszámmal jelölt kéziratban fennmaradt fordítást is,¹⁶ e fordítás és a selmeciek oklevele közötti hasonlóság azonban nem a szövegvariáns ismeretéből, hanem a fordításból adódik.

Bár IV. Béla Selmecbánya számára biztosított privilégiuma nem maradt fenn, annak létezésében nem kételkedhetünk, sőt, a más városok privilégiumaiban fellelhető utalások alapján egyes rendelkezéseit rekonstruálni is lehet.¹⁷ Mivel a fennmaradt privilégiumtöredék nem köthető IV. Bélához, a benne foglalt adatokat sem lehet felhasználni következtetések levonására. Így hiába utalt arra az oklevél, hogy az uralkodó nem csak a selmeci bányászok, hanem minden magyarországi bányász részére állította ki a kiváltságlevelet (*So wel wir vnsern getrewen perglewtn vnser Statt Schebnitz vnd andrn vnsern perglewtn Inn vnsernn Land tzu Hungern*),¹⁸ ez a megjegyzés nem bizonyíthatja számunkra, hogy a bányavárosok közül elsőként Selmec kapta meg privilégiumát, illetőleg, hogy ezek voltak azok a kiváltságok, melyek megillettek minden magyar bányászt.¹⁹

inuenta et regalibus priuilegiis confirmata. Amen) – Tomaschek, J. A.: *Deutsches Recht* i. m. 200.

¹⁶ Codex Palatinus Germanicus 461. – A szöveget l. <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg461/0241> (letöltve: 2008. ápr. 23.; a továbbiakban: CPG), vö. Zycha, A.: *Das böhmische Bergrecht* i. m. II. XVII–XVIII.

¹⁷ Vö. Csukovits Enikő: Bűn és büntetés a középkori városi gyakorlatban. A selmecbányai 14–15. századi városkönyv bűnesetei. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században*. Szerk. Csukovits Enikő, Lengyel Tünde. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) Bp. 2005. 202–203.

¹⁸ Piirainen, I. T.: *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica* i. m. 31.; „quod nos regia auctoritate nostra et libera uoluntate dilectis ciuibus nostris in Iglauia et montanis ubique in regno nostro constitutis” – Tomaschek, J. A.: *Deutsches Recht* i. m. 194.; „vonn unserenn kuniglichenn gewalde vnnnd auch von vnsern freyen willenn vnserenn getreüenn purgerenn von der ygla vnnnd percleüte wo sy yn vnserenn lande wonent sint” — CPG 461.

¹⁹ Wenzel G.: *Magyarország bányászatának* i. m. 34–35.

Richard Marsina és Ľubomir Juck IV. Béla privilégiumlevelét 1238. évinek, vagy az előtt keletkezettnek tekintette, mivel létrejöttét a korponai és a zólyomi *hospesek* kiváltságlevelével kötötték össze.²⁰ Véleményünk szerint a kiváltságlevél kiadása nem e két település kiváltságával hozható szorosabb kapcsolatba, hanem a bányászatban bekövetkező változással. Az ércek utáni szabad kutatás, a szabad bányászat biztosítása lehetett a privilégium kiadásának elsődleges oka, miként a selmecebányaiak kiváltságára elsőként 1255-ben utaló Besztercebánya esetében is.²¹ Ennek megfelelően a kiváltságlevél kiadását a tatárjárás utáni időszakra helyezzük, azaz 1243 és 1255 között keletkezettnek tekintjük.²² Ennek látszólag ellene mond, hogy Selmecebánya plébánosát, Gerardust – aki esztergomi kanonok is volt – már 1240-ben említik.²³ A következő ismert plébános, az 1253-tól szereplő Rajnald (*Raynaldo plebano ecclesie de Bana*) szintén szoros kapcsolatban állt az esztergomi érsekséggel.²⁴ Vélhetően vele találkozunk 1275-ben is, amikor a városi tanács az általuk épített Szent Miklós kápolnát, melyet Renold plébános (*magistro Renaldo plebano de eadem civitate*) a felszentelés jogán a Boldogságos Szűz plébániatemplomhoz kapcsolt, átadták a domonkosoknak.²⁵ Ezt 1275-ben IV. László is megerősítette, s okleveléből többet is megtudunk Renold személyéről.

²⁰ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ad edendum prae-paravit Richard Marsina.* Bratislavae 1971–1987. (a továbbiakban: CDES) II. 24.; VMMS I. 35.

²¹ Vö. CDES II. 341.

²² Ezt az elgondolást támogatja *Bél Mátyás* azon feljegyzése is, mely szerint a tatárok elpusztították *Selmecebányát*, l. *Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Selmecebánya Bél Mátyás leírásában.* Központi Bányászati Múzeum 4. Sopron, 2006. 37–38.

²³ 1240: Gerardum plebanum de Banya ... concanonicus et procuratores vestros – Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner I–II. Romae 1859–1860. (a továbbiakban: VMHH) 174. (Gerardus az esztergomi érsek követeként jár IX. Gergely pápánál.)

²⁴ Vö. VMHH I. 225., uo. 226.

²⁵ CD V/2. 308–309.

Ezek szerint Renold (*magister Renaldus, praepositus Sancti Thomae montis et plebanus de Wana*) az esztergomi Szent Tamás prépostság prépostja volt.²⁶ A selmeci plébános és az esztergomi érsekség, illetve az esztergomi Szent Tamás prépostság egyértelmű kapcsolata azonban csak arra utalhat, hogy a selmeciek ekkor még nem rendelkeztek szabad plébánosválasztási joggal,²⁷ privilégiumok kiadási idejét illetően azonban nem nyújt segítséget. A városi tanács 1275. évi oklevele is csak közvetve adhat eligazítást, amikor megjegyzi, hogy az általuk épített (*nostro iure aedificationis*) Szent Miklós kápolna kegyúri jogát csak V. István biztosította a selmecieknek (*ex donatione bonae memoriae domini Stephani regis iure patronatus*).²⁸ Selmecbánya falunagya elsőként 1266-ban jelenik meg az oklevelekben (*Arnoldo villico ... de Bana*),²⁹ a bíró és az esküdtek pedig első pecsétes oklevelüket 1275-ben adták ki.³⁰

A 13. század második felében bányászati engedélyt kaptak a besztercebányai *hospesek* 1255-ben, a lipcseiek (Liptó m.) 1263-ban, majd 1270-ben, a szepesi szászok 1271-ben, valamint – egy

²⁶ *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III*. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. Strigonii – Budapestini, 1999. (a továbbiakban: MES) II. 54. (*Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II*. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp. 1923–1987. [a továbbiakban: Reg. Arp.] 2668. sz.); 1271. június 28-án kelt oklevélben is szerepelt Renald, mint a Szent Tamás egyház prépostja (MES I. 587.).

²⁷ Szabad plébánosválasztással bírt a bányavárosok közül Besztercebánya (1255: CDES II. 341.), Rimabánya (1268: Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. [a továbbiakban: ÁÚO] VIII. 212.), Rózsahegy (1318: VMMS I. 92.), Nagybánya (1347: CD IX/1. 499.) és Breznóbánya (1380: CD IX/5. 391.).

²⁸ CD V/2. 309. – IV. László oklevele szerint a kápolna kegyúri jogát ő élvezte, I. MES II. 54. (Reg. Arp. 2668. sz.)

²⁹ ÁÚO VIII. 151.

³⁰ CD V/2. 308., vö. Kumorovitz L. Bernát: *A magyar pecséthasználattörténete a középkorban*. Bp. 1944. 77. sz. kép

hamis oklevél szerint – a jászói prépostság népei 1243-ban.³¹ (Ami az utóbbit illeti, valójában csak 1290. december 21-én engedélyezte III. András a jászói monostornak, hogy birtokain talált mindenféle fémről, tudniillik – az aranyat és az ezüstöt kivéve – a rézről, a vasról, az ólomról és az ónról szabadon rendelkezzen [*omne genus metallorum, praeter aurum et argentum, cupri scilicet, ferri, plumbi stanni*], azokat bérlőknek kiadhassa, az ebből járó és szokásos részt beszedhesse.³² 1358-ban I. Lajos már úgy intézkedett, hogy a jászói monostornak adja az új határok között található mindenféle ércet, így az aranyat, ezüstöt, rezet, ólmot és vasat is.³³) Mind-egyik esetben a bányászati jog mellett a települések *hospesei* egyéb jogi, gazdasági és egyházi kiváltságokat is szereztek.

A lipcseiek, úgy tűnik, nemcsak engedélyt kaptak a bányászatra, de találtak is aranyat. 1279-ben ugyanis IV. László Serephelnek és Bogomernak Bobróc falut adta a – korábban nekik bérbé adott – Lipcse mellett nyitott aranybánya területéért és faluért (*aurifodinam de Lipche et villam eiusdem aurifodine*) cserébe.³⁴ A későbbi bányavárosok közül a 13. század második felében kapott még privilégiumot Rimabánya (1268) és Gölnicbánya (1287) is.³⁵ Gölnicbánya esetében feltételezhetjük, hogy már IV. Béla korában kapott kiváltságlevelet, mivel 1287-ben IV. László a gölnicbányai bíróról, az esküdtek és polgárok kérésére a IV. Bélától és V. Istvántól kapott kiváltságait erősítette meg. Ezen utóbbi településen foly-

³¹ Lipcsére l. 1263: VMMS I. 44–45., 1270: VMMS I. 52–53., a szepesi századokra l. 1271: VMMS I. 55–56. (Reg. Arp. 2116. sz.), Jászóra l. 1243: CDES II. 97., vö. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Bp. 1963–1998. I. 99.

³² CD VI/1. 59. (Reg. Arp. 3682. sz.)

³³ CD IX/2. 673–674.

³⁴ DL 94 403. (Reg. Arp. 3009. sz.); 1281-ben Lipcsét IV. László Baksa nembeli Simon fia Tamásnak adományozta (CD V/3. 80.).

³⁵ Rimabányára l. ÁÚO VIII. 212–213., Gölnicbányára l. VMMS I. 67–68. (Reg. Arp. 3464. sz.), vö. Almási Tibor: *Megjegyzések Gölnicbánya Kun László királytól elnyert privilégiumához és megerősítésehez*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. 102. (1995) 43–49.

tatott bányászat jelentőségét mutatja IV. László 1280. évi oklevelé, melyben Fülöp pápai legátusnak 100 ezüst márkát ajánlott fel a Szepes környéki Gölnicbánya ezüstabányájának jövedelméből.³⁶ Ezüstabányászat folyt az említettekén kívül – a már a tatárjárás előtt is bányaként szolgáló – Radnán,³⁷ valamint Losonc környékén, Bakabányán,³⁸ Rozsnyóbányán és Börzsönyben. A losonci ezüstabányászatra utal, hogy 1275-ben IV. László Dénes volt nádor fiainak, Miklósnak és Dénesnek visszaadott 20 ekényi földet, amelyet IV. Béla losonci szántóföldjükből és erdejükből vett el ezüstabányászat okán, cserében azonban biztosította őket, hogy a losonci ezüstabányászoktól a királynak jutó nyolcadrés (urbura!) harmadát megkapják.³⁹ Rozsnyóbányát 1291. december 31-én III. András az esztergomi érsekségnek adományozta az ezüstabánya királyi nyolcadával együtt.⁴⁰ A Losoncnál és Rozsnyóbányánál kimutatható, királynak fizetendő urbura arra utal, hogy e területen – egy ma már nem ismert – királyi engedély alapján folytattak bányászatot. A börzsönyi ezüstabányászatot az esztergomi érsekség 1312. évi panasza alapján a 13. század második felében már létezőnek kell tekintenünk,⁴¹ az esztergomi érsekség birtokában lévő területeken

³⁶ Ha azonban ezt a 100 márkát az ezüstabánya jövedelméből nem lehetne kifizetni, akkor a királyi kamara vagy kincstár köteles ezt megtenni, l. CD V/3. 30. (Reg. Arp. 3066. sz.).

³⁷ 1235: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Ford. Hodinka Antal. Bp. 1916. 398–399., 1241: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II.* Edendo operi prae-fuit Emericus Szentpétery. Budapestini 1938. 564., 1268: UGDS I. 99–100., 1310: UGDS I. 296., (14. sz.): *Das Stadtrechtbuch von Sillein.* Ed. Ilpo Tapani Piirainen. Berlin–New York, 1972. 155–160.

³⁸ Baka területén az ezüstabányászat selmecbányai polgároknak adott földterületen – Baka, Gyékés és Bagonya falu – indulhatott meg, vö. 1270: ÁÚO VIII. 253–254. (Reg. Arp. 1661. sz.).

³⁹ Hazai okmánytár I–VIII. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VII. 156–158. (Reg. Arp. 2608. sz.).

⁴⁰ ÁÚO X. 27–30. (Reg. Arp. 3845. sz.).

⁴¹ Az oklevél szerint Ibur fia István feldúlta Börzsöny birtokot, valamint az ezüstabánya jövedelmét is birtokában tartotta, l. *Regesta diplomatica*

működő bányákra pedig a IV. Bélától és IV. Lászlótól származó urbura-adományok is utalnak.⁴² Jászón és Iglón is folyt – a réz, illetőleg az ólom és ón mellett – járulékos ezüstkitermelés.⁴³ Aranybánya művelését figyelhetjük meg a Liptó megyei Cseremna földön,⁴⁴ illetőleg a Gömör megyei Berzété birtokon,⁴⁵ valamint Szatmárnémeti vidékén.⁴⁶

Bakabánya első kiváltságlevelének sem pontos tartalmát, sem kiadásának időpontját nem ismerjük. A tartalmat illetően II. Ulászló királynak a 15. század végén lejegyzett – az akkor már elpusztult privilégiumban foglalt kiváltságok megerősítését tartalmazó – diplomájából indulhatunk ki.⁴⁷ Keletkezését legkésőbb I. Károly korára helyezhetjük – megengedve, hogy akár korábban, a 13. század második felében, is kaphatta kiváltságát –, amire nemcsak a település és a bánya akkori léte,⁴⁸ hanem egy 1337-ben keletkezett oklevél is utal. Ez utóbbi szerint két bakabányai polgár a garamszentbenedeki apátság birtokán a Büksavnica folyón⁴⁹ egy malomhelyet – a maloméért évente fizetett bérért (*pro censu annuali*) cserébe – szerzett, melyre a király savnici földjén (azaz a későbbi

nec non epistolaria Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislavae, 1980–1987 (a továbbiakban: *Reg. Slov.*) 416. (*Anjou-oklt. III.* 244. sz.).

⁴² 1262-ben IV. Béla – az urbura tizedének biztosítása mellett – az esztergomi érsekség birtokain és határain belül talált arany, ezüst és más után a teljes urburát az érsekségnek biztosította, l. MES I. 475. (*Reg. Arp.* 1302a. sz.); 1283-ban IV. László hasonlóképpen rendelkezett, l. MES II. 166. (*Reg. Arp.* 3257. sz.).

⁴³ Vö. 1290: CD VI/1. 59. (Jászó); 1312: CD VIII/5. 79.; *Anjou-oklt. III.* 361. sz. (Igló).

⁴⁴ ÁÚO IX. 207.

⁴⁵ CDES II. 85. (*Reg. Arp.* 744. sz.).

⁴⁶ Vö. 1268: ÁÚO VIII. 198.

⁴⁷ CD VII/5. 425–426.

⁴⁸ Vö. 1321: *Anjoukori okmánytár I–VII.* Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp. 1878–1920. (a továbbiakban: AO) I. 619–620. (*Anjou-oklt. VI.* 190.). – Első falunagyát 1329-ben említik: Nicolaus villicus de Bakabania – DL 86 996. (*Anjou-oklt. XIII.* 103. sz.).

⁴⁹ Vö. Györffy Gy.: *Történeti földrajz* i. m. I. 413.

Bars megyei Újbánya területén) feltárt új bánya műveléséhez volt szükség. E malomra a bakabányai lakosok és a savnici-újbányai *hospesek* sem szokásjog alapján élvezett, sem királyi adományból nyert vagy a jövőben kapott kiváltságai nem voltak érvényesek.⁵⁰ Azaz a bakabányai polgárok 1337-ben már egy újabb – egy későbbi önálló bányaváros csírájául szolgáló – bánya feltárásában vették ki tevélegesen a részüket, míg a garamszentbenedeki apátság, védve birtokjogát ezen területre, nem fogadta el érvényesnek a már bírt és a jövőben elnyerendő kiváltságokat: az előbbi megszorítás feltehetően Bakabánya akkor már meglévő kiváltságaira vonatkozott, míg az utóbbi alapja az a feltételezés lehetett, hogy előbb-utóbb Újbánya is elnyeri a maga privilégiumát. A bakabányaiak Újbányán 1337 körül indították el a bányászatot;⁵¹ e bánya és a garamszentbenedeki apátság között folyó egyezkedésben elsődleges szerepet vállaltak egészen 1345-ig. 1345. augusztus 16-án még a bakabányai bíró és az esküdtek intézkedtek a malmok ügyében,⁵² 1345. szeptember 8-án viszont már említik az újbányai bírót és az esküdteket a garamszentbenedeki apátság birtokainak használatával kapcsolatban.⁵³ Azaz Újbánya városi kiváltságait 1345. augusztus 16. és szeptember 8. között kaphatta meg.⁵⁴ Ha

⁵⁰ nulla iustitia, vel libertatis praerogativa, si quam ipsorum concives in Bakabanya, vel hospites in novis montaniis Chavnick vocatis ex consuetudine vel ex donatio regali haberent, vel in posterum habere possent – CD VIII/4. 274.

⁵¹ Vö. 1337: CD VIII/4. 273–274.; 1345: MES III. 565.

⁵² Kadoldus urbararius domini regis, civis de Bakabanya, item Dycusch iudex et iurati tunc pro tempore constituti ac universitas civium de eadem – MES III. 565.

⁵³ iudicibus, iuratis, civibus et universis hospitibus, ac montanis in nova montana Schennych vocata nunc constitutis, et eciam ad eandem in posterum venientibus – MES III. 567.; 1348. január 28-án a königsbergi (újbányai) bíró és az esküdtek a város közösségével együtt (nos Ladizlaus dictus Lengel iudex, iurati et tota communitas civium et hospitum de Kvnigesperg) már a város pecsétjével ellátott oklevelet állítanak ki – MES III. 658.

⁵⁴ Vö. Knauz Nándor: *A Garam melletti szent-benedeki apátság I.* Bp. 1890. 217.

hasonló eljárást feltételezünk Bakabányán – ahol a bányaművelést a selmecbányaiak kezdték meg 1270 előtt⁵⁵ –, akkor arra kell gondolnunk, hogy az 1270 körül elkezdett bányahajtás után a bányászati kiváltságok megszerzésére még az Árpád-ház kihalta előtt sor került.

A rózsahegyi polgárok és *hospesek* Dancs zólyomi ispántól kapott városi kiváltságait 1318. november 26-án foglalták írásba,⁵⁶ majd 1340. november 14-én I. Károlytól kaptak hasonló jellegű privilégiumot.⁵⁷ Körmöcbányának kiváltságokat 1328. november 17-én biztosított I. Károly,⁵⁸ míg Aranyosbánya királyi város *hospeseit* 1325. június 14-én részesítette azokban a szabadságokban, amelyeket más aranybányák mesterei vagy művelői is élveznek.⁵⁹ Még I. Károly uralkodása alatt kaphattak kiváltságokat az asszonypataki (nagybányai) és zazarbányai *hospesek*, mivel 1347. szeptember 20-án az asszonypataki János plébános, Márton bíró, Péter *notarius* és Ulricus esküdtek I. Lajostól a tűzben elpusztult régi privilégiumukban szereplő kiváltságaik adományozását kérték, és kapták meg azokat, más kiváló királyi városok hasonlóan (*ad instar civitatum nostrarum capitalium*).⁶⁰ Asszonypataki bírót, aki egyben középhegyi (felsőbányai) bíró is (*comes Corradus iudex civitatum Rivuli Dominarum et de Medio Monte*), első alkalommal 1329. május 29-én találunk az oklevelekben.⁶¹ Ennek megfelelően városi kiváltságuk biztosítására ezt megelőzően kerülhetett sor. Asszonypataka (Nagybánya) és Középhegy (Felsőbánya) kiváltságait pedig újólág 1376. március 8-án foglalta írásba I. Lajos.⁶² Rudabánya királyi bányaváros határainak bejárására

⁵⁵ Vö. ÁÚO VIII. 253–254.

⁵⁶ VMMS I. 91–92. (*Anjou-oklt. V. 315. sz.*).

⁵⁷ VMMS I. 132–133. (*Anjou-oklt. XXIV. 660. sz.*).

⁵⁸ VMMS I. 115–116. (*Anjou-oklt. XII. 473. sz.*).

⁵⁹ UGDS I. 396. (*Anjou-oklt. IX. 251. sz.*).

⁶⁰ CD IX/1. 498.

⁶¹ Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 410. (*Anjou-oklt. XIII. 266. sz.*).

⁶² CD IX/5. 96–101.

1351-ben került sor,⁶³ bírása és esküdtjei pedig 1378-ban jelennek meg.⁶⁴ Végül Breznóbánya 1380. augusztus 14-én kapott privilégiumot I. Lajostól.⁶⁵

A bányász- vagy bányavárosok egy része más városok, esetleg bányavárosok szabadságait, kiváltságait – vagy azok egy részét – kapta meg az uralkodóktól. Leggyakrabban Selmecbányát említették az oklevelekben, de Németlipcse is szerepelt a kiváltságok adományozása során. Selmecbánya esetében kétféle eljárást figyelhetünk meg. Az uralkodók vagy egy-egy kiváltságjog kapcsán utalnak a selmeciek aktuális szabadságjogára, vagy az összes általuk bírt kiváltság biztosítását rendelik el egy-egy város kiváltságolása során. A selmeciek egyházi kiváltságairól két város kapcsán halunk. 1263. április 5-én a lipcsei *hospesek* parochiális egyházát IV. Béla felmentette minden tizedfizetés alól, és elrendelte, hogy a korponai és a (selmec)bányai plébániákhoz hasonlóan a szabad tizedeket élvezzék.⁶⁶ A szabad tizedek birtoklását elismerte Fülöp esztergomi érsek is 1263. április 1-jén (*prout ecclesie de Corpona et Sebnuchbana*).⁶⁷ 1270. június 24-én V. István oklevelében már csak úgy fogalmazott, hogy a lipcseiek egyháza Korpona és (Selmec)bánya városok szokásával, valamint más németek szabadságával bírjon (*ut ecclesiam suam Carponensis et Banensis civita-*

⁶³ DL 71 888.

⁶⁴ *judex jurati et cives ac universi hospites de Rudabanya – A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára IV.* Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Bp. 1878. 37.

⁶⁵ CD IX/5. 390–391.

⁶⁶ *concessimus, ut ecclesia eorum parochialis ab omni decimacione sit excepta penitus et exempta et fruatur liberis decimis, secundum quod fruuntur ecclesie parochiales Corponensis et Banensis.* – VMMS I. 45., Reg. Arp. 1344. sz. (a korábban hamisnak tartott lipcsei oklevél hitelessége mellett érvel Húščava, l. Alexander Húščava: *Ján literát a lip-tovské falzá.* Bratislava, 1936. 121.) – A korponaiak 1244. évi diplomájában erre vonatkozó rendelkezést nem találunk, csak a szabad plébánosválasztás merül fel egyházi kiváltsággént, l. CD IV/1. 330–331.

⁶⁷ VMMS I. 46.

tum habeant more et libertate Theutonicorum aliorum).⁶⁸ 1309. augusztus 28-án Tamás esztergomi érsek bányai módra (*ad modum Baniensem*) engedélyezte a Zólyom megyei Zolna birtokon kápolna építését temetővel együtt.⁶⁹ A selmeciek jogi kiváltságáról csak a hibbeiek 1265. július 21-én kelt oklevele utal, melyben az uralkodó kiveszi őket a liptói comes – azaz a zólyomi ispán liptói officiálisa – joghatósága alól, s megjegyzi, hogy a korponai és a (selmec)bányai *hospesek*hez hasonlóan a király alá tartozónak tekinti őket.⁷⁰ Ez természetesen azt jelentette, hogy a selmeciek is mentesek voltak a megyésispán joghatóságától, másrészt a király elé fellebbezhettek. Valószínűleg a selmezbányaiak is megkapták a szabad bíróválasztás lehetőségét: a település falunagyját elsőként 1266-ban említik.⁷¹ A selmeciek vámmentességéről pedig a beszerceiek 1255-ben kelt oklevele emlékezett meg, amikor elrendelte, hogy vám tekintetében olyan szabadsággal bírjanak, mint a selmezbányai *hospesek*, azaz az ország területén vámmentességet élvezzenek.⁷²

⁶⁸ VMMS I. 52–53. – A németek szokására, azaz a szabad tizedek birtoklására, vet fényt két másik oklevél, l. 1246: *decimas suas dimittent in campo more Teotonico*. – CDES II. 152.; 1243: *et decimas suas sacerdoti ipsorum, more Theutonicorum relinquunt in agris* – CDES II. 97. (ez utóbbi azonban hamis).

⁶⁹ CD IX/1. 544–545. (*Anjou-oklt. II. 728. sz.*).

⁷⁰ *Volumus eciam, quod nec comes de Liptou, nec alter aliquis, super eos descendi vel iudicandi habeat potestatem, sed solummodo ad nos sive ad regiam maiestatem pertinebunt, sicut hospites nostri de Corpona et de Bana*. – VMMS I. 49–50., Reg. Arp. 1449. sz. (a korábban hamisnak tartott hibbei oklevél hitelessége mellett érvel Húščava, l. Húščava, A.: *Ján literát* im. 140.).

⁷¹ *Arnoldo villico... de Bana*. – ÁÚO VIII. 151.

⁷² *Insuper concedimus prenominitis hospitibus nostris de Bystrice, quod ea gaudeant libertate super tributo, qua hospites nostri de Schebnzban gratulantur, nec ultra id per totum regnum nostrum ipsis aliqua molestia inferatur*. – CDES II. 341. (Reg. Arp. 1059. sz.). – Ugyanezt megismételte az uralkodó 1256. szept. 3-án: *Insuper concedimus prenominitis hospitibus nostris de Byzherzebana, quod ea gaudeant libertate super tributo, qua hospites nostri de Schebnzban gratulantur, nec*

Selmecbánya jogainak teljességére elsőként a szomolnoki *hospeseknek* biztosított privilégiumban hivatkoznak, amikor 1327. május 21-én I. Károly mindazon szabadságokat és kiváltságokat (*omnibus et singulis libertatibus seu libertatum prerogativis*) biztosította számukra, amelyeket a selmecbányai (*Sebnuchbanya*) *hospesek* bírnak.⁷³ 1379. július 31-én I. Lajos engedélyezte, hogy Libetbánya város Selmec város joga és szokása szerint (*sub iure et consuetudine*) éljen.⁷⁴ Hogy az oklevél itt nem a selmeciek kiváltságaira, hanem az általuk bírt városjogra hivatkozik, mutatja I. Lajos 1382. évi megerősítő oklevele, melyben megengedi számukra, hogy bírót válasszanak.⁷⁵ 1380-ban I. Lajos a breznói polgároknak és *hospeseknek* engedélyezte, hogy ugyanazon szabadságokkal és kiváltságokkal éljenek, mint amelyekkel alapításától kezdve Selmec (*Schebnicia*) város él.⁷⁶

Egy esetben külföldi bányaváros szabadsága (*libertas*) szolgált mintaként, hiszen 1328. november 17-én I. Károly kiváltságokat biztosítva Körmöcbányának megjegyzi, hogy egyebekben ugyanazon kiváltságokkal rendelkeznek, mint a csehországi kuttenbergi

ultra id per totum regnum nostrum ipsis aliqua molestia inferatur. – CDES II. 372.

⁷³ quod hiis omnibus et singulis libertatibus seu libertatum prerogativis quibus fideles hospites nostri de Sebnuchbanya suffulti potiuntur atque gaudent. – VMMS I. 111. (*Anjou-oklt. XI. 227. sz.*).

⁷⁴ Et quod eadem civitas sub iure et consuetudine civitatis Scebniczia/Schebnitzia/Schebnichia/ Schemniczia esse debeat pro perpetuis temporibus et manere prout haec et alia que libertatem dicte civitatis concernunt in privilegio. – Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 261 422., CD IX/5. 312. (a névalakokhoz vö. DF 261 422. és DF 261 432.).

⁷⁵ Insuper ipsis fidelibus civibus nostris de Lubetha ex gratia speciali duximus gratiose annuendum: ut a modo et deinceps quemcunque voluerint, inter se pro ipsorum iudice eligendi habeant facultatem. – CD IX/5. 577. – Vámmmentességi kiváltságot is csak Zsigmondtól kapnak 1405-ben (CD X/4. 399.).

⁷⁶ In aliis autem omnibus hiisdem graciis et libertatum prerogativis perpetuis potiuntur temporibus, quibus civitas nostra Schebnicia dinoscitur a tempore sue fundacionis gratulari – DL 30 856., CD IX/5. 391.

*hospesek (in ceteris autem omnibus eisdem libertatibus, quibus de Kutunbana regni Bohemie existunt).*⁷⁷

1318-ban a rózsahegyi *hospeseknek* Dancs zólyomi ispán megengedte, hogy ugyanazokkal szabadságokkal és jogokkal éljenek (*libertatem et iura*), mint a (német)lipcsei polgárok és *hospesek* élnek királyi adományból.⁷⁸ 1340. november 14-én I. Károly többek között Hannus falunagy kérésére szintén a (német)lipcsei *hospesek* kiváltságait adományozta a rózsahegyieknek.⁷⁹

Ismerünk olyan eseteket is, amikor a bányavárosok kiváltságát nem bányaváros kapta. Így 1317. október 21-én I. Károly Somosi György fia János zsidópataki jobbágyai számára azon szabadságokat biztosította, amelyeket a kassai és a gölnicbányai polgárok élveznek (*omnem libertatem, qua fideles cives nostri de Cassa et Gylnich Banya fruuntur*).⁸⁰

A bányavárosok privilégiumainak számbavétele után térjünk át a privilégiumok bányászathoz kötődő rendelkezéseire.⁸¹ A bányászok számára az elsődleges a bányászati szabadság biztosítása volt, amelynek megszerzése azonban nem minden esetben vezetett bányaváros kialakulásához. A bányászati szabadság egyrészt az ércek utáni szabad kutatást jelentette, másrészt a királynak fizetendő urbura – aranybányák utáni tized, ezüst és egyéb fémek utáni nyolcad – kikötését. A kiváltságok egy része területi korlátozás nélkül biztosította a bányászat szabadságát,⁸² másik részük azonban területi korlátozást is tartalmazott. A bányászoknak azonban mindkét esetben lehetőségük volt bármilyen tulajdonú birtokon ér-

⁷⁷ VMMS I. 115.

⁷⁸ „eandem se contulisse libertatem et iura, quibus civibus seu hospites de Lipche ex collacione regia frui et gratulari dignoscuntur – VMMS I. 91. (az említett kiváltságokat az oklevél részletezte is).

⁷⁹ ad modum libertatum praedictorum hospitem nostrorum de Lypche – VMMS I. 132.

⁸⁰ VMMS I. 88. (*Anjou-okt. IV. 602. sz.*).

⁸¹ A tanulmány azon kiváltságokat, melyek nem kötődnek a bányászat-hoz, nem vizsgálja.

⁸² Lipcsére l. 1263: VMMS I. 45. (Reg. Arp. 1344. sz.), 1270: VMMS I. 52–53. (Reg. Arp. 1933. sz.); a szepesi szászokra l. 1271: VMMS I. 55–56.; Rózsahegyre l. 1340: VMMS I. 132.

cek után kutatni. Egyházi földbirtok esetén az uralkodók általában a bánya teljes hasznát átengedték az adott egyházi intézménynek.⁸³ A magánföldesurak területén feltárt bányákkal kapcsolatosan háromféle eljárást figyelhetünk meg: (1) a bányát magába foglaló földterületet az uralkodó egy másik birtokért cserébe megszerezte a földbirtokostól,⁸⁴ (2) előfordult, hogy a földesurak a királynak járó urbura mellett maguk üzemeltették bányáikat,⁸⁵ (3) végül pedig a bánya működésének idejére az adott terület kikerült a földesúr kezéből, aki cserébe az urbura egyharmadával vigasztalódott,⁸⁶ esetleg a földbirtok a kezén maradt, a bányászoktól pedig a királynak járó urbura harmadát kapta meg.⁸⁷ A 13. század végén jelenik meg az a gyakorlat, melynek értelmében egy-egy birtokos hozzájárulása volt szükséges a birtokán történő nemesérc kitermeléshez. Így például a Liptó megyei Boca folyó melletti földön csak a birtokos Bogomer comes engedélyével (*ex licencia et voluntate comitis Bogomerii*)⁸⁸ lehetett aranyat kutatni vagy mosni.⁸⁹ 1342-ben már arról értesülünk, hogy Bogomer fiai Boca birtokán hibbei polgárok kezdtek arany után kutatni, a hibbeiek biztosították Bogomer utódainak, hogy mellettük aranyat bányásszanak.⁹⁰

A területi korlátozás vonatkozhatott egy-egy településre, illetőleg egy nagyobb területre, vagy megyére. Egy településre korláto-

⁸³ L. pl. 1262: MES I. 475. (Reg. Arp. 1302a. sz.); 1283: MES II. 166. (Reg. Arp. 3257. sz.). – A tatárjárás előtti időszakban a johanniták 1238-ban IV. Bélától a birtokaikon talált arany és ezüst egyharmadát kapták meg, míg a királyi kamarának a kétharmad maradt meg, l. CD IV/1. 109–110. (Reg. Arp. 637. sz.).

⁸⁴ L. pl. 1278: ÁÚO IX. 207.

⁸⁵ L. pl. 1243: CDES II. 85. (Reg. Arp. 744. sz.); 1299: ÁÚO. X. 331–332. (Reg. Arp. 4258. sz.); 1321: AO I. 644. (*Anjou-oklt. VI. 391. sz.*).

⁸⁶ L. pl. 1275: HO VII. 156–158. (Reg. Arp. 2608. sz.).

⁸⁷ L. pl. 1327: CD VIII/3. 198–199. (*Anjou-oklt. XI. 221. sz.*).

⁸⁸ Ugyanezen Bogomerral és testvérével, Serephellel találkoznak 1279-ben, amikor IV. László Bobroc falut adta a – korábban nekik bérbé adott – Lipcse mellett nyitott aranybánya területéért és faluért cserébe (DL 94 403.).

⁸⁹ 1285: ÁÚO IX. 553. (Reg. Arp. 3456. sz.).

⁹⁰ *Anjou-oklt. XXVI. 325. sz.*

zódott IV. Béla 1243. június 2-án tett intézkedése, amikor Máté fiainak, Fülöpnek és Detrének adományozta Berzéte birtokot azzal a kitételrel: ha Berzéte határain belül kétszáz ezüst márkát érő arany van, akkor azt ők szedjék be, ha kétszáz márkát meghaladót találnának, akkor azt a királyi kincstárnak szolgáltatassák be, de az egyharmad rész az övéké maradjon.⁹¹ Nagyobb területre, illetőleg megyére vonatkozó megszorítást találunk mind az Árpád-, mind az Anjou-korból származó adatok között. A besztercei *hospesek* 1255-ben Zólyom megye területére kaptak kutatási engedélyt.⁹² 1337. március 12-én I. Károly király Dobrocsna, Bohó és Nevidzén nevű birtokok határain belül és a Nyitra megyei Divék völgyében adott lehetőséget fémek utáni kutatásra, és bányák nyitására.⁹³ 1347. február 21-én I. Lajos tapolcsányi Gyula fiainak, Miklósnak és Gergelynek és rokonuknak, tapolcsányi András fia Andrásnak biztosított aranymosási jogot a Tapolcsány folyóban Hrussó királyi vár és Tapolcsány birtok területén.⁹⁴ A tapolcsányiak bányászati szerepvállalását nemcsak e két utóbbi oklevél szemlélteti, hanem az is, hogy 1321-ben I. Károly a bakabányi ezüstabányát is tapolcsányi Hazlow fiainak, Gyulának és Andrásnak adományozta.⁹⁵ 1339. június 25-én I. Károly a Hontpázmány nembeli Ábrahám fiainak, Sebesnek és Péternek engedélyezte, hogy birtokaikon, és különösen a Bazin és Szentgyörgy területén található aranyat, ezüstöt és más fémeket szabadon kitermelhetik, és aranyat is moshatnak.⁹⁶ 1339. július 13-án kelt oklevélből már arról a vitáról értesülünk, mely a körül forgott, hogy a Bazin környékén talált arany és más

⁹¹ CDES II. 85. (Reg. Arp. 744. sz.).

⁹² CDES II. 341. (Reg. Arp. 1059. sz.). – Ugyanezt megismételte az uralkodó 1256. szept. 3-án kiadott oklevelében (CDES II. 372–373.).

⁹³ Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 318–319. (*Anjou-oklt. II.* 65.).

⁹⁴ AO V. 19.

⁹⁵ AO I. 619–620. (*Anjou-oklt. VI.* 190. sz.).

⁹⁶ Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 319. (*Anjou-oklt. XXIII.* 366. sz.). A bányászati engedélyt I. Lajos 1365. febr. 4-én erősítette meg Bazini Sebus fia János és Miklós számára, l. Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 321–322.

fémek vajon Sebes és Péter Bazin birtokának határai között, avagy királyi földön található-e.⁹⁷ Még ebben az évben az uralkodó rendelkezett a Sebes Sumberg birtokának⁹⁸ közelében levő nyírúj-hegyi (*Novus mons de Nyr*)⁹⁹ aranybánya ügyében.¹⁰⁰ 1379. február 20-án pedig I. Lajos Sávári Sós Péter fiainak Jánosnak, Györgynek és Lászlónak engedélyezte, hogy birtokaikon aranyat, ezüstöt és más fémeket bányászhassanak.¹⁰¹

Bányászati engedélyhez juthattak a királytól azok is, akiknek valamely birtokán működő bányáról van tudomásunk, még ha külön bányászati engedélyüket nem is ismerjük.¹⁰² A 14. században a telepítési engedélyek több esetben is intézkedtek feltárandó bányákra vonatkozóan,¹⁰³ ezek azonban már csak közvetett úton kap-

⁹⁷ Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 320. (*Anjou-oklt. XIII.* 422. sz.).

⁹⁸ Sumberg Bazintól északra fekszik, vö. MES III. 359–360.

⁹⁹ 1340-ben „Novus Mons de Nir Pathaka” néven szerepelt, l. AO IV. 12. (*Anjou-oklt. XXIV.* 152. sz.). Nyírpaták patak Szentgyörgy és Bazin között folyt, vö. 1340: *Anjou-oklt. XXIV.* 763. sz. és 1343: *Anjou-oklt. XXVII.* 478. sz.

¹⁰⁰ Vö. Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 323–324. (*Anjou-oklt. XXIII.* 640., 668., 707. sz.-ok); AO III. 608–609. (*Anjou-oklt. XXIII.* 703. sz.); 1340. márc. 19.: AO IV. 12–13. (*Anjou-oklt. XXIV.* 155. sz.).

¹⁰¹ CD IX/5. 322.

¹⁰² Pl. Batiz testvére Miklós, Batiz fia Miklós és Márk fia István birtokában lévő ércbányákról hallunk 1312-ben, l. HO VII. 368–369. (*Anjou-oklt. III.* 409. sz.). Batiz leszármazottai is folytattak bányászatot, vö. 1331: *Anjou-oklt. XV.* 173., 219. sz.-ok; Ákos nembeli Benedek fiai egyrészt az Ardó birtokon (Gömör m.) lévő ólombánya, másrészt a birtokaikon később feltárandó bányák ügyében intézkedtek 1320-ban, l. AO I. 545. (*Anjou-oklt. V.* 690. sz.).

¹⁰³ L. pl. Lublópataka (Szepes m.), 1308. jan. 21.: *Reg. Slov. I.* 247. (*Anjou-oklt. II.* 307. sz.); Fridmanvágása (Szepes m.), 1308. júl. 24.: CD VIII/1. 259–260. (*Anjou-oklt. II.* 414. sz.); Murány (Gömör m.), 1321: AO I. 644. (*Anjou-oklt. VI.* 391. sz.); Dobsina, (Gömör m.) 1326: VMMS I. 109–110. (*Anjou-oklt. X.* 578. sz.).

csolódnak szabad bányászati joghoz, amennyiben a telepítő rendelkezett erre vonatkozó királyi engedéllyel.¹⁰⁴

A bányászati engedélyek, ahogy láttuk, nem csak bányavárosi privilégiumokban szerepeltek, de nem is minden bányaváros rendelkezett önálló bányászati engedéllyel. Egy-egy bánya nyitása magában hordozta annak a lehetőségét, hogy ott városalapításra kerüljön sor, bár ez nem minden esetben következett be. Erre utal I. Károly 1337-ben, amikor a Divék völgyében a bányanyitás mellett telepítési, és városalapítási lehetőséget is biztosított.¹⁰⁵ 1340-ben pedig amikor tolcsvai Langeus fia János fia Lászlónak a Zemplén megyei Tolcsva birtokán engedélyezte arany-, ezüst- és más fém-bánya nyitását, rendelkezett arról is, hogy a bányák nyitása és a város alapítása után a bányák *comese*, ura vagy *rectora* László legyen.¹⁰⁶ Ugyanakkor a bányavárosok egy részét a már létező bányavárosok bányászai alapították (mint például Bakabánya és Újbánya esetében), így külön bányászati engedély biztosítására ezeknél a településeknél nem is volt szükség.

A bányák műveléséhez elengedhetetlen volt a fakitermelés, ennek megfelelően az ehhez kötődő kiváltságok voltak a bányavárosok számára a legfontosabbak.¹⁰⁷ Két eljárást figyelhetünk meg, az egyiknél az uralkodó a város határain belül biztosítja számukra

¹⁰⁴ Pl. A szepesi szászok bányászati engedélye által jutott ilyen joghoz például Szepesi Rikalf fia Kakas, aki 1308-ban adott soltészlevelet Kutyafului Markolf fia Thidericusnak, hogy egy berket a Pribicz vize és a Dunajec vize találkozásánál (a későbbi Fridmanvágása) népesítsen be. Kakas elrendelte, hogy Thidericus ne akadályozza e területen bányák nyitását. CD VIII/1. 259–260.

¹⁰⁵ Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 318–319. (*Anjou-oklt. II.* 65.).

¹⁰⁶ AO IV. 9–10. (*Anjou-oklt. XXIV.* 146. sz.).

¹⁰⁷ A fakitermelés jelentőségét mutatják azok a perek, amelyek a 15. századtól szinte állandóan felvetették az erdőhasználat kérdését, vö. Wenzel Gusztáv: *Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagylucei Dóczyakkal 1494–1548.* (Értekezések a történeti tudományok köréből VI/6.) Bp. 1876.; Magyar Eszter: *A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az alsó-magyarországi bányavárosokban 1255–1747.* (Értekezések a történeti tudományok köréből 101.) Bp. 1983. 46–49.

az erdő használatát,¹⁰⁸ a másik esetben a bányavároshoz egy, két vagy három mérföldes körzetet rendelt, és ezen belül engedélyezte az erdő használatát.

A bányavárosok esetében általában az utóbbi megoldást választották. Bakabányához egy mérföldes terület (*cum spacio unius miliaris*) tartozhatott, mivel 1321. július 4-én I. Károly Bakabányát egy mérföldes körzetével együtt adományozta el tapolcsányi Hazlow fiainak, Gyulának és Andrásnak.¹⁰⁹ Amikor a 15. század végén II. Ulászló Bakabánya város kiváltságait megerősítette, szintén megemlékezett ezen egy mérföldes körzetről (*per unum milliare circumquaque*).¹¹⁰ A szomolnokbányaiak, akik ugyanolyan szabadságokkal bírtak, mint más királyi városok (*more aliarum civitatum nostrarum eadem libertate fruencium*), 1332-ben kapták meg a város körüli két mérföldnyi (*in spacio duorum miliarium undique pergirando*) területet.¹¹¹ I. Károly 1325. június 14-én Aranyosbánya városának a bánya körül másfél mérföldnyi (*ad quantitatem unius et dimidiae rastae*) földet engedett át a többi királyi aranybánya szokásának megfelelően (*consuetudine ceterarum aurifodinarum*).¹¹² Körmöcbánya 1328-tól két mérföldes körzetben (*ad duo miliaria*) – mások jogának megsértése nélkül – használhatta a királyi adományozás alá eső erdőket.¹¹³ Telkibánya 1341. augusztus 27-én kapott többek között kétmérföldnyi erdőt bányákkal (*duas ratas de silva cum montibus*), mivel a város földjei elégtelennek bizonyultak.¹¹⁴ Asszonypatakához 3 mérföldnyi terület (*circumqua-*

¹⁰⁸ Besztercebánya, 1255: CDES II. 341.; Gölnicbánya, 1287: VMMS I. 68.; Idabánya, 1349: VMMS I. 163.

¹⁰⁹ AO I. 619–620. (*Anjou-oklt. VI. 190. sz.*).

¹¹⁰ *per unum milliare circumquaque cum omnibus emolumentis et utilitatibus ad eam civitatem ab antiquo spectantibus, iuribus tamen alienis semper salvis permanentibus, uti, frui, et gaudere possint et valeant* – CD VII/5. 425.

¹¹¹ VMMS I. 121.

¹¹² UGDS I. 396. (*Anjou-oklt. IX. 251. sz.*).

¹¹³ VMMS I. 115.

¹¹⁴ Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 348–349. (*Anjou-oklt. XXV. 591. sz.*). – 1341. júl. 19-én rendelte el az uralkodó Telki-

que ad tria milliaria) tartozott,¹¹⁵ amelyen belül azonban I. Lajos korában már nem voltak olyan fák, amelyek a bányák ácsolatához megfelelőek lettek volna (*sed quia robora et magna ligna operae stolonum, fouearum, ac domorum aedificiis necessaria in metis eorum inueniri non contingat*), ezért 1347-ben I. Lajos engedélyezte a városnak, hogy a határaikon kívül (*extra metas eorum*) a király erdejéből – más királyi és a nemesi birtokok jogának megsértése nélkül – kivághassák a szükséges fákat (*in possessionibus et syluis nostris regalibus recipiendi habeant facultatem liberam*).¹¹⁶ 1376-ban I. Lajos már csak úgy rendelkezett, hogy a Fekete-erdőt és más, a város körül fekvő királyi erdőket szabadon használhatják.¹¹⁷

A fakitermelés módjáról e korból kevés adattal rendelkezünk. A szomolnokiai és a gölnicbányaiak a jászói monostorral folytatott perük során 1342-ben arra kaptak engedélyt, hogy a két város polgárai a monostor tulajdonában lévő – a Gölnic és a Bódva folyók közötti – erdő felét használatba vehetik, amiért cserébe évente a monostornak egy vég könnyű fehér posztót voltak kötelesek adni. Miután pedig az erdő fáinak kivágásával végeztek, a földet kötelesek voltak visszaadni a monostornak.¹¹⁸ Azt azonban, hogy mi történt a kivágott erdővel a későbbiekben, nem tartalmazza az oklevél. A tervszerű fakitermelésre vet fényt Zsigmond király 1426. évi oklevele. Ezek szerint a bányamunkákhoz szükséges fát (*ligna*

bánya határainak kijelölését (Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 346.), a határjárásról a szepesi káptalan állított ki oklevelet, melyben megjegyezte, hogy a királynak hatalmában van a határokat növelni, vagy csökkenteni (*quicquid autem ultra premissa vestre maiestati eidem civitati augendo, vel minuendo facere placuerit, hoc in vestra constitit maiestate*), l. Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 347–348.

¹¹⁵ Kivéve a már meglévő falvakat, földeket, erdőket és a nemesek birtokait.

¹¹⁶ CD IX/1. 499.

¹¹⁷ CD IX/5. 98.

¹¹⁸ DF 232 783., CD IX/3. 342–343. (1362. évi kelettel, a helyes dátumra l. még *Anjou-oklt.* XXVI. 566. sz.).

necessaria et sufficientia) a királyi erdőkből (*de silvis nostris regalibus*) ki kell szolgáltatni a bányászoknak. Minden esztendőben a vágásra folytatólagosan más és más részt kell kijelölni, az ilyen módon egyszer kijelölt erdőrészt fát ki kell vágatni, s csak ezt követően lehetett rátérni másik területre, végül pedig azon erdőrészt, melynek fát kivágták, nem szánhatták fel, hogy újra erdő nőhessen rajta.¹¹⁹

A bányászathoz köthető más típusú gazdasági rendelkezést találunk a besztercebányaiak 1255. évi oklevelében. E szerint pénzüjtás idején hozzájuk érkező *numularius*oknak az új pénz ürügyén csak hét nap eltelte után lesz olyan joghatóságuk, mint Esztergomban, vagy Budán.¹²⁰ A szöveghelyet kétféleképpen értelmezhetjük. Elsőként arra gondolhatunk, hogy itt a *numularius* kifejezés pénzváltókat jelent, és a szöveghely a pénzüjtás Árpád-kori rendszerére utalhat. A pénzváltásra új pénz verésekor került sor, és hét nap állt a város rendelkezésére, hogy – feltehetően egy előre meghatározott összeg megfizetésével – eleget tegyen kötelezettségének.¹²¹ Az oklevélben említett Esztergomban és Budán azonban pénzverés folyt ebben az időszakban,¹²² sőt, ekkor még Budán is az esz-

¹¹⁹ DF 280 671. (Tagányi Károly: *Magyar erdészeti oklevéltár I. 1015–1742*. Bp. 1896. 87. sz.). – A bányavárosok erdőgazdálkodását elemezte Magyar Eszter, I. Magyar E.: *A feudalizmus kori erdőgazdálkodás* i. m.

¹²⁰ Item circa renovacionem monetarum numularii ad eos venientes septem diebus pretextu nove monete nullam in ipsos habebunt potestatem, elapsis vero ipsis septem diebus omnem habebunt iurisdictionem quam habent in Strigonio vel in Buda. – CDES II. 341.

¹²¹ Vö. 1335: Szekfü Gyula: Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. *Történelmi Tár* XII. (1911) 10. – A pénzüjtás rendszeréhez I. Engel Pál: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. *Századok* 124. (1990) 35–39.

¹²² Vö. Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Bp. 1916. 457–459.; Huszár Lajos: Az esztergomi középkori pénzverde. *Komárom Megyei Múzeum Közleményei* 1968. 207–218.; Huszár Lajos: *A budai pénzverés története a középkorban*. Bp. 1958. 23–26.

tergomi pénzverők végezték a pénzverést.¹²³ Ha a *numularius* kifejezést 'pénzverő'-ként értelmezzük,¹²⁴ akkor elképzelhető, hogy a forráshely arra utal, hogy Besztercebányán – de talán a többi bányánál is – lehetőség nyílt pénzverésre. A külföldi példák is azt mutatják, hogy egy-egy jelentősebb bánya nyitását követően pénzverdét is alapítottak a városban.¹²⁵ A kialakuló új bányászati eljárás – azaz az uralkodó már csak a kitermelt érc egy része felett rendelkezett – magával hozhatta a pénzverésben bekövetkező változást, hiszen még nem alakult ki az urbura beszedésére, kezelésére alkalmas hivatali szervezet, s a 14. században is találunk adatokat arra, hogy az uralkodó az őt illető urbura kezelését a bányák birtokosaira bízta.¹²⁶ Ráadásul a bányánál történő pénzverés biztosíthatta azt is az uralkodónak, hogy a kibányászott nemesérc – legalábbis annak jelentős része – nem kerül a tudta nélkül forgalomba, hanem az ő kincstárának a hasznát fogja növelni. Talán az említett hét nap azért állt a bányászok rendelkezésére, hogy a pénzverők megérkezése után az urburának megfelelő ezüstmennyiséget a pénzverők rendelkezésére tudják bocsátani. Ha azonban el is fogadjuk, hogy IV. Béla oklevelében elvi lehetőséget biztosított a bányánál történő pénzverésre, azt semmiképpen sem tudjuk bizonyítani, hogy ez a gyakorlatban is megtörtént volna.

A bányamértékek használatára vonatkozik I. Lajos 1347. évi rendelkezése, melyben az asszonypataki és zarárbányai bányászoknak az uralkodó meghagyta, hogy a régi és szokásos bányá-

¹²³ Amikor 1255. júl. 25-én IV. Béla meghatározta a budai vásárvám tételeit, a vámfizetés alól mentesítette az esztergomi pénzverőket, amíg a pénzverőházban dolgoznak az új pénz idején (*tempore nove monete*) – *Elenchus fontium historiae urbanae III/2*. Ed. András Kubinyi, Monika Jánosi, Péter E. Kovács, József Köblös, István Tringli. Bp. 1997. 46.

¹²⁴ Vö. Hóman B.: *Magyar pénztörténet* i. m. 671.

¹²⁵ Példaként említhető – egyebek mellett – Friesach, Iglau és Kuttentberg, vö. Kaspar Sternberg: *Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke I*. Prag 1836. 31., 60.; Peter Spufford: *Hatalom és haszon. Kereskedők a középkori Európában*. Bp. 2007. 357–358.

¹²⁶ 1307: Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 318–319.

mértéket (*antiqua seu consueta montium mensura*) használják.¹²⁷ Itt az uralkodó a bányatelkek kimérésénél használt bányaföldmérték-rendszerre utalt.¹²⁸ A bányaművelésben használt német eredetű földmérték, alapegysége a bányaöl (*Lachter*) és a bányakötél (*Lehen*).¹²⁹ A selmecebányai bányajog szerint egy bányaöl 3 selmeci rőfnek és 7 bányaöl egy bányakötélnek felelt meg.¹³⁰ Azt nem tudjuk, hogy Nagybányán, és vélhetően a hozzá szorosan kapcsolódó Felsőbányán is ugyanekkora mértékkel számolhatunk-e a 14. században, mivel az 1535. évi bányarendtartás szerint, mely Nagybánya és Felsőbánya bányászatához kapcsolódik, egy bányaöl 3 budai rőfnek felelt meg.¹³¹ A két számítási rendszer között jelentős eltérés van, hiszen a selmeci rőf 67,38 cm, míg a budai rőf 58,403 cm.¹³²

A kamarák nemesércbevéltási jogának gyakorlati működését írta le I. Lajos Asszonypataka 1347. évi kiváltságlevelében. Az uralkodó elrendelte a kamaraispánoknak, hogy a bánya (Asszonypataka és Zazárbánya) és a Szatmár között üzletelő kereskedőket (*mercatores*), amíg azok a szatmári kamarához jönnek, és onnan dénárokkal a bányához visszatérnek, ne akadályozzák. Hogy a rendelkezés itt az arannyal és az ezüsttel történő kereskedésre utal, világossá is teszi az oklevél, hiszen megjegyzi, hogy ha valaki rejtékutakon, lopva, vagy a kamaraispán engedélye nélkül (*non obtenta*

¹²⁷ CD IX/1. 500.

¹²⁸ Vö. Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig.* (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV. Levéltártan és Történeti Forrástudományok 3.) Bp. 1978. 39.

¹²⁹ Lehen = bányakötél = (pars pro toto) bányatelek.

¹³⁰ So ist zw wissnn das das percklocht(er) behellt vnnserer Statt ellnn drey n, Vnd sybnn lachtter behalttn ein lehnn – Piirainen, I. T.: *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica* i. m. 46.

¹³¹ die perglicher, anch welcher man perkwerk vermisst und vordinget soll werden, soll haben hinfürt drey ofner eln – Takáts Sándor: A magyar léhen és holden. Első közlemény. *Századok* 42. (1908) 261. 7. jegyzet.; Bogdán I.: *Magyarországi hossz- és földmértékek* i. m. 101.

¹³² Uo. 110–111.

licentia comitum camerarum) az arannyal és az ezüsttel (*cum auro et argento*) a szatmári kamarán túl megy, büntessék meg.¹³³

A kiváltságlevelek rendelkeztek olyan épületek felállításának és birtoklásának a jogáról, melyek a bányászati munka során nélkülözhetetlenek voltak. Így a rózsashegyiek 1340. november 14-én I. Károlytól megkapták a jogot, hogy határaikon belül – más jogának sérelme nélkül – szabadon építhessenek malmot.¹³⁴ 1376-ban I. Lajos Asszonypataka és Középhegy *hospeseinek* és polgárainak biztosította, hogy malmokat,¹³⁵ kohókat, ércmosókat,¹³⁶ majorságokat és más épületeket (*molendinum, casas, fornaces, Balnea, allodia et alias quaslibet haereditates aedificari facientes*) tartsanak fenn más királyi bányák szokása szerint (*ritu aliarum nostrarum montanarum*).¹³⁷

A bányákban működő hivatalnokokról, azok választásának módjáról, illetve feladatuk mikéntjéről a vizsgált korszakban egyedül az asszonypataki és zászárnyai polgárok és *hospesek* kiváltságait tartalmazó oklevélben találunk adatokat.¹³⁸ Az asszonypataki oklevele szerint a bíró, az esküdtek és a közösség évente választotta meg a bányamestert (*magister montis*), aki a bányaművelés során kialakult minden ügyet megvizsgálhatott, és abban a bíróval együtt dönthetett.¹³⁹ Hasonlóképpen rendelkezett a selmecbányai jogkönyv, mely szerint a bányamestert (*Bergmeister*) a bá-

¹³³ CD IX/1. 500–501.

¹³⁴ VMMS I. 132.

¹³⁵ Az oklevélben említett „*casa*” olyan épületet jelenthetett, melyben a bányászok szerszámaikat őrizték, illetve amelyek munkanapokon szálláshelyül is szolgálhattak nekik.

¹³⁶ Az érceket az aprítás után, de még a pörkölés előtt mosás segítségével tisztítják, vö. Georgius Agricola: *Tizenkét könyv a bányásatról és kohásatról*. Ford. Brecht Rezső. Szerk., a bevezetőt, a tanulmányt, a lábjegyzeteket és személyjegyzékeket írta Molnár László. Bp. é. n. [1985] 294–925., 314–322.

¹³⁷ CD IX/5. 98.

¹³⁸ Természetesen e kiváltságlevél csak a királyi tisztviselőkkel foglalkozik, míg más hivatalnokokat (mint pl. a sáfár vagy a Teiler) nem említi.

¹³⁹ 1347: CD IX/1. 500.

nyaváros bírója (és tanácsa) választotta, de béréről a királyi kamara gondoskodott.¹⁴⁰ A bányamester felügyelte a bányákat, intézkedett a bányatelkek kiosztásánál, adományozásánál, a bányászat engedélyezésénél.¹⁴¹ Bányaügyekben más városi tisztviselőkkel együtt ítéletet hozhatott.¹⁴² Szomolnokbányán a bányabírói hivatalt (*in officio iudicatus montanorum*) Szepesi Rikalf fia Kakas töltötte be.¹⁴³

Az asszonypatakaiai oklevele szerint a bíró és az esküdtek bányafelügyelőket (*scansores*) is választottak, akik a bányákat és a bányaműveket állandóan ellenőrizték, elsősorban az urbura, a király hasznának a védelme érdekében. Ha a *scansor* hanyagnak és hűtlennek bizonyult, akkor egy másik embert kellett helyette választani.¹⁴⁴ A *scansor*, bár a bányaváros választotta, mégis az uralkodó érdekeit védte.¹⁴⁵ A *scansor* a bányaváros bírójával és esküdteivel együtt egy-egy bánya ügyében ítéletet is mondhatott, amire Selmechányán találunk példát.¹⁴⁶ Ráadásul a bejegyzés szerint az ügyekben eljáró Bernhard a király és a Magyar Királyság bányainak *scansoraként* (*Bernhardus scansor montanorum regni Ungariae; Bernhardus scansor domini regis et montanorum regni Un-*

¹⁴⁰ Nu setz Wir tzum Ersten wy Vnd von wem man Pergwerk entphohen zal vnd welicher tzeit So Ist tzu wissen, das, der Richttr [und der Rate] einer pergstatt hatt tzu setzen Ein Geschworn Perkmaster, vnd der zal sein zolt haben von der Camr des Khönigs – Piirainen, I. T.: *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica* i. m. 46. – A legkorábbi kézirat nem tartalmazza a tanácsra vonatkozó részt, azonban a későbbi kéziratok mindegyikében szerepel, vö. uo. 72., 101., 125., 157., 191.

¹⁴¹ Vö. Selm. Bj. 45§, 46§, 47§, 56§, 57§ – Piirainen, I. T.: *Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica* i. m. 46–48., 50–51.

¹⁴² 1402: DF 235 721.

¹⁴³ 1327: CD VIII/3. 238–239. – Korábbi munkámban az oklevélben szereplő Smeulnychbana-t tévesen Selmechányával azonosítottam, vö. Weisz B.: *A nemesérbányából származó* i. m. 249.

¹⁴⁴ 1347: CD IX/1. 500.

¹⁴⁵ A „scansor”-t a bányamesterrel azonosította Paulinyi Oszkár, I. Paulinyi Oszkár: A bányajoghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon. In: Paulinyi Oszkár: *Gazdag föld – szegény ország* i. m. 352. (5. sz. jegyz.).

¹⁴⁶ 1387, 1388: Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 268.

gariae) szerepelt. Valószínűnek tartjuk, hogy Bernhard joghatósága csak a – későbbi kifejezéssel élve – alsó-magyarországi bányákra terjedt ki, amelyeknek képviselőivel együtt mondott ítéletet 1388-ban Selmecbányán.¹⁴⁷ Az ítélezők között szerepelt Jacobus dictus Rolle egykori királyi scansor is, akiről tudjuk, hogy 1372-ben és 1379-ben selmeci bírói tisztséget viselt, azaz selmecbányai polgár volt.¹⁴⁸ A *scansornak* a német nyelvű forrásokban a *Steiger* felel meg.¹⁴⁹ Erre a selmecbányaiak egyik bányaművelést szabályozó ítélete is utal, melyet a Steiger a selmeci gróffal, a bíróval, az esküdtekkal és a bányamesterrel együttesen hozott meg.¹⁵⁰

Az urbura beszédese az urburaszedők (*exactores urburarum*),¹⁵¹ az *urburariusok* feladata volt. Az asszonypatakaiak oklevele szerint az urburarius csak az urburának megfelelő részt vehette el a bányászoktól, többet nem. Azokat a bányászokat azonban, akik eltitkolták a kitermelt érceket, az urburarius nyilvánosan megbüntethette. Az urburarius is büntetésre számíthatott, ha a bányászokon a törvényt nem követve erőszakot alkalmazott, a kitermelt ércet eltitkolta és a saját hasznára fordította, illetve ha a művelést akadályozta. Külön hangsúlyozta azonban az uralkodó, hogy az urburarius a város egyéb ügyeibe (így például az ítélezésbe és az adószedésbe) nem avatkozhatott bele.¹⁵² 1376-ban azonban I. Lajos már úgy rendelkezett, hogy a város bírója és esküdtsége a király comesével és urburariusával együtt ítéljezen a gonosztevők felett.¹⁵³

Az asszonypatakaiak oklevele szerint a bíró, az esküdtek és a közösség tapasztalt *auritactort* is választottak – a kamaraispánok jogának épségben tartásával –, akinek vizsgálatát és számítását mindenki elfogadja.¹⁵⁴ Ezen tisztség mibenlétének vizsgálatakor I.

¹⁴⁷ DF 235 721. (Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 268.).

¹⁴⁸ Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Közli Fejérfpatak László. Bp. 1885. 16., 22.

¹⁴⁹ Vö. Zycha, A.: *Das böhmische Bergrecht* i. m. II. 92–93.

¹⁵⁰ 1402: Johannes Smernstempel, des konigs obirster steiger – DF 235 721.

¹⁵¹ 1256: CDES II. 389–390.

¹⁵² 1347: CD IX/1. 501–502.

¹⁵³ 1376: CD IX/5. 97–98.

¹⁵⁴ 1347: CD IX/1. 500.

Lajos 1345. február 2-án kelt oklevelét hívhatjuk segítségül, melyben az uralkodó úgy rendelkezett, hogy a kamara szokásos helyein, a bányákban és a városokban legyen egy királyi ház, ahová az embereknek az aranyat és ezüstöt eladás, beolvasztás és beváltás céljából el kell vinniük. A bányákban csak a kamarás, és csak a királyi házban vizsgálhatta meg hány karátos az arany, majd pedig ott kellett rányomnia a királyi jelet az aranyra.¹⁵⁵ Ezen adatból arra következtethetünk, hogy az asszonypataki oklevélben szereplő *auritactor* talán olyan személy lehetett, aki a városban az arany beváltását végezte, ugyanakkor a karát hivatalos megállapítása, és az aranyra a királyi jel rányomása I. Lajos intézkedése értelmében is a kamaraispán jogköre maradt.

A bányászathoz kötődő kiváltságok mellett – amelyek szinte minden bányaváros privilégiumában megtalálhatók – természetesen bírtak a bányavárosok egyéb jogokkal és kötelezettségekkel is, mint például a szabad bíróválasztás joga,¹⁵⁶ vagy a vásártartás jo-

¹⁵⁵ Hóman Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Bp. 1921. (reprint: Bp. 2003.) 265.

¹⁵⁶ Besztercebánya, 1255: CDES II. 341.; Németlipcse, 1263: VMMS I. 44.; Rimabánya, 1268: ÁÚO VIII. 212.; Rózsahegy, 1318: VMMS I. 91.; 1340: VMMS I. 132.; Körmöcbánya, 1328: VMMS I. 115.; Szomolnokbánya, 1338: VMMS I. 128.; Nagybánya, 1347: CD IX/1. 499.; Breznóbánya, 1380: CD IX/5. 390.; Libetbánya, 1382: CD IX/5. 577. – Valószínűleg a selmecbányaiak is megkapták a szabad bíróválasztás lehetőségét; a település falunagyját 1266-ban említik először (ÁÚO VIII. 151.). Nem ismerjük Radna városi kiváltságlevelét, feltételezhetjük azonban szabad bíróválasztási jogát, melyet IV. Bélától kaphatott meg, hiszen 1268-ban már a radnai bíró és az esküdtek a város pecsétjével ellátott oklevelet bocsátottak ki (UGDS I. 99–100.). Gölnicbánya esetében IV. László oklevele nem említi a szabad bíróválasztást, de mivel a bírón és az esküdteken kívül más nem ítélezhetett a helyiek felett, feltételezhető szabad bíróválasztás. A település IV. Bélától és V. Istvántól elnyert – közelebből ismeretlen – kiváltságait ráadásul, többek között, a bíró kérésére erősíti meg IV. László (VMMS I. 68.). Amikor Bakabánya a 15. század végén megerősítette II. Ulászlóval elveszett kiváltságait, az uralkodó régi szokásként (ex

ga,¹⁵⁷ *terragium*, majd adófizetés kötelezettsége,¹⁵⁸ ezek azonban nem olyan jellegű szabadságok, melyeket más városoknál ne találhatnánk meg.¹⁵⁹ A bányavárosokat a bányászati szabadság, és a bányászathoz kötődő kiváltságok különítik el a többi kiváltságot településtől. A bányavárosi polgárokat nem csak rokonsági szálak, de gazdasági, politikai érdekek és peres ügyeik is köthették más bányavárosokhoz, sőt, még arra is találunk példát, hogy közreműködésükkel új bányaváros alakult, amint azt a Bakabánya alapította Újbánya példáján láthattuk. Ez a szoros kapcsolat vezetett oda, hogy a 14. század második felétől bányaugyi kérdésekben, majd a 15. századtól gazdasági érdekeik védelmében a bányavárosok közösen léptek fel, és területi alapon szerveződő bányavárosi közösségek alakultak ki. A később „alsó-magyarországi”-ként ismert bányavárosok (Selmecbánya, Körmöcbánya, Bakabánya, Újbánya, Besztercebánya és Libetbánya) – egyébiránt nem valamiféle formális szerződéskötésen alapuló – közösségének első említésével az 1388-ban közösen hozott ítéletükkor találkozunk,¹⁶⁰ ez azonban még csak bányászati ügyben történő összefogásukról tesz tanúbizonyságot. Arra azonban, hogy az említett bányavárosok a maguk érdekeiért közösen lépnek fel, csak a 15. századtól vannak adataink. A hét felső-magyarországi bányaváros (Gölnicbánya, Szomolnok, Rudabánya, Jászó, Telkibánya, Rozsnyó és Igló) 1487. decemberében lépett szövetségre egymással.¹⁶¹ Már a 14. században előfordultak azonban olyan közös ügyek, melyeknél egyes felső-magyarországi bányavárosok közösen képviseltették magukat. Így

antiquo more) emlékezett meg a szabad bíró és esküdttválasztásról (CD VII/5. 425.).

¹⁵⁷ Németlipcse, 1263: VMMS I. 45.; Gölnicbánya, 1278: ÁÚO IX. 204–205., 1287: VMMS I. 68.; Bakabánya, 1321: AO I. 619–620.; Nagybánya, 1347: CD IX/1. 502.

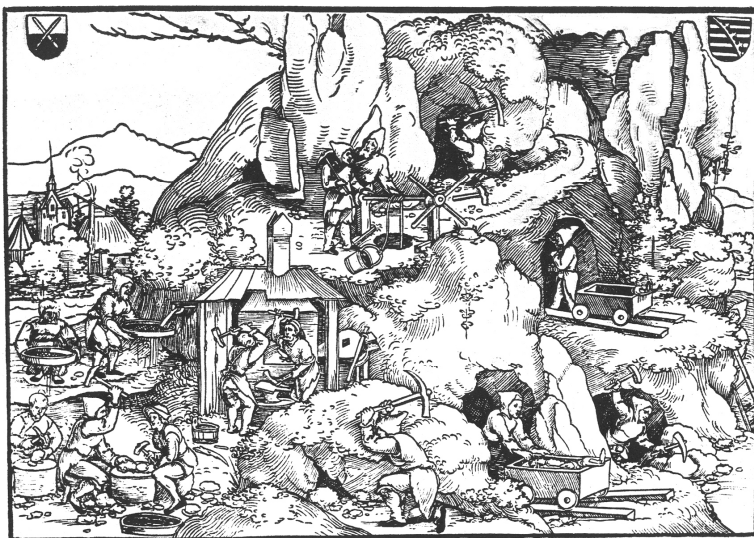
¹⁵⁸ Lipcse, 1263: VMMS I. 45., 1270: VMMS I. 53.; Rimabánya, 1268: ÁÚO VIII. 213.; Rózsahegy, 1340: VMMS I. 132.

¹⁵⁹ Vö. Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. *Tanulmányok Budapest Múltjából XIV.* Bp. 1961. 17–107.

¹⁶⁰ Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 268.

¹⁶¹ Wenzel G.: *Magyarország bányászatának...* i. m. 361–363.

például 1342-ben a szomolnoki és a gölnicbányai bírók és esküdtek a jászói monostorral közösen folytattak egy pert a jászói monostor birtokában lévő erdővel kapcsolatban.¹⁶² A bányavárosok gazdasági helyzetük hasonlósága miatt szoros kapcsolatot alakítottak ki egymással, és speciális szabadságaiknak köszönhetően is elkülönültek a többi várostól, mégis a városhálózat szerves részét képezték.

*A bányászat ábrázolása egy 1550 körüli fametszeten.
(Ismeretlen mester műve.)*

¹⁶² DF 232 783. (*Anjou-oklt.* XXVI. 566. sz.).

Középkori falkép-festészet a gömöri bányavidéken*

EDITA KUŠNIEROVÁ – TÖKÖLY GÁBOR

A régió északi részét a *Gömör-Szepesi* (mai nevén: *Szlovák Érchegység*) tölti ki, míg a déli részeket a *Sajó* és *Rima* termékeny völgye jellemzi. A történeti vármegye kis része a Magyar Köztársaság területén található. A déli részek jó mezőgazdasági adottságai mellett a vidék mindenekelőtt az északi, hegyvidéken összpontosuló ásványkincs rendkívüli gazdagságával tűnik ki, amelynek a legrégebb koroktól kezdve nem elhanyagolható hatása volt a vidék fejlődésére. Az arany, ezüst, réz és vas, amelyek itt bőséges mennyiségben fordultak elő, az őskortól befolyásolta az itt élők sorsát, és azon bevándoroltakat is, akik a jobb élet reményében, olykor nagy távolságokból érkeztek, és akik magukkal hozták kultúrájukat, hagyományaikat is. A régiónak az őskor időszakában meglévő jelentőségét mutatja, hogy némely régészeti kultúrát itteni lelőhelyek után neveztek el (pl. kyjaticsei / kiettei kultúra).

A folyamatos betelepülés eredményeképpen egy olyan sajátos kulturális környezet alakult ki, amelyben a domináns hazai szlovák és magyar kultúra mellett máig érezhetőek erős német, vlach és itáliai hatások is. A régió jelentős bányászati, később ipari ori-

* A tanulmány eredetileg a *Gömörország* című szlovákiai magyar folyóirat 2001. évi 4. számában jelent meg. Tárgya látszólag nem illik lapunk profiljába, mégis itt a helye, mert a középkori gömöri templomépítészet és a hozzá kapcsolódó falkép-festészet az egyik legszebb példája a virágzó bányászat közvetett értékteremtő hatásának. – Az újraközlés engedélyezéséért *B. Kovács István* főszerkesztő úrnak és *Edita Kušnierovának* tartozunk köszönettel. (A másik szerző, *Tököly Gábor* 2006-ban elhunyt.)

entációjának, valamint az erős kézműves-kereskedelmi jellegének köszönhetően *Gömör-Kishont* (a továbbiakban: *Gömör*) a történeti Magyarország legfejlettebb területei közé tartozott. Lakossága számára a más etnikumokkal és kultúrákkal fenntartott interaktív kapcsolatok teljesen természetesek voltak. A szükséges gazdasági potenciált biztosító ásványkincsre alapozva és az itt élők történetileg meghatározott nyitottságának, a különböző művelődési hatások befogadása és átalakítása iránti fogékonyságának köszönhetően a középkor évszázadai során olyan kulturális gazdagság keletkezett, amely jelentőségében és minőségében messze túllépi a régió határait.

A középkori falképek

A legmeggyőzőbb bizonyossága *Gömör* 13-15. századbeli gazdasági-, s ezáltal kulturális virágzásának az a falkép-együttes, amely 16, éppen a tárgyalt korban épített és kidíszített templomban maradt ránk. Eme figyelmet érdemlő építészeti emlékek keletkezésének időszaka egybeesik a gömöri ércbányászat legnagyobb fellendülésével és a gömöri oligarchiának az *Anjou-házbeli* uralkodók udvarában kimutatható legnagyobb befolyásával. Csak természetes, hogy a *Bebekek* és *Csetnekyek*, akik a legmagasabb országos tisztségeket töltötték be, és akiknek a *Dél-Európával* meglévő élénk kapcsolatoknak köszönhetően módjuk nyílt megtekinteni a falképfestészet bölcsőhelyének emlékeit, csetneki és pelsőci nemzeti templomaik felépítése után kidíszítésükre itáliai, illetve az itáliai falképfestészetet tökéletesen elsajátító mestereket hívtak meg.

Az említett két templom falképei mintául szolgáltak a további donátorok számára is. Az ő számukra már túlnyomórészt hazai, a pelsőci és csetneki mesterek követői dolgoztak, részben az említettek által-, illetve a német beköltözők kultúrájától ihletetten, ugyanakkor egy sajátos, hazai képzőművészeti nyelv erőteljes képességeit felmutatva. Az eddig nyilvántartásba vett 16 gömöri festett templom a középkori gazdagságnak csupán töredéke. Bizonyosak lehetünk benne, hogy a további kutatások újabb és újabb leletekkel fogják ezt az együttest gazdagítani.

A középkori falképek kutatásának történetéből

A gömori falkép-együttes kutatásának és fokozatos felfedezésének a kezdetei a 19. század utolsó harmadába nyúlnak vissza. A műemlékvédelem első intézményei úgy *Magyarországon*, mint a *Csehszlovák Köztársaságban* a kezdetektől figyelmet fordítottak a gömori régió templomaira, ahol is már az első helyszíni kutatások igazolták a szakemberek elvárásait. A 19-20. század fordulóján az építészeti emlékek műemléki felújításának nagyszabású tervei mellett megkezdődött a bennük található falképek feltárása, dokumentálása és felújítása is. Az ezirányú tevékenységet *Gömör* területén *Gróh István* restaurátor, a budapesti *Iparművészeti Főiskola* professzora irányította, aki munkacsoportjával feltárta és alaposan dokumentálta a ma ismert gömori középkori falképek többségét. Néhány falképet (*Hizsnyóvíz*, *Süvete*) *P. J. Kern* restaurált 1930 és 1940 között.

A gömori falképek kérdésköre időről időre felkeltette a hazai és külföldi szakmai közvélemény figyelmét. Értelmezésüket illetően párhuzamosan két irányzat bontakozott ki. Amíg a hazai [értsd: csehszlovák, illetve szlovák] szakemberek (*Dvořáková – Krása – Stejskal*) hajlamosak voltak az erőteljes szász hatásokat feltételezni, addig a magyarországi szerzők (*Prokopp Mária*, *Radocsay Dénes* és mások) a korabeli itáliai falkép-festészet felé való tájékozódást helyezték előtérbe.

A festett gömori középkori templomok ezidáig legkiterjedtebb és legátfogóbb műemléki kutatását az 1970-es évek végén valósította meg az a kutatócsoport, amelynek tagjai *PhDr. Milan Tognér*, *Jiří Josefík* festőművész, egyetemi docens és *Székely László* szobrász-restaurátor volt. A kutatás az akkori *Rozsnyói Járási Műemlékvédő Hivatal* megrendelésére készült. A munkacsoport *Hizsnyóvízen*, *Köviben*, *Gecelfalván*, *Karaszkón*, *Krasznahorkaváralján*, *Kiettén*, *Hárskúton*, *Ochtinán*, *Pelsőcön*, *Rákoson*, *Rimabányán*, *Rimabrézón*, *Rostárban* és *Süvetén* végzett kutatást és tovább gazdagította ismereteinket a vizsgált emlékek keltezésével, kölcsönös kapcsolataikkal és művészettörténeti értékelésével kapcsolatos kérdésekben. Új megállapításokkal és új szempontok fel-

vetésével gazdagították a témakört, ám mindenekelőtt újólág ráirányították a szakmai és laikus közvélemény figyelmét erre az értékes középkori emlékegyüttesre, amelynek történeti és művészettörténeti jelentősége messze túllépi a régió és a *Szlovák Köztársaság* határait is. Az említett kutatás eredményeit *Milan Togner* publikálta a *Stredoveká nástenná mal'ba v Gemer* (Tatran, Bratislava, 1989) című monográfiájában.

A szlovákiai középkori falképekre vonatkozó művészettörténeti irodalom fő áramát, főleg az egyes szerzők koncepcionális álláspontját J. Bakoš: *Dejiny a koncepcie stredovekého umenia na Slovensku* című terjedelmes és kimerítő tanulmánya (Bratislava, 1984) summázza.

A gömői középkori festett templomok műemléki felújításának legutóbbi szakasza még a 80-as években kezdődött. Ennek keretében valósult meg a karaszközi és kiettei templom átfogó műemléki helyreállítása, beleértve a falképek-, a belső kiképzés és felszerelés restaurálását is. Ekkor kezdődtek meg a hatalmas csetneki templom átfogó felújítási munkálatai is. Ez utóbbi részeként zárószakaszába jutott a szerkezeti elemek és a külső falak restaurálása, beleértve a *Szent Kristófit* ábrázoló külső falkép helyreállítását, az építészeti elemek, gótikus mérműves ablakok és portálok kiegészítését is. Az említetteken kívül történt néhány kisebb műemléki beavatkozás is, amelyeknek célja az értékes építészeti és művészeti emlékek állagminőségének javítása volt.

Krasznahorkaváralján a templom belső terének átalakítása során az északi falon freskómaradványok kerültek elő, amelyeknek a restaurálása is megtörtént. A 80-as évek végén kezdődött meg a téglából épített süvetei körtemplom és a rákosi templom komplex műemléki felújításának részeként az építészeti helyreállítás. Pénzhiány miatt mindkét akciót le kellett állítani.

Az utóbbi években az említett értékes műemlékek igényes helyreállítási, illetve felújítási munkálatainak finanszírozása, akár a tulajdonosok, akár az állami költségvetés részéről tekintjük, messziről sem közelít a valós szükségletekhez. Ugyanakkor a műemlékek többsége és a falképek jelentős része – megmentésük és a jövő számára való megőrzésük érdekében – azonnali szakszerű beavatkozást igényel.

A 90-es évek elején a pozsonyi *Műemléki Intézet* besorolta ezt a problematikát fő feladatainak hosszú távú tervei közé, amely a *Magyar Köztársaságbeli* partnerszervezet (*Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség, Budapest*) szerződéses társulása révén hamarosan nemzetközi jelleget öltött.

Napjainkban a pozsonyi *Műemléki Intézet* és a budapesti *Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség* szakemberekből álló munkacsoportjai egy hosszútávú harmonogram és a két intézmény közti szerződéses viszony alapján már negyedik éve dolgoznak együtt a mindkét országban fellelhető, falképeket őrző műemlékek átfogó és egységes szempontrendszer alapján történő dokumentálásában, továbbá a restaurálás és a vegyi-fizikai vizsgálatok terén. Ennek az együttműködésnek a távlati célja az elsődlegesnek számító mentés mellett a két szomszédos közép-európai ország közös javaslatának a kidolgozása, amely ennek az értékes kulturális-művészeti jelenségnek a világörökség részévé nyilvánítását szeretné elérni.

A műemlékek rövid leírása és a falképek állapotának jellemzése

Hiznyóvíz (Chyžné)

A helyi római katolikus egyház *Szűz Máriának* ajánlott koragótikus temploma a 13. század második feléből való, egyhajós, négyszög záródású szentéllyel, hozzáépített sekrestyével és külön álló, 18. századi, fából épült harangtoronnyal. A templom körül kő kerítőfal áll, és ehhez építették hozzá a volt egyházi iskola földszintes, barokk épületét. A templom szentélyét keresztbordás mennyezet fedi le, amelyet egész felületén az evangelisták jelképeit ábrázoló falképek borítanak. Kifestették a szentély oldalfalait és a diadalívet is, ahol a krisztológiai ciklus egyes jelenetei, szentek és apostolok alakjai, valamint bibliai példázatok láthatók. A templom belső berendezéséhez tartozik az 1508-ban készült értékes későgótikus szárnyasoltár, melynek központi alakja *lőcsei Pál* mester alkotása.

A falképeket 1936-ban restaurálták (*P. J. Kern*). Viszonylag jó állapotban vannak, eltekintve a mennyezet zárórészétől, ahol a tartófalak statikai problémái miatt sérült. A templomnak a statikai megerősítése és a falnedvesség eltávolítása szükséges.

Kövi (Kameňany)

Az á. h. [ágostai hitvallású] evangélikus egyház temploma eredetileg román-koragótikus stílusban épült a 13. század első felében, talán mint a 15. században elpusztult helyi ferences kolostor része. Később barokkosan átépítették és a templomot eredetileg kerítő kőfalba egy – valószínűleg korábbi alapokra – klasszicista haranglábat építettek. Egyhajós templom, barokk mennyezettel, szentélye félköríves záródású. A hajó északi oldalához csatlakozik a sekrestye, a déli oldalon, a gazdag pálcikás díszítésű gótikus portál előtt alacsony torony található. 1977-ben a szentély záródásában középkori falképeket fedeztek fel, amelyeket a feltárt szelvényekben részben rögzítettek. Ezidáig pontosan nem azonosított alakokat ábrázolnak, csaknem életnagyságban. A megformálás módját tekintve ezek az alkotások kiválnak a gömöri falképek többségét reprezentáló, és az ún. ochtina szentély mesterének tulajdonítható művek sorából, amit a ferences rend jelenlétével és más képzőművészeti irányzathoz való kapcsolódásával lehet megmagyarázni.

A falképek többségét máig vakolat fedi. Töredékesek a tetőtérben, a barokk-kori mennyezet fölött megőrződött falképek is, amelyek statikailag erősen rongált állapotban vannak. Ugyancsak rossz az állaga a tetőszerkezetnek és a födémnek, a templom külső vakolata is elhanyagolt és rongált.

Gecelfalva (Kocel'ovce)

A 14. század első felében épült templom az á. h. evangélikus gyülekezeté. Egyhajós, sokszögű szentélyzáródású, sekrestyéje az északi falhoz épült, nyugati oldalán négyszögletű torony található, amely oktagonba megy át és a 20. század elején készült szecessziós süveg borítja. A szentélyt a 14. század utolsó harmadában felmagasították és bordás mennyezettel fedték le. A mennyezeten egy-

háztatyák és angyalok láthatók. Hasonló módon kifestették a szentély oldalfalait, az ablakszegélyeket és a diadalív belső felületét is. A képek témái: *Krisztus* életéből vett jelenetek, apostolok, szentek és próféták alakjai. A templomhajó falain végzett szondázások is igazolták a vakolat alatt rejtőző falképek létezését. A gecelfalvi templom a kifestett felület nagyságát tekintve az első helyen áll ezidőtájt az összes gömöri templom közül. Kitűnnek közvetlen, mondhatni elbeszélő előadásmódjukkal, jellegzetes vonalvezetésükkel és az összhatás szokatlan összefogottságával. A falképeket a penészesedés fenyegeti, amely a faldedvesség következménye. A teljes felülete poros, tisztításra szorul.

Karaszko (Kraskovo)

Az á. h. evangélikus gyülekezet használatában lévő templom jelen formájában koragótikus, a 13. század utolsó harmadában épült, a 15. század folyamán fallal erődítették meg. A kerítőfalon belül áll az 1657-ben fából épült harangláb. Egyhajós templom, egyenes szentélyzáródású, a hozzáépített sekrestyébe gótikus ívelt kőportál nyílik. A szentélyt keresztbordás mennyezet fedi, a templomhajót festett kazettás mennyezet takarja. A falképek a szentély mennyezetét és oldalfalait, a diadalívet és a templomhajó északi oldalát borítják. Láthatók itt a passió egyes mozzanatai, *Szűz Mária* életéből vett jelenetek, *Ábrahám*, a *Krisztus-Pantokrátor* alakja, *Szent Mihály* arkangyal és *Szent László* legendája. A falképek a 13-14. század fordulójáról, illetve a 14. század első feléből származnak. A 80-as évek során megtörtént a teljes restaurálásuk, beleértve *Szent Kristófnak* a szentély külső, keleti falán ábrázolt monumentális alakját is.

Krasznahorkaváralja (Krásnohorské Podhradie)

A *Mindenszentek oltalmába* ajánlott r. k. templom a 15. század második harmadából származik, a 19. század végén pszeudogótikus stílusban átalakították. A templomhajó északi falán a 80-as évek végén középkori falképeket (*Szent István*, *Szent László* és *Szent Imre*) fedeztek fel, amelyeket fel is tártak és restauráltak.

Feltehetően a szentély oldalfalain is rejtőzködnek eleddig feltáratlan falképek.

Kiette (Kyjatice)

Az á. h. evangélikus templom a 13. század utolsó harmadában épült. Egyhajós, nyújtott szentélyű, hozzáépített sekrestyével és toronnyal. A templomot reneszánsz, kazettás mennyezet fedi. A rajta látható virágmintát alkalmazták a karzaton is. A szentély falain látható 14. századi falképek apostolok és szentek alakjait örökítik meg. A templomhajó északi falát a 15. század első feléből származó monumentális festés borítja, köztük az Utolsó ítélet egyedülálló jelenete számos alakkal és dramatikus történettel, dinamikus, élénk megfogalmazásban. Falképek borítják a diadalívet, és töredékekben a templomhajó déli falát is. 1986 és 1991 között megtörtént a teljes restaurálásuk.

Hárskút (Lipovník)

A *Keresztelő Szent Jánosnak* ajánlott r. katolikus templom még a román korban, a 12. században épült, mint a később elenyészett benedekrendi apátság része. A templom utolsó felújítása során előkerültek az eredeti kváderfal maradványai és a román stílusú ablakok. A falképek mindezülig a vakolatréteg alatt rejtőznek, létezésüket a falkutatás igazolta.

Ochtina (Ochtiná)

A 13. század első felében román-koragótikus stílusban épült, később többször átalakított templom jelenleg az á. h. evangélikus egyház használatában van. Az eredetileg egyhajós templomhoz a 15. században építettek hozzá egy északi oldalhajót, amelynek mennyezetét csillagboltozat képezi. Az északi hajó két árkád által csatlakozik a főhajóhoz. A szentély sokszögű záródású, keresztbordás lefedésű. A főhajóhoz csatlakozik a sekrestye és a nyugati oldalon egy torony. A tornyon románkori ikerablak található. A gótikus szentélyben és a diadalíven látható falképek a 14. század

utolsó harmadából valók. *Krisztus* életéből vett jelenetek, az *Utolsó ítélet*, apostolok, egyházatyák, szentek alakjai, *Szűz Mária* megkoronázása, próféták és angyalok láthatók itt. A gecelfalvi falképektől eltérően alkotójuk csökkenti a vonalak jelentőségét és az alakok megjelenítéséhez a színezést érvényesíti. A falképekre a nedvesség jelenti a legnagyobb veszélyt, sok helyen fellazultak és a le-
hullásuk fenyeget.

Pelsőc (Plešivec)

A jelenlegi református templom gótikus építmény, amelyet a *Bebekek* mint saját nemzeti templomukat építették fel. 1400 körül bővítették az északi temetkezési kápolnával, amelyből fennmaradtak a későgótikus mérművekkel díszített ablakok, a későgótikus ülőfülkék és a gazdagon tagolt gótikus kapubélllet. A templom a török hódítás alatt elpusztult, később átépült ugyan, de máig megőrizte középkori jellegét. A szentélyben és a déli homlokzaton fennmaradtak a 14. század végéről származó falképek töredékei, köztük a *Kálvária* jelenete és a magyar királyok alakjai. A közvetlen itáliai hatásoknak tulajdonított alkotások képzőművészeti megfogalmazásuk színvonalát tekintve *Gömörben* a legértékesebbek közé tartoznak. A további falképeket vakolatréteg borítja. Az objektum nem megfelelő, sőt vészhelyzetként értékelhető műszaki állaga már hosszabb ideje igényli az átfogó műemléki felújítást, amely ebben az évben megkezdődött.

Rákos (Rákoš)

A Szentháromság oltalmát élvező r.k. templom román stílusban épült a 13. század derekán, később többször javították. Egyhajós épület, patkó alakú szentéllyel, nyugati végén magas háromszög alakú oromzattal. A templomhajót festett kazettás mennyezet fedi. A szentély falain és mennyezetén *Krisztus-Pantokrátor*, az evangelisták szimbólumai, egyházatyák és szentek alakjai, a diadalív keleti oldalán az Istenháromság egyedülálló, ülő ábrázolása látható. Falképek borítják a templomhajó északi falát is. Sávokba rendezve a *Szent László-legenda*, az *Utolsó ítéletből* vett jelenetek és

szentek alakjai vannak felfestve. A szentek között *Assisi Szent Ferenc* is látható (a közeli *Kövi* ferences kolostorának hatása). A templom külső déli falán megmaradtak *Szent Kristóf* monumentális alakjának a töredékes részletei, köztük a szent teljes arca.

A templom használaton kívül van, teljes műemléki felújítása 1993-tól folyik, vontatottan, nagy kihagyásokkal. Eleddig megtörtént a tartófalak statikai megerősítése és a tető javítása, valamint a belső felszerelés részleges restaurálása.

Rimabánya (Rimavská Baňa)

Az á. h. evangélikusok tulajdonában lévő templom a 13. század utolsó harmadából való. A reneszánsz idején átalakították, a 18. században barokk-klasszicista stílusú tornyot építettek hozzá. A templom dombon áll és reneszánsz védőfal keríti. Egyhajós épület, szentélye szabálytalan sokszög-záródású, gótikus keresztbordás mennyezettel, a hajónak festett kazettás mennyezete van.

A templomnak profilált gótikus portálja van, s található benne gótikus szentségház is. A szentély falain lévő falképek az Utolsó ítéletet, *Krisztus* szenvedéstörténetének egyes jeleneteit, valamint szentek és próféták alakjait ábrázolják. A templomhajó északi falán *Szent László* legendája látható dramatikus előadásmódban.

A templom rossz műszaki állapotban van, néhány évvel ezelőtt javították meg a tetőt. A lehulló külső vakolattal együtt tűnnek el az eredeti festett és karcolt díszítés töredékei. A kerítőfal is azonnali beavatkozást igényel. A falképek átfogó tisztítást és restaurálást kívánnak (utoljára 1956 és 1958 között restaurálták).

Rimabrézó (Rimavské Brezovo)

Az á. h. evangélikusok által használt, a 13. század utolsó harmadában épült templomot a 19. században a hajó déli oldalán kibővítették, ennek következtében irányítása megváltozott. Az eredetileg egyhajós templom nyújtott szentéllyel van ellátva, amely keresztbordás lefedésű. A régi szentély falain és mennyezetén fennmaradt falképek a 14. század utolsó harmadából származnak. *Szűz Mária* és *Krisztus* életét, szentek alakjait, az evangélisták jelképeit ábrázolják.

A templom építészeti felújítása megtörtént ugyan, de ez nem érintette a falképeket tartalmazó apszist – ezeket a nedvesség veszélyezteteti és a korábbi, lokális fűtés következtében a koromtól erősen szennyezettek.

Restér (Roštár)

A 14. század első felében épült templom ma az á. h. evangélikusoké. Egyhajós, szentélye négyzetes, hozzáépített sekrestyével és toronnyal. Szentélye keresztbordás, hajójában barokk kori a boltzat. A szentély falain a felderítő kutatás során a betegek látogató *Szent Erzsébet* alakja került elő. Feltételezhető további freskók előkerülése is.

A templom műszaki állaga rossz, a tartófalak erősen elnedvedtek. A csupán szondákból ismert falképek teljes feltárása és restaurálása kívánatos.

Újvásár (Rybník)

Az á. h. evangélikusok jelenlegi temploma a 13. század második feléből való, a reneszánsz idején kijavították. Tornya nincs, a kerítőfalnak csak maradványai vannak. Egyhajós templom, négyzetes szentéllyel, amelyet gótikus keresztbordás mennyezet fed le. A templomhajó lapos mennyezetű. A szentély falain gótikus falképek kiterjedt töredékei láthatók: a passió jelenetei, szentek alakjai, az északi falon helyenként későbbi, reneszánsz festett ornamentika takarja.

A templom elhagyatott, használaton kívül áll. Teljes műemléki felújítást igényel. (A falképeket utoljára 1929-ben restaurálták.)

Süvete (Šivetice)

Az *Antióchiai Szent Margitnak* ajánlott r. k. templom csaknem érintetlenül fennmaradt románkori körtemplom (rotunda) a 13. század derekáról, amelyet a 14. és 18. században részben átalakítottak. A félkörívű szentély falán látható falképek a 13. század végéről származnak és *Antióchiai Szent Margit* legendáját, vala-

mint a krisztológiai ciklus egyes jeleneteit mutatják be. Az ezeket utóbb lefedő gótikus kifestést az 1936. évi restaurálás során vették le. A diadalív jobboldalán elhelyezett szondákban jól kivehetőek további gótikus falképek, így a *Keresztrefeszítés*, a *Pieta*, *Krisztus az angyalok között*, továbbá a hajó déli falán a lelkeket mérlegre tévő *Szent Mihály arkangyal* alakja. A gótikus kifestés maradványai fennmaradtak az eredeti románkori portál feltárt timpanonjában is. A süvetei falképek kulcsfontosságú alkotások, s rendkívüli jelentőségük van a gömri középkori falkép-festészet további fejlődését illetően.

A templom átfogó műemléki felújítása 1990-ben megszakadt. A falképek teljes restaurálásra szorulnak.

Csetnek (Štútnik)

Az á. h. evangélikus egyház monumentális gótikus temploma több szakaszban, a 13. századtól a 15. század végéig épült. A háromhajós bazilika központi hajójának szentélye nyújtott sokszög-záródású, a két mellékhajónak önálló szentélye van. A templomhajókat gótikus keresztbordák fedik, csillag és hálóboltozattal, az oldalhajók magas árkádok révén kapcsolódnak a főhajóhoz. A magas gótikus ablakok kő mérműveinek felújítása most folyik. A templom nyugati oldalához a barokk-korban hatalmas árkádos torony épült. A torony és a templom külső felújítása 1980 és 1996 között megtörtént. A középkori falképek a templom belső falain helyenként három rétegben is fennmaradtak (északi fal). Eleddig az északi oldalhajó falán (*Krisztus életéből vett jelenetek*, *Szent Borbála*, *Volto Santo*, *Utolsó ítélet*), a szentély északi falán (passió-jelenetek), a főhajó északi falán (*Assisi Szent Ferenc* élete), a diadalíven (szentek alakjai, *Krisztus megkeresztelése*), az oszloposoron és az oldalhajó déli falán (magyar királyok alakjai, az Angyali üdvözet, a talentumokról szóló példázat, hét szentség) lévő falképek feltárása történt meg. A déli oldalhajó ablakbélletében a középkori művelődés hét jelképének, a hét szabad művészetnek a ritka ábrázolása látható. A templom külső déli falán az elfalazott eredeti gótikus bejárat mellett *Szent Kristóf* monumentális alakja lát-

ható, amelynek restaurálását 1995-ben végezte el *Miroslav Janšto*. A csetneki falképek a monumentális falképfestészet alkotó irányzatainak kicsúcsosodását jelentik *Gömörben*. Jelentőségük messze meghaladja a régió határait és közvetlenül részesei *Közép-Európa* középkori művészetének.

A templom külső felújítása megtörtént, a belső falakon található falképek teljes restaurálásra szorulnak.

Irodalom

(A szerkesztő kiegészítése)

- BIATHOVÁ, K.: Príspevok k dejinám gotických nástenných malieb v Gemeru. = *Pamiatky a Múzeá*, roč. 7. Bratislava, 1958.
- DVOŘÁKOVÁ, V. – FODOR, P. M. – Stejskal, K.: K vývoji středověké nástenné malby v oblasti gemerské a malohontské. = *Umění*, roč. 6. Praha, 1958.
- FARKAS Veronika: Középkori falképek Gömörben. = *Irodalmi Szemle*, 1977. 4. sz.
- KRÁSA, J.: K novým objevům středověkých nástenných maleb na Slovensku. = *Umění*, roč. 7. Praha, 1959.
- PROKOPP Mária: Gömöri falképek a XIV. században. = *Művészettörténeti Értesítő*, 1969.
- PROKOPP Mária: *Középkori freskók Gömörben*. Dunaszerdahely, 2002. Méry Ratio, 94 old.
- PROKOPP, Mária: *Italian trecento influences on murals in East Central Europe particularly Hungary*. Bp. 1983. Akadémiai Kiadó, 198 p. 121 kép.
- RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Bp. 1954. Akadémiai Kiadó,
- RADOCSAY Dénes: *Falképek a középkori Magyarországon*. Bp. 1977. Corvina Kiadó, 182 old.

Képek

Ochtiná: Krisztus Pilátus előtt.

Hizsnyóvíz: Szenvető Krisztus.

Rimavské Brezovo: Krisztus levétele a keresztről.

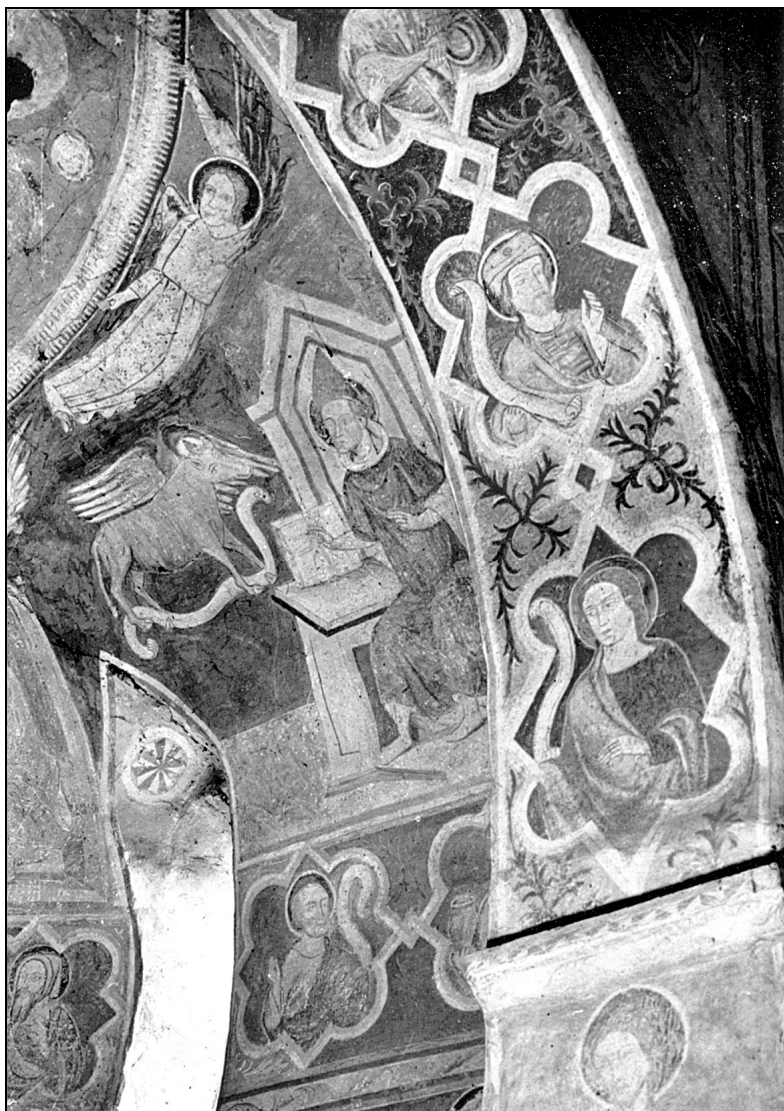
Kocelovce: Krisztus sírba tétele.

Kyjatice: Szent Borbála, a bányászok védőszentje.

*Rimavská Baňa: Szent Borbála, a bányászok védőszentje.
(Színes részletét l. a borítón!)*

Rákos: a falfestés részlete.

A 125 éves jubileum árnyoldala a nógrádi szénmedencében (1986-1988)

DR. SZVIRCSEK FERENC

A szénhidrogének előretörése, olcsó kitermelési és beszerzési lehetősége, valamint jobb hatásfokú hasznosítása országosan a barnaszén iránti kereslet csökkenéséhez vezetett. Mint gazdaságtalan, árkiegyenlítést élvező vállalatnak, a *Nógrádi Szénbányászati Trösztnek* 1965-től visszafejlesztési irányt szabott meg a gazdaságpolitika. Az 1965-ben hozott, az ország energiaszerkezetét megváltoztatni kívánó döntés természetesen magába foglalta és kiemelten kezelte a hazai szénbányászat termelésének a csökkentését. A döntés megalapozott és előrelátó volt, ám a visszafejlesztés legsúlyosabban a nógrádi szénmedencét érintette kedvezőtlen szénminőségi, műszaki és gazdasági mutatói alapján. Az okok már korábban is ismeretesek voltak; a megoldást ekkor még a kormány a szénbányászat növekedési ütemének csökkentése helyett a gazdaságtalanul termelő mélyművelésű bányüzemek felszámolásában, a szénbányászat tervszerű, fokozatos visszafejlesztésében látta. Mind a megyei gazdasági és politikai vezetés, mind a *Nógrádi Szénbányászati Tröszt* vezetői tisztában voltak a széntermelés minőségének és gazdaságosságának várható romlásával, mégis, a népgazdaság deklarált távlati céljainak megfelelően a megye életében meghatározó szerepet játszó szénbányászat gazdasági szerepét hosszú időre változatlanak tekintették. Az élet azonban másként döntött, a jobb minőségű szénterületek szénhozama arányaiiban lecsökkent, a termelés szinten tartása pedig a gazdasági mutatók további romlását eredményezte. A nógrádi szénmedence 1965-ben 3.502.000 tonna szenet termelt és 13.965 dolgozót foglalkoz-

tatott. Ezek a számok a szénmedence jubileumának előestéjére, 1985-re lecsökkentek. Az éves széntermelés már csak 1.010.000 tonna, az összes dolgozói létszám pedig 5478 fő volt.

Így érkezünk el a XXXV. *Bányásznap* ünnepséghez, amikor a nógrádi szénbányászok még együtt ünnepeltek a szovjet, a csehszlovák, a lengyel és az NDK-beli bányászdelegációkkal. *Czipper Gyula* ipari miniszterhelyettes bátonyterenyei ünnepi beszédében megköszönte a szénmedence bányászainak áldozatos munkáját a szénellátás folyamatosságának biztosításáért, a távlatokról szólva pedig kihangsúlyozta, hogy nemcsak a VII. ötéves tervben, hanem hosszabb távon is az a feladat, hogy folytassák a szénmedencék fiatalítását. Kapacitásnövekedést majd a peremi külfejtések megnyitása jelent a magyar szénbányászatban, az erőteljes technikai eszközmegújítás mellett. A nógrádi szénmedence jövőjével foglalkozva idézzük fel gondolatait: „szénbányászatunk egyik nagy múltú és ma is jelentős feladatot teljesítő egysége a nógrádi szénmedence... De nemcsak nagy múltja van, hanem stabil jövője a bányászkodásnak”. Ennek jegyében a *Bányász Szolgálati Érdemérem* különböző fokozataival 362 bányászt tüntettek ki, és első alkalommal adták át a gyémánt fokozatát is 642 bányásznak a több évtizedes, munkában eltöltött éveikért. A *Bányamentő Szolgálati Érdemérem* 20-an kapták meg. A *Vállalat Kiváló Dolgozója* kitüntetésben 51 fő, *Kiváló Bányász* elismerésben három fő, *Kiváló munkáért* jelvényben pedig 10 fő részesült.¹

Az 1985-ös év rendkívüli erőfeszítéseket követelt a nógrádi bányászoktól. *Kányás Bányaiüzeme* továbbra is meghatározó szerepet játszott. A két új vágathajtó gép bekapcsolása a termelési szállítóláncba a teljesítmény megkétszerezését jelentette. A hét minden napján folyt a munka, koptak a gépek, ami kihatott a termelésre is.² A külfejtés hiába teljesítette a tervét, ennek ellenére a vállalat 2406 tonnával kevesebb szenet adott el, ami 98 %-os teljesítést

¹ *Nógrád*, 1985. szeptember 2. (*Nógrád*: ezzel a címmel jelent meg a korabeli megyei napilap. – A szénbánya-vállalat 1952-1967 között *Nógrádi Szénbányászati Tröszt*, 1967-1992 között *Nógrádi Szénbányák* néven szerepelt.

² *Nógrád*, 1985. november 11.

jelentett. Még 1984 októberében a *Szorospataki Bányaiüzem*hez csatolták *Tiribes-aknát*. Ezzel az összevonással könnyen feltárható szénvagyonhoz jutottak, és a tiribesi magasabb fűtőértékű szénnel így már hónapról hónapra jelentősen túlteljesíthették az árbevételi tervet.³

A szénmedence legkorszerűbb frontfejtése *Kányás-aknán* dolgozott, ahol az országban elsőként alakult meg az ifjúsági frontbrigád. A 25/A fronton *Hemscheidt* biztosító berendezésekkel, *Westfalia-Löbbe* széngyaluval, lengyel gyártmányú fronti láncos vonszolóval és modern vezérlőrendszerrel dolgoztak. Céljuk a lakossági szénigény maradéktalan kielégítése volt. A *Nógrádi Szénbányánál* jól termeltek a mélyművelésű bányák, s ennek eredményeképpen november 21-én a vállalat teljesíteni tudta a VI. ötéves tervfeladatait.⁴

Hármas – közgazdasági szabályozók, növekvő fogyasztói igények, változó piaci feltételek – szorításában teljesítette a tervét a *Nógrádi Szénbányák* kollektívája. Az eredeti, 5 millió tonnás VI. ötéves tervet 150 000 tonnával lépték túl. A tervezett lakossági 105.000 tonna szénnel szemben, 142.500 tonnát adtak. A VI. ötéves terv elején kialakított koncepciót, mely a széntermelés további visszafejlesztésére irányult, az élet cáfolta meg, ugyanis megnöttek a fogyasztói igények. Ugyancsak megnőtt a vállalat ellátási kötelezettsége, a támogatási rendszer azonban az eredeti állapotában maradt, így öt évre előre, évenként 375 millió forintban állapították meg a nógrádi bányászoknak járó eredmény-kiegészítést, amely nem követte az inflációs ráta növekedését. A kötött szénár, a gépalkatrészek „szabadon mozgó” árai, az egyre rosszabbodó geológiai adottságok mind növelték a termelés költségeit. Az évenként engedélyezett 7 %-os szénáremelés nem volt képes ellensúlyozni a növekvő kiadásokat. Ebben a helyzetben a gondot az okozta, hogy a tervezettnél kevesebb szén került ki a mélyművelésből, ami csökkentette az elérhető bevételt. Míg 1980 előtt, a vissza nem térítendő állami hitelből oldották meg a műszaki, tech-

³ *Nógrád*, 1985. november 13. – Várszegi György: *Szorospataki lámpafények*. Bányaterenye, 2001. 139-143.

⁴ *Nógrád*, 1985. november 14., november 26.

nikai, technológiai fejlesztéseket, a VI. ötéves tervben saját beruházásból és hitelből kellett a fejlesztési elképzeléseket megvalósítani a vállalatnak. A lecsökkent üzembiztonságú és teljesítőképességű gépeket nem tudták ellensúlyozni az újabb létszámnövekedéssel, mert a szénmedencében is elvesztette eredeti vonzását a szénbányászat. Legérzékenyebb a nagy szakmai tapasztalatokkal rendelkező vājárlétszám csökkenése volt, mert elérkeztek a nyugdíjkorhatárhoz azok a dolgozók, akik még a felfutás időszakában kötelezték el magukat a bányamunkával. Az újonnan felvett emberek nem tudták pótolni az eltávozottakat. Ilyen feltételek között kellett a vállalatnak megvalósítani a „*jövőt szolgáló műszaki, technikai, technológiai fejlesztést, az évenként előírt ellátási kötelezettséget jelentő 1 millió tonna szén felszínre hozása mellett*”.

Furcsa helyzet állt elő: a széntermelés fokozásakor háttérbe szorult az előkészítő, feltáró munka, amikor azonban veszélybe került a folyamatos termelés biztonsága, akkor az előkészítést-feltárást kellett előnyben részesíteni. Ha az átcsoportosítások már kevésnek bizonyultak, „*tűlműszakokat*”, azaz szabadnapokon végzett munkát rendeltek el. 1985-ben a nógrádi bányászok az első tíz hónapban 22 szabadnapjukat áldozták fel a széntermelésre, és százra tehető azoknak a bányászoknak a száma, akik egyetlen szabadnapot és szabadságot sem tudtak kivenni.

A széneen kívüli tevékenységet is befolyásolták a piaci hatások, nehéz helyzetbe kerültek a szabadáras kategóriába tartozó termékek gyártásánál. A VI. ötéves tervben minden évet 10-20 millió forint közötti eredményekkel zárták, ám a gazdálkodás gondjai az egész időszak alatt végig kísérték a vállalatot.⁵ 1985-től ismét romlott a hazai bányavállalatok eredménye, ezért 1986-ban a veszteségek kiegyenlítésére az állami költségvetés 5 %-os árkiegészítést folyósított, s ebből a *Nógrádi Szénbányáknak* 401 millió forint dotációt juttattak a veszteségek kiegyenlítésére.

1986 a nógrádi szénmedence számára jubileumi év, és egyben a VII. ötéves tervciklus nyitánya is volt, új elképzelésekkel és reményekkel. A vállalat vezetése szerint, amennyiben a közgazdasági

⁵ *Nógrád*, 1985. január 4. (Zsuffa Miklós, dr. Gergely István és Kazinczi András értékelése.)

szabályozók változatlanok maradnak, akkor a VII. ötéves terv végére, illetve a VIII. ötéves terv elejére már nem szorulnak rá az államtól kapott eredmény-kiegészítésekre. A szénbányák gyenge teljesítményével összefüggésben romlott a műszaki szakemberek megítélése, megbecsülése, mert az eredmények elmaradásáért ismét őket hibáztatták. A *Nógrádi Szénbányák*, mivel nem tartozott a nagy szénbánya-vállalatok közé, a VI. ötéves tervidőszakban az ország földalatti művelésű széntermelésének csak mintegy 4,2 %-át adta.⁶ A munkaerő-hiányon segítő, ismételten hirdetésben próbáltak fiatalokat toborozni bányabeli munkára. Az elméleti oktatást a bátonyterenyei 209. számú *Zsinkó Vilmos* és a salgótarjáni 211. számú *Ipari Szakmunkásképző Intézetben* végezték. A gyakorlati oktatás a bátonyterenyi tanműhelyben folyt. A vajúrók 1000 Ft társadalmi ösztöndíjat és ifjúsági takarékbetétet, a villanyszerelők 600 Ft, a többi szakmát választók 500-500 Ft-ot kaptak.⁷

Az éves tervkitűzések megvalósítása érdekében a már jól bevált munkaversenyekhez folyamodott a vállalat vezetése a *nógrádi szénbányászat fennállásának 125. évfordulója*, a *KISZ Kongresszusa*, az *SZKP XXVII. Kongresszusa* és a *XXXVI. Bányásznapi tiszteletére megjelentetett felhívásokkal*. A munkaversenyek jelentőségét növelte a VII. ötéves tervciklus (1986-1990) indítása is. Az ismert célkitűzések: minőségjavítás, a termelékenység fokozása nemcsak a vállalat ügyét szolgálta, hanem kapcsolódott a népgazdaság által támasztott magas igényekhez. Az 1 millió tonnás termelés 1 %-os túlteljesítése, a szénen kívüli tevékenység fokozatos javítása azonban ismételten nehéz feladat elé állította a vállalatot.⁸ A tervteljesítés érdekében a *Nógrádi Szénbányák* dolgozói kéthetes rendkívüli munkaversenyt tartottak az *SZKP XXVII. Kongresszusa* tiszteletére.⁹

⁶ *Nógrád Megyei Levéltár*, XXXI. 8. 23. d. (Dr. Gráf Károly: *Az ipar keserű kenyere. A magyar szénbányászat állami szabályozásának monográfiája 1766-1990*. Kézirat, 207.)

⁷ *Nógrád*, 1986. január 6.

⁸ *Nógrád*, 1986. január 15.

⁹ *Nógrád*, 1986. március 25.

1986 áprilisában a XXIII. ágazati és a XXV. szakszervezeti kongresszus után *Kovács Lászlóval*, a BDSZ főtitkárával készült interjú a szénbányászat helyzetéről. A bányászat megítélésében ekkorra már éles viták alakultak ki. Volt olyan álláspont, mely szerint fejleszteni kell ezt az iparágat azzal a céllal, hogy csökkenteni lehessen az energiahordozók importját. A másik álláspont szerint a szénbányászat helyett a feldolgozó-ipart érdemes preferálni az értékes, exportálható termékek érdekében. A szakszervezet véleménye az volt, hogy a hazai lehetőségek kihasználásával gazdaságosabban, jó minőségben, kedvező műszaki feltételekkel s biztonsággal, tervezhető mennyiségben termeljék ki a hazai földből a szenet. A szakszervezet javasolta is az *Ipari Minisztériumnak*, hogy függesszék fel a szabadnapi termeléseket, a bányászok jövedelmüket a hétköznapi munkájukkal keressék meg. (Március 1-től felfüggesztésre került a hét végi termelés, ez alól kivételt képezett a kommunista műszak és a fenntartó tevékenység). A nógrádi szénbányászat jövőjével kapcsolatban a főtitkár diplomatikusan kijelentette: „*A nagy múltú Nógrádi Szénbányák fejlesztésének perspektíváit csak a szénbányászati szakágazat fejleszthetőségének lehetőségein belül, annak szerves részeként lehet és kell vizsgálni.*” Mivel országosan 24 millió tonna szén kitermelését irányozták elő, ebből a nógrádiak részesedése továbbra is 1 millió tonna volt.¹⁰

Az 1986-os év ünnepi pillanata volt, hogy az 1985. évi teljesítménye alapján a *Nógrádi Szénbányák* elnyerte a *Kiváló Vállalat* címet. A salgótarjáni *Bányász Művelődési Házban* a *Szénbányászati Egyesülés* döntése értelmében az elismerő oklevelet *Kapolyi László* ipari miniszter adta át *Zsuffa Miklós* vezérigazgatónak. (Előzőleg 1977-ben részesült ebben a magas kitüntetésben a vállalat). A *Népköztársaság Kiváló Brigádja* lett a bánya történetében először a *Lakatos Ferenc* vezette kányási *Dózsa György frontbrigád*.¹¹

1986. május 14-én a *Nógrádi Szénbányák* ünnepélyes keretek között emlékezett meg jogelődje alapításának 125. évfordulójáról.

¹⁰ *Nógrád*, 1986. április 25.

¹¹ *Nógrád*, 1986. április 26.

A visszafejlesztést követő stabilizáció után, a VI. ötéves tervidőszakban a vállalat már kiegyensúlyozottan teljesítette tervfeladatát, sikerült tartósan megteremtenie az évi 1 millió tonnás termelési szint feltételeit.¹²

A kormány még júliusban jóváhagyta az *Állami Tervbizottságnak* a szénbányászat helyzetéről és az energetikai rendszer fejlesztési koncepciójával összehangolt VII. ötéves tervi feladatairól hozott határozatát. A hazai széntermelés csökkenése, a termelési költségek növekedése és a világpiaci kőolajárak változásai tették indokolttá, hogy új termelési-fejlesztési alternatívákat dolgozzanak ki a szénbányászat hatékonyságának növelésére. Elfogadták, hogy a széntermelés 1985-höz hasonlóan 24 millió tonna legyen, és olyan szerkezet-átalakítás valósuljon meg, amely a termelési költséget csökkenti. A cél az volt, hogy a nagy munkatermelékenységű és kis költségű külfejtéses lignittermelés az akkori 6,6 millió tonnáról 8,7 millió tonnára növekedjék. Ez teszi majd lehetővé a mélyművelésű bányüzemek össztermelésének mérséklését évi 17,4 millió tonnáról 15,3 millió tonnára. A kisebb termelési feladatot a veszteséges bányák gyorsított lefejtésével és a szabadnapi termelés jelentős mérséklésével kellett megoldani. A szakemberek átfogó vizsgálatot tartottak, s 35 szénbánya-vállalat gazdaságossági számításait, önköltségelemzését végezték el. Arra a megállapításra jutottak, hogy mintegy 12-13 aknában fokozatosan fel kell számolni a termelést, s ezzel majd 1986-1990 között gazdaságossá tehető a hazai szénbányászat. A 26/1986.(VII.16).MT. számú rendelet alapján vált lehetségessé állami szanálás indítása olyan gazdálkodó szervezet fizetésektelenségének helyreállítására, amelynek megszűnése az adott körzetben súlyos foglalkoztatási gondokat okozna.¹³

A feladatok döntésre készítették a hazai szénbánya-vállalatokat. A jubiláló *Nógrádi Szénbányák* pártbizottsága is napirendre tűzte a

¹² 125 éves a nógrádi nagyüzemi szénbányászat. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 119. évf. 1986. 12. sz. 793-799.

¹³ *Nógrád*, 1986. július 18. – Dr. Dósa Zoltán – Józsa Sándor – Martényi Árpád: Volt egyszer egy ... Nógrádi Szénbányák. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 139. évf. 2006. 3. sz. 20.

közel 5500 fős munkáskollektíva jelenét és leginkább a jövőjét érintő kérdést. Már ekkor felröppent az a nem alaptalan híresztelés, hogy megszüntetik a megyei szénbányászatot, egyszóval „*megcsapta az embereket a létbizonytalanság szele*”. Minden érintett megnyugtatóására azonban gyorsan közölték, hogy „*szüksége van népgazdaságunknak a nógrádi szénbányászkodásra, egyetlen rendes, becsületes, a feladatát tisztességesen ellátó nógrádi szénbányásznak sincs veszélyben a kenyere, a megélhetése.*” A negatív jelenségek okai között ismételten hivatkoztak a frontok legtöbbször jelentkező geológiai problémákra, a gyakori géphibákra, az improduktív munkára. Csökkent a termelésben közvetlenül résztvevők száma, előregedett a munkásgárda, az utánpótlás pedig akadozott. S most mondták ki nyíltan azt is, hogy a „*szükségesnél több az improduktív dolgozó.*” Ezért a VII. ötéves tervre több programot készített a vállalat, s az a javaslat került előtérbe, amelyik legkevésbé terhelte meg a népgazdaságot. Az évi 1 millió tonna szén kitermelését lehetségesnek tartották, és az országos tendenciával szemben fokozatosan mérséklődik a külszíni fejtések szerepe, növekszik a mélyművelések súlya. Folyamatosan korszerűsíteni kell a bányaművelést a tervidőszakban is, s ezzel elérhetővé válik, hogy a „*tervidőszak utolsó esztendejében kizárólag gépesített frontokról termelik majd a szenet, s így négy tömegtermelő munkahely egyidejű üzemeltetése elégséges lesz a tervezett mennyiségű szén felszínre küldéséhez*”. Az improduktív létszám is a felére csökkenthető, így 1990-re várhatóan, 20 %-kal kevesebben dolgoznak majd a vállalatnál, és fel kell számolni a veszteséges nógrádi bányákat.

Nem sejtették, vagy ha tudták, nem mondták ki, hogy mindössze néhány év választja el a Nógrádi Szénbányákat a megszűnéstől. Véleményük szerint a „*szénbányászok politikai súlya változatlan mind országosan, mind Nógrád megyében. A szénbányászatnak a jövőben a minőségi változás útjára kell lépnie. Szénbányászainknak most végig kell gondolniuk a szükséges lépéseket, majd következetesen tartaniuk kell magukat az elhatározásukhoz. Ezt kívánja a saját érdekük és a népgazdaság érdeke egyaránt*”.¹⁴

¹⁴ Nógrád, 1986. augusztus 1.

A *Bányaiipari Dolgozók Szakszervezetének* elnöksége 1986. augusztus 5-i ülésén ismét tárgyalta a hazai szénbányászat helyzetének rendezéséről, az *Állami Tervbizottságnak* a szénbányászatról hozott határozatáról. Ebben az évi 24 millió tonnás széntermelésen belül 2 millió tonnával csökken a mélyművelésű bányák, s ugyanennyivel emelkedik a külszíni fejtések teljesítménye. Az átalakítás azzal jár majd, hogy a leggazdaságatlanabbul termelő 13-14 mélyművelésű bányában fokozatosan megszűnik a termelés. Megoldásként a szénbányászat irányítását erősítik, az *Ipari Minisztérium* mellett *Állami Szénirodát* hoznak létre, mely koordinálja a bányavállalatok termelését az igényeknek megfelelően, a beruházási eszközök és az állami támogatás felhasználását, és segítséget nyújt a munkakörülmények javításához.¹⁵

Az ország vezetése kénytelen volt azonban beismerni, hogy az elmúlt húsz évben folyamatosan arra biztatták a lakosságot, hogy az elhasználódott olajkályhák helyett vásároljanak vegyes-, illetve széntüzeléses kályhákat és kazánokat. Most, hogy a nemzetközi olajárak csökkentek, nem játszhatnak ismét az emberek érzelmeivel és pénztárcájával. Egyértelműen ki kellett jelenteni, hogy a lakosság maradjon meg továbbra is a széntüzelés mellett, mert a *„kormányzat hosszú távon garantálja az ellátás biztonságát”*. Ezeket a gondolatokat *Kapolyi László* ipari miniszter mondta még februárban, amit egy kormányhatározat is megerősített. Erre a bányásznapi előestéjén hasznos volt emlékeztetni az embereket, mert a kormány döntött a szénbányászati iparág átalakításáról, s egyre több felelős szakember közölte, hogy szó sincs a hatvanas évek szénválságának megismétlődéséről. Azért sem lehetséges a régi idők szellemének és gyakorlatának megismétlése, mert nemcsak bezárják a gazdaságatlanul termelő, kimerülő-félben levő bányákat, hanem ezzel egyidőben új, bő hozamú és korszerűen gépesített aknákat fognak nyitni. A korábbi energiapolitikával szemben *„félő gonddal örködnek azon, hogy a nehéz és férfias bányászsakma a jövőben is olyan töretlen anyagi és erkölcsi elismerésben részesüljön, ami méltán megilleti.”* Ezt próbálta érzékeltet-

¹⁵ *Nógrád*, 1986. augusztus 6.

ni a föld alatt dolgozóknak juttatott, 1985-ben 9 %-os, 1986-ban 10 %-os rendkívüli béremelés és az újból elindított kedvezményes bányászlakás-akció. Azt szerette volna a kormányzat demonstrálni, hogy „*az országnak hosszú, sok évtizedes távlatban is szüksége lesz erőskezü, hozzáértő bányászokra*”. A bányászati iparág átalakítása nem sérthette a lakossági érdekeket, mivel a háztartásoknak évi 6,5 millió tonna szénre és brikettre volt szükségük. Ebből 5 millió tonnát a hazai mélyművelésű bányák és brikettgyárak biztosítottak. Elvben meg volt annak a lehetősége is, hogy az igények 100 %-át hazai forrásból biztosítsák, mert „*végére is vagy száz évre elegendő szénkincsünk rejlik a mélyben*”. Konklúzióként jelentették ki, hogy abban bízhat a lakosság, „*megkímélik őt a rotterdami olajtőzsde tőkéseinek haszonleső üzleti „játsszadozásaitól”, az „olajár-libikókától”, vagyis az olaj árának szélsőséges konjunkturális ingadozásaitól*”.¹⁶

Az MSZMP Nógrád megyei VB ülésén a Nógrádi Szénbányák helyzetéről kénytelenek voltak megállapítani, hogy az állami intézkedések a szénbányászat szerkezetátalakításáról bizony érintették a vállalatot is. Ezért kimondták, hogy „*a kormányhatározat nem a visszafejlesztést célozza, hanem egyidejűleg állítja követelményként a nógrádi bányászok elé is a termelés minőségi és mennyiségi mutatóinak növelését és a jövedelmezőséget*”. A megvalósítás természetesen együtt jár bizonyos munkaerő-átcsoportosításokkal, a foglalkoztatottak számának csökkenésével, mely nem okoz gondot a vállalatnak, vélték ekkor még optimistán az ülés résztvevői az azonnali cselekvés helyett.¹⁷

Ám a nógrádi szénbányászat lélekharangját már megkondítták a *Bátonyterenyén* megrendezett szeptemberi bányásznap ünnepségen. Az ünnepi köszöntőt *Havasi Ferenc*, az MSZMP KB titkára tartotta, és kimondta a kormányzat döntését a gazdaságtalan bányák gyors leműveléséről, azaz bezárásáról. Beismerte, hogy a III. ötéves tervidőszakban kialakított energiapolitikai koncepció háttérbe szorította a hazai szénbányászatot, ami a mai napig is

¹⁶ *Nógrád*, 1986. augusztus 30.

¹⁷ *Nógrád*, 1986. augusztus 27.

éretteti hatását. Nem sorolta még fel a leépítésre ítélt aknákat, csak a pusztá, rideg tényt közölte a hallgatósággal.¹⁸ Egy hónappal később *Baranyai Tibor*, a SZOT főtitkára kénytelen volt tompítani *Havasi Ferenc* mondatainak az életét, amikor úgy beszélt, hogy „*Hosszú távú a jövője a nógrádi szénbányászatnak*”.¹⁹ *Kazinczi András* műszaki vezérigazgató-helyettes véleménye szerint a nógrádi bányászok egyetértenek a kormány döntésével, ők is úgy gondolják, hogy a szén nem kell mindenáron, csak a gazdaságosan kitermelhető fűtőanyagra van szüksége az országnak, mert „*nemcsak múltja, hanem hosszú távú, biztos jövője is van a szénbányászatnak*”.²⁰ A jeles évforduló alkalmával került felavatásra szeptember 5-én a ma is látható ipartörténeti emlékhely *Bátonyterenye* város szélén. A 21. számú főközlekedési út mellett, a *Sulyom-hegy* lábánál emelték betonból készített talapzatára az F6-HK-típusú vágathajtó gépet, amely nemrégiben még *Szorospatakon* dolgozott. A vállalat vezetői ezzel az emlékművel azt szerették volna hangsúlyozni, hogy a „*gép jelképe a nógrádi bányászatban az elmúlt évtizedek alatt végbement nagyszabású fejlesztőmunkának. Jövestő karja Kányás bánya felé mutat, jelezvén, hogy a nógrádi szénmedence jövőjét ez az üzem jelenti*”.²¹

1986 utolsó negyedében új ösztönzési rendszerrel, növelt idejű munkarenddel próbálta a vállalat termelési lemaradásait pótolni. Ugyanis 1 millió tonna szenet kellett a felszínre küldeniük, és 11.486 méter hosszúságú vágatot kihajtani. Azonban mindkét területen elmaradásban voltak, elsősorban a kányási bányászok elégtelen teljesítménye miatt. (Az akna mátraverebélyi bányamezejének fejtés-előkészítő vágataiban lényegesen hosszabb ideig tartott a vízdús homokföte vízlecsapolása, a gépesített vágathajtás sebessége lelassult, a tervezett számú fejtés telepítése nem valósult meg). A harmadik negyedévben a *Szorospataki Bányaiüzem* már 3710 tonna, a *Ménkesi Bányaiüzem* pedig 6000 tonna többlettermelést tudhatott maga mögött. A mélyművelésű üzemek ennek elle-

¹⁸ *Nógrád*, 1986. szeptember 8. – Várszegi György, 2001. i. m. 147.

¹⁹ *Nógrád*, 1986. október 1.

²⁰ *Nógrád*, 1986. október 4.

²¹ *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 120. évf. 1987. 1. sz. 51.

nére 2202 tonnával maradtak alatta a tervezett mennyiségnek. A gondot növelte, hogy a csibaji és a nyírmédi külszíni fejtések együttesen csaknem 11.200 tonnával kevesebb szenet termeltek. Októberben azonban már *Szorospatakon, Ménkesen* és a külszíni fejtéseken is eredményesen dolgoztak, sőt az elkövetkező hetekben további termelésjavulást vártak. A *Nógrádi Szénbányák* vezetése ezért olyan ösztönzési rendszert dolgozott ki, melyben a feladatokhoz rendelték a kiadható célprémiumokat. Hétféteken több fronton növelt üzemidejű munkarendet alkalmaztak, abban a reményben, hogy ezzel növekszik majd a termelés mennyisége.²²

A bányaipar országos gondjait jelzi, hogy a BDSZ központi vezetőségi ülésének döntése értelmében a korábban megszüntetni kért szabadnapi széntermelésről a döntés jogát a bányavállalati szakszervezeti bizottságok hatáskörébe utalták. *Korompay Péter*, a bányászszakszervezet titkára a döntést azzal indokolta, hogy a szénbányászat az utóbbi években a nehezedő geológiai és műszaki feltételek között, a munkaerőgondokkal megtételve csak a szabadnapi termelés növelésével és a bányászok nagymértékű túlórátatásával tudta kielégíteni az országos elvárásokat. (Átlagosan 25, egyes vállalatoknál pedig 30-40 szabadnapjukon is dolgoztak a bányászok.) Mivel azonban a hazai szénbányászat 400.000 tonnával elmaradt az esedékes tervétől, a hiány minél nagyobb arányú pótlása érdekében „*számos munkahelyi kollektíva, vállalati szakszervezeti bizottság kérte a szabadnapi termelés újbóli engedélyezését*”, az ágazati szakszervezet vezetése ezzel az indokkal a vállalati bizottságokra hárította a döntés jogát.²³

Az időközben a nógrádi szénmedencében is megnőtt műszakmulasztások, hiányzások okát jogosan magyarázhatták azzal, hogy a szénbányászat távlatvesztése következtében a legjobb bányászok megváltak a vállalattól, s a szükséges létszámot csak úgy tudták biztosítani, hogy „*szinte válogatás nélkül felvették mindazokat, akik jelentkeztek bányamunkára*”. Erőteljesen felhígult a munkás-

²² *Nógrád*, 1986. október 27. – *Zsuffa Miklós* visszaemlékezése. Kézirat, 2001. 15

²³ *Nógrád*, 1986. november 11. – *Zsuffa Miklós: Munkarend és hatékonyság kapcsolata a Nógrádi Szénbányáknál.* (Szakdolgozat) 1981. 6.

gárda összetétele, megnőtt a fluktuáció, s a munkahelyi vezetők kénytelenek voltak a hiányzásokat elnézőbben kezelni. 1986-ban már igen komolyan vették az igazolatlan hiányzásokat, s a közel 5400 fős vállalatnál szigorúbb munkaerő-gazdálkodást folytattak. A *Nógrádi Szénbányák* úgy tervezte, hogy a létszám azáltal fog jelentősen csökkenni, hogy sokan nyugdíjba mennek, illetve majd többen kilépnek. Alaposabban fogják megnézni a felvételre jelentkezőket, hiszen az eltelt időszakban 378-an távoztak a vállalattól, és csak 196 új embert vettek fel. A megnőtt követelmények közül ki kell emelni, hogy csak három hónap próbaidőre veszik fel a dolgozókat arra a munkahelyre, ahol foglalkoztatni fogják őket. A július 1-től életbe lépő vállalati kollektív szerződés szigorú szankciókat tartalmazott az igazolatlan hiányzókkal szemben. Számításkor szerint ugyanis mintegy 3500 tonna szén kitermelés maradt el az elmúlt háromnegyed év alatt, ami hozzávetőlegesen 5 millió forint árbevétel-kiesést okozott. (Egy igazolatlan hiányzás a nyereségrészesedés felének, kettő már a teljes összegének megvonásával járt. A hiányzó az esedékes hónapban nem kapott havi prémiumot, kétszeri hiányzásnál pedig egyáltalán nem részesült prémizálásban. Az egyszeri hiányzás azzal a következménnyel is járt, hogy a vétkes dolgozó nem kapott étkezési, utazási, munkásszállási kedvezményt, s elesett a szénjárandóságtól is. A hűségjutalomnál szintén figyelembe vették a hiányzásokat, egy igazolatlan nap esetében az összeg egynegyedét, kettőnél a felét, háromnál a teljes hűségjutalmat letiltotta a vállalat az arra érdemtelen bányásztól. Egymást követő három hiányzás fegyelmi eljárást, hat pedig automatikus elbocsátást vont maga után.) November hónaptól, már három igazolatlan hiányzás is elegendő volt az elbocsátáshoz.²⁴

A *Nógrádi Szénbányák* bányüzemeinél az év végén „*hosszú hajrát nyitottak*”, mivel nem tudták teljesíteni tervüket. November 20-ig 22.000 tonna szénnel és 323 méter vágattal voltak adósak a bányászok. Ezért az aknáknál hét végi műszakokat szerveztek, s a még hátralevő szombatokon két-, illetve három harmadban, vasárnap pedig egy műszakban dolgoztak a frontfejtők és a vágathajtók.

²⁴ *Nógrád*. 1986. november 13.

A vállalat vezetői külön ösztönző rendszert dolgoztak ki az üzemenkél a fizikai és műszaki dolgozóknak.²⁵

A széntermelési hajrában még arra is volt idő, hogy a kányási *Iffúság* 85 nevű szocialista brigád, a SZOT titkárság levelével összhangban, ismét versenykezdeményezéssel forduljon a vállalat szocialista brigádjaihoz. Azt javasolták ugyanis, hogy a kollektívák tegyenek versenyvállalásokat a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom* 70., valamint a *Nógrád* és *Kemerovó* közötti testvérmegyei együttműködés 20. évfordulójának méltó megünneplésére. A munkaverseny természetesen már 1987-re szólt.²⁶ December végén ismét munkasikerekről számolhatott be a megyei napilap, hiszen bizonyossá vált, hogy eredményes esztendőt fog zárni a *Nógrádi Szénbányák*. Eleget tettek a vállalt vágathajtási feladataiknak, s az egymilliomodik tonna szenet is a felszínre küldték. A vállalat aknáiból vasárnap, az éjszakai műszakharmadban bányászták ki a terv teljesítéséhez szükséges szénmennyiséget. Az évből hátralévő két munkanapon három harmadban, december 31-én pedig egy műszakban dolgoztak a nógrádi szénbányászok, ami még 10.000 tonna szenet jelentett terven felül a népgazdaságnak. A külfejtési üzem december 15-én reggel tett eleget termelési feladatának, s még 25.000 tonna szén kitermelése várható. Remény volt arra is, hogy *Szorospatak* és *Ménkes* is teljesíti az éves tervét, egyedül *Kányás akna* marad el 13.000 tonnával. A vágathajtók Karácsony második napján „hozták” vállalásukat, a 10.036 méter kihajtását.²⁷

1987 februárjában már az utolsó métereket fejtették a tiribesi 4. számú fronton. Mivel nem volt az aknában újabb előkészített front, bizonytalan lett az itteni bányászok további sorsa. Nemrégiben még olyan hír jelent meg a sajtóban, hogy a *Szorospataki Bányaiüzem Tiribes* aknája legalább még háromnegyed évig termelni fog. Ám közben megszületett a döntés arról, hogy a szénmedence legkisebb üzemében január utolsó napjaiban leáll a termelés, mivel

²⁵ *Nógrád*, 1986. november 25.

²⁶ *Nógrád*, 1986. december 15.

²⁷ *Nógrád*, 1986. december 29.

a front meghosszabbítását előkészítő vágatokban annyira elvékonyodott a széntelep, hogy lefejtése gazdaságtalanná vált. Január 20-án a légvágatot hajtó csapat csupán 0,7 méter vastag szénréteget jelzett, ezért a bányüzem vezetői elrendelték az előkészítés befejezését. Egy elhagyott vágatból mentették a még használható gépeket, bányászati eszközöket. A 4. számú fronton ezután már csak kézzel termelték a háztartási fűtőanyagnak kiválóan alkalmas, csillogó szenet, mert a marótárcsás jövesztés gazdaságtalan volt.²⁸

Ebben a feszült helyzetben nyilatkozott *Zsuffa Miklós*, a vállalat vezérigazgatója, mert az 1986-ban jelzett 295 millió forint állami támogatás időközben lecsökkent 195 millió forintra, és nemcsak *Nógrádban* és *Borsodban*, hanem más szénbánya-vállalatoknál is romlottak a gazdálkodás feltételei. Megnehezült az eredetileg kitűzött cél elérése, bár a felsőbb szervek szabad kezet adtak a racionalizálás végrehajtására. Az erős megszorítások ellenére a létszámcsökkenés még nem érintette a produktív munkásokat, sőt a nagymértékű nyugdíjazások miatt további fiatal bányászokra, szakmunkásokra volt szükség. A vezérigazgató még azt hangsúlyozta, hogy „*a folyamatban lévő intézkedések célja nem a nógrádi szénbányászat elsoványodása, hanem a gazdaságos termelés*”.²⁹

1987 májusában a *Nógrádi Szénbányák* üzemében munkásgyűléseket tartottak, ahol a vállalat és az üzemek vezetői tájékoztatták a dolgozókat az esedékes júliusi átszervezésekről. A gyűléseken már komoly vita alakult ki, mert a változások az emberek sorsát hűsbavágón érintették. A vállalat helyzete február óta tovább romlott, az áthozott veszteség 252 millió forint, a tartozások év végi állománya közel 1,5 milliárd forint, a követelésállomány pedig 100 millió forint volt. A *Pénzügyminisztérium* az *Ipari Minisztérium* javaslatára 100 millió forinttal mérsékelte az állami dotációt. Az intézkedések során ezért módosították a vállalat igazgatóságának szervezetét, osztályokat vontak össze, s az irányítómunka ésszerűsítésével 14 %-kal (32 fővel) csökkent a nem fizikai lét-

²⁸ *Nógrád*, 1987. február 10.

²⁹ *Nógrád*, 1987. április 8.

szám. A mélyművelésű bányák termelésének növelése érdekében bevezették az emelt munkaidejű munkarendet. A vállalati pártbizottság is automatikusan megállapította, hogy „*meg kell gyorsítani a megújítási program végrehajtását! Törekedni kell a meglévő tartalékok mielőbbi hatékony kiaknázására!*” A hogyanra azonban nem tudtak választ adni. A második lépcsőben az üzemi szervezeti rendszert változtatták meg. Az átszervezések szükségességével, időpontjával, megoldási lehetőségeivel az illetékes párt- és szak-szervezeti szervek természetesen egyetértettek. Ennek nyomán 1987. július elsejétől megszűnt a *Szorospataki Bányaiüzem*, az aknáját a *Ménkesi Bányaiüzem*hez csatolták. Az energetikai szén termelése ezzel egy bányaiüzemi szervezetbe került, s a piaci igényekhez való rugalmasabb alkalmazkodást vártak el tőle. A termelését szünetelő *Tiribes aknát* beolvasztották a *Kányási Bányaiüzembe*, a bányaterületek szomszédságára való hivatkozással. A *Külfejtési Bányaiüzem* megszűnt, fuvarozási-szállítási részlege a *Nagybátonyi Gépiüzem*hez, külfejtési részlege a *Kányási Bányaiüzem*hez került. A fúrás-kutatási részleg újszerű kisüzemi formában tevékenykedett ezután, kapcsolódva az igazgatósághoz. Ugyanez lett a sorsa a kisterenyei vállalkozási üzemtől leváló földmérő-, illetve tervezőirodának. A vállalattal szembeni követelmények azonban változatlanok maradtak, mert „*munka van bőven, egyetlen a termelésben becsületesen helytálló bányásznak sem kell félnie a holnaptól*” – volt a summázat.³⁰ A kiadások és bevételek közötti különbség azonban 120 millió forintra nőtt a *Nógrádi Szénbányánál*, s ezért a vállalat súlyos pénzügyi gondokkal küszködött, működésük fenntartásához ebben az időben már a *Budapest Banktól* magas kamatú, rövid lejáratú forgóeszköz hiteleket kellett felvenniük.³¹

A termelési gondok mellett a vállalat vezetőinek különböző fórumokon is bizonygatniuk kellett, hogy nem a bányaiüzemek részleges vagy teljes bezárásáról van szó. Az *Állami Tervbizottság*

³⁰ *Nógrád*, 1987. június 19. – Dr. Dósa Zoltán – Józsa Sándor – Martényi Árpád, 2006. i. m. 20

³¹ *Nógrád*, 1987. július 20.

1986. évi határozata nem leépítésről, ellenkezőleg, élénkítésről, a gazdasági munka hatékonyabbá tételéről, a veszteségek megszüntetéséről szólt. A sors iróniájának tudták be, hogy pont 1987 januárjában fogyott el a művelhető szén *Tiribesen*, s a munkaerő átcsoportosítása „*mintegy alátámasztotta a vészharangok kongatóinak álláspontját*”. *Szorospatak* sorsát is egy újabban felröppent hír pecsételte meg – a vezetők szerint alaptalanul –, hogy a *Szorospataki Bányaiüzem* a nógrádi szénmedence, sőt az ország legdrágábban termelő üzeme. Ezért dolgozták ki az illetékes szakemberek a már feltárt szénvagyon mielőbbi leművelését. A *Nógrádi Szénbányák* létszámhelyzete is tükrözte a közhangulatot, míg 1987 elején munkaerő-felesleg mutatkozott, néhány hónappal később már a bányásztoborzás korábban jól bevált formájához kellett a vállalatnak nyúlnia. Ezzel a nyugdíjas kort elérő bányamunkásokat kívánták pótolni. A fórumokon a bányászok határozottan léptek fel megélhetésük rosszabbodása miatt, hiszen néhány évtizeddel ez előtt a szénmedencében még kiugró kereseti lehetőséget kínált a bánya.³²

A gazdasági-társadalmi stabilizáció megvalósítására készített ipai miniszteri munkaprogram szerkezetátalakítási terveiről *Czipper Gyula* miniszterhelyettes nyilatkozott. A szénbányászatnak a lignittermelés arányának növelésével kell javítani a széntüzelésű erőművek ellátását, s legalább 5 millió tonna szenet kell szállítania a lakossági igények kielégítéséhez. Az átalakulás nélkülözhetetlen eleme a gazdaságtalan termelés visszaszorítása, azaz a bányáknak a bezárása. Négy szénbányavállalat – a veszprémi, a borsodi, a tatabányai és a nógrádi – már leállította a ráfizetéssel termelő úgynevezett *peremi külfejtéseit*. A mélyművelésű aknák közül a *Tiribes-aknánál* már gyorsított ütemben lefejtették a feltárt szénvagyont és megszüntették a munkát. Az itt dolgozó bányászokat a szomszédos bányaiüzemekhez helyezték át. Az *Ipari Minisztérium* nevében kénytelen volt elismerni, hogy a „*szénbányászat tal kapcsolatos elgondolások nem mindig voltak reálisak, előfordultak helytelen intézkedések, amelyek zavarták a termelést, és*

³² *Nógrád*, 1987. augusztus 5.

bizonytalanságot hoztak az érintettek körében". Miután a kormányzat levonta a „szükséges tanulságokat”, folytatódik a szénbányászat szerkezetátalakítása, s a meglevő gondok ellenére a „magyar szénbányászatnak biztos jövője van, a szén még több nemzedéknek ad munkát, kenyeret”.³³

Sajnos az élet megcáfolta a kormányzati optimizmust a nógrádi szénmedencében is. Az *MSZMP Nógrád megyei Bizottságában* szeptemberben a „jövők saját munkánkon múlik” jelszó jegyében megvitatták a gazdasági-társadalmi kibontakozás programjának megyei politikai feladatait, s megállapították, hogy az „*MSZMP KB július 2-i állásfoglalását a megye dolgozói megértéssel és bizalommal fogadták, támogatják az előirányzott változásokat*”. Ez a semmitmondó, a valós helyzetről tudomást venni nem akaró határozat is azt mutatta, hogy a döntésekbe nincs beleszólása a megye vezetőinek.³⁴

A közvéleményben kialakult kedvezőtlen megítélés, valamint a tervezett üzemösszevonások együttes hatásaként az első félévben növekedett az elvándorlás és csökkent a felvételre jelentkezők száma a *Nógrádi Szénbányánál* is. A tervhez képest 150 fős létszámhiány alakult ki, mely igencsak megnehezítette a termelőmunkát, ezen belül a vágathajtást. A vállalat vezetői ezért elhatározták, hogy őszinte, reális helyzetismertetéssel, jobb propagandával a régi szerződéses pénz bevezetésével megfordítják ezt a negatív folyamatot. Az intézkedések hatásra július 1. és szeptember 28. között 184 új felvételes jelentkezett, és fél év alatt 220-an választották ismét munkahelyül a szénbányát.³⁵ A *Nógrádi Szénbányák* azonban a vártnál rosszabb eredménnyel zárta az 1987-es esztendőt, mert egyetlen tervmutatónak sem tudott eleget tenni. Széntermelése 723.600 tonna volt az előirányzott 825.000 tonnával szemben. A mélyművelésű aknák közül egyedül csak *Szoros-patak* teljesítette a feladatát. A külfejtés dolgozói hozták az elvárt eredményt, sőt terven felül 15.000 tonna szenet bányásztak ki. A

³³ *Nógrád*, 1987. augusztus 29., augusztus 31.

³⁴ *Nógrád*, 1987. szeptember 16.

³⁵ *Nógrád*, 1987. szeptember 28.

vágathajtásban a lemaradás azt jelentette, hogy nincsenek fejtesre előkészített szénmezők, és ez negatívan hat majd ki a későbbi termelésre.

Decemberben került nyilvánosságra, hogy a magyar népgazdaság 1988. évi tervszámaiban a szén mennyisége várhatóan az 1987. évi szinten marad, azonban néhány gazdaságtalanul működő mélyművelésű bányában és a nógrádi peremi külfejtésnél megszűnik majd a termelés.³⁶ A *Nógrádi Szénbányák* műszaki értekezletén kénytelenek voltak megállapítani, hogy „rendkívül kritikus” évet zártak, a vállalat messze elmaradt terveinek teljesítésétől. A műszaki-gazdasági vezetés ugyan feltárta a hibákat és a hiányszágokat, melyek szerint az eredmények alakításában továbbra is az objektív tényezők, azaz a kedvezőtlen geológiai viszonyok és az állami dotáció mérséklése játszotta a fő szerepet. Ugyanekkor kiemelték, hogy már az emberi mulasztások is hozzájárultak a nógrádi szénbányászat visszaeséséhez. *Zsuffa Miklós* vezérigazgató szerint abban, hogy a helyzet idáig fajulhatott, a vállalat vezetése is hibás. Ugyanis „*elmaradtak a tüzetes ellenőrzések, nem tárták fel kellő időben a mulasztásokat, s így nem kerülhetett sor, változtatásokra sem*”. Egyedül a kiegészítő tevékenység hozott nyereséget, ezért továbbra is fokozottan szükség volt erre a termelési formára. A gazdálkodásban mutatkozó hiány miatt a bankok „*várhatóan megkezdik a vállalat működőképességének helyreállítását segítő tevékenységet*”, azaz a szanalást.³⁷

Tiribes-aknában 1987. januárjában befejezték a széntermelést. *Szorospatak* 1988 decemberére tervezett bezárásáig a *Ménkes Bányüzem* aknájaként üzemelt. A *Nógrádi Szénbányák* szanalását a pénzügyminiszter 1988. április 19-én rendelte el. 1989-ben kezdték „*visszarabolni*” a bányamentő alakulatok *Szorospatakot*, hogy azután *Kányáson* (1989), majd *Ménkesen* (1992) folytassák visszafordíthatatlan tevékenységüket. A szanalási megállapodást a szanaló szervezet felmondta, és 1989. szeptember 5-én kezdeményez-

³⁶ *Nógrád*, 1987. december 27.

³⁷ *Nógrád*. 1988. február 4. – *Dr. Dósa Zoltán – Józsa Sándor – Martényi Árpád*. 2006. i. m. 20-21.

te a *Nógrádi Szénbányák* felszámolását. Ezzel egy gazdag hagyományokkal és magas színvonalú munkakultúrával rendelkező bányavidék vált az enyészet martalékává. A *Nógrádi Szénbányákat* végül 2005. október 6-i hatállyal a törölték a cégjegyzékből.

A Bányászattörténeti Közlemények e számának
megjelenését a

MAGYAR BÁNYÁSZATI ÉS FÖLDTANI HIVATAL

támogatta

A Rozsnyói Bányászati Múzeum különlegessége: a világ harmadik legrégebbi gőz-úthengere

HORVÁTH PÁL

Nem gyakori az olyan meglepetés, amit egy angol csoport, az *Old Glory*¹ (*Régmult dicsőség*) című folyóirat olvasói okoztak 2006. október 10-én a *Rozsnyói Bányászati Múzeumban* tett látogatásuk alkalmával. Az előre bejelentett kis csoport tagjait csakis a múzeum gyűjteményében található gőzúthenger érdekelte, az angol *Aveling & Porter* cég gyártmánya.

Ennek a látogatásnak volt egy szintén meglepetést okozó előzménye, amikor a múzeumot 2004 tavaszán felkereste *Keith Seargent*. Képzelve el a kedves olvasó, hogy csak úgy becsenget valaki *Angliából* (szerencsére tolmáccsal) a múzeumba, és megkérdezi, hogy megtekintheti-e a gőzhengert. Az igazat megvallva e cikk szerzője kisebb sokkot kapott ettől,² és csak később kezdte sejteni, hogy az angol úr honnan szerzett róla tudomást. Nagy hátrányt jelentett a nyelvi nehézség, mert a témához nem értő tolmács segítségével mégis csak nehézkes volt a kommunikáció. *Seargent* úr nem sokáig tartózkodott a múzeumban, mert sietett a *Kelet-Szlovákiában* található *Trebišovi*³ Múzeumba, ahol komoly lokomobil-(gőzüzemű traktor-) gyűjtemény található. A gőzhenger megtekintése után megállapította, hogy a gyártási éve valahová az 1890-es évekbe sorolható, és az első 15 tonna súlyúak közé tartozik.⁴ A

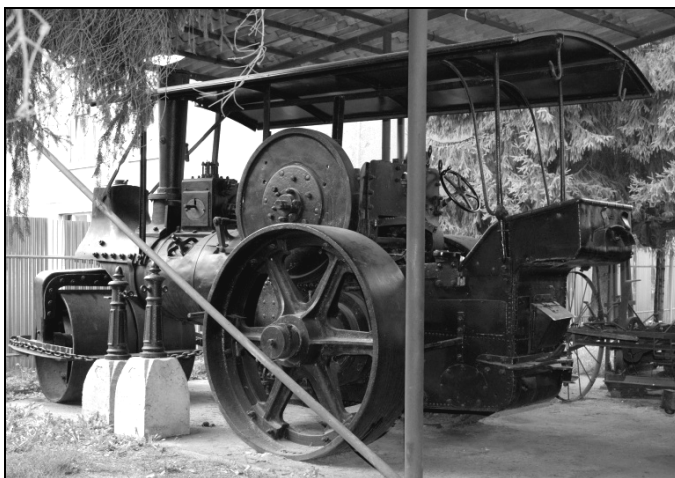
¹ Az *Old Glory* a veterán technikai eszközök, főleg gőzgépek gyűjtőinek és rajongóinak folyóirata.

² Akkoriban ugyanis még nem tudtak a gőzhengerről talán még Rozsnyón sem, és az internetről sem igen szerezhettek róla tudomást.

³ Trebišov: *Tőketerebes* szlovák neve.

⁴ Ugyanis súlycsoportok szerint gyártották és különböztették meg ezeket a gépeket.

gyártó cég géptáblája is megmaradt, amelyen a nevéen kívül a gyártási szám is szerepel. Csakhogy a táblát a szelepszekrényre szerelték, s rajta egy kivágást készítettek az utólag fölszerelt szelepszekrény-kenő mechanikus berendezés olajcső-vezetékének. Emiatt csak az utolsó két szám – 04 – látható. Amikor *Seargent* úr a táblát megfordította, kitört belőle egy olyan szó, ami tolmácsolás nélkül is érthető volt... Megszokott gyakorlat volt ugyanis az évszámot a tábla másik oldalába is beleütetni, ami ebben az esetben valami miatt elmaradt. Ezek után *Seargent* még megmutatott egy pár fényképet arról a hengerről, amelyiket évekkkel ezelőtt – a kép tanulsága szerint – egy halom ócskavasként vett meg. A restaurálás utáni végeredményt a többi fotón lehetett látni. A különbség óriási, mert a munkák befejeztével a gőzhenger bizony úgy néz ki, mintha most hagyta volna el a gyárat. A vásárlás idejében a fia 4 éves volt, a helyreállítás befejezésére pedig felnőtt ember lett belőle. A gép felújítása számunkra hihetetlennek tűnő összegbe, 65 000 fontba került!

A gőzúhenger a Rozsnyói Bányászati Múzeum udvarán.

A cikk elején említett másik látogatás már több információval járt, amelyeket az *Old Glory* 2006. februári száma közölt. A cég lincolni levéltári anyagának kutatása után megállapították, hogy a

gép az egyetlen 15 tonna súlycsoportú, amelyet francia rendelésre gyártottak. A munkagép meghajtásáról kis hatásfokú, 5,2 kW (7 HP, azaz lóerő) teljesítményű dugattyús egyhengeres gőzgép gondoskodott. A kis teljesítményt a nagy tömegű lendkerék és a magas áttételi arány növelte. A dugattyú átmérője 200 mm, lökete 250 mm cca. 200 fordulattal percenként. A kettős működésű dugattyú haladó mozgását egy klasszikus mechanizmus forgómozgássá alakítja át, egyenesen az első fogaskerék tengelyére. A fogaskerék-áttétel a kisebb sebességnél 1:25, amellyel 2,5 km/h, a gyorsabb 1: 17 áttételnél 3,6 km/h sebességet ért el. A gőzkazán nyomása kb. 0,8 MPa. Egy óra üzemeltetéshez 14 kg pára volt szükséges 1 HP (0,735 kW) teljesítményre, tehát 14 kg pára x 7 HP, azaz cca. 100 kg előállított pára kellett a maximális teljesítményénél, amihez a tüztér térfogata szerint 30 kg szénre volt szükség óránként.

A gőzhengert a franciaországi *Angers*-ben, a *Rue du Bellay 53.* szám alatt székelő *S. Bourdin (M. & L)* cégnek adták el. Gépparkjában a 27. sorszáma volt, ami arra utal, hogy a maga korában ez egy nagyvállalat lehetett, hiszen minimum még 26 másik gép volt a tulajdonában. A hovatartozásáról a fennmaradt hosszúkás cég-tábla tanúskodik, amely a gép orrára volt erősítve.⁵ Annak ellenére, hogy a hengert *Angliában* gyártották, a kerekei egyértelműen francia szerkesztésre utalnak. Az eredeti kerekek ugyanis annyira elkoptak az intenzív használat során, hogy új kerekeket kellett öntetni a régiek helyett. A munkagép eredetileg a hátsó tengelyre szerelt túróberendezését ekével is ellátták, amivel az út felületét szántották föl. Ezek az ún. *angol típusú* úthengerek kavicsos-makadámos útfelület kivitelezésére, karbantartására voltak konstruálva. Az aszfaltos-szurkos felületű úttestek építésénél (amelyekre az ún. *francia típusú* úthengerek voltak kifejlesztve) az eke fölöslegessé vált, ezért a gépről egyszerűen levágták.

Az úthengert 1883-ban gyártották, gyártási száma 1904. A legrégebbi munkagép gyártási száma 1760, és 1882-ben készült, s ma *Norvégia* fővárosában, *Oslóban* található. Mint harmadik leg-

⁵ Jelenleg minden, ami ellopható a gépről, biztonságos raktárban van.

régebbi, korábban a tasmániai gépet említették a szakirodalomban 1930-as gyártási számmal, 1883-ból. De ezt a helyet most a rozsnói masina érdemelte ki, amelyről a következőket sikerült kideríteni:

Az eredeti francia tulajdonostól azután később cseh földre került. A *Prágai Állami Levéltárban* található dokumentumok szerint 1948-ban a gép a *Billik & Schick társaság* tulajdonában volt *Prágában*, és az utolsó nyomáspróbára 1948. február 26-án került sor. De 1950-ben már a *Prágai Közszolgáltatások* cég tulajdonába ment át, és ugyanebben az évben a *Prágai Nemzeti Műszaki Múzeumban* helyezték el, mint becses technikai emléket. Innen 1959-ben egy vagyoni átutalási egyezmény alapján került *Rozsnyóra* ezzel az indoklással: „*Barátságkötés [céljából] és a honismereti múzeumok műszaki kabinetjeinek támogatására és a dolgozó nép politechnikai oktatásának decentralizációjára*”. Nagy kár, hogy talán már sohasem fogjuk megtudni, hogyan és mikor került *Franciaországból Prágába*. De 1937-ben még ott volt; erről tanúskodik egy kis rézkorong, amelyre a franciák által végrehajtott kazánnyomáspróbák évének utolsó két számát beütötték.

Az úthenger utolsó kezelője *Tóth Árpád* volt, e kis írás szerzőjének a nagyapja, aki valószínűleg az utolsók közé tartozott a gőzgépek kezelésére és vezetésére jogosítvánnyal rendelkezők közül *Rozsnyón*. Az úthengert 1959-ben indította be a múzeum udvarán. Mint kisgyermeknek, nekem a legnagyobb élményt a gép fűtülése jelentette. Az úthengert az akkoriban épült mosoda körüli úttest alakítására akarták felhasználni, de a gőzgépből fröcskölt a víz, és emiatt nem kapott működési engedélyt.

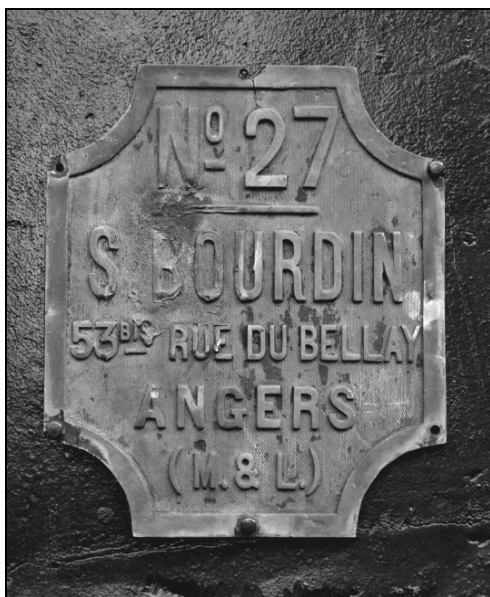
A közölt műszaki és gyártási adatokat a műszaki emlékek olyan lelkes rajongóinak köszönhetjük, mint *M. Varinsky* és *K. Sargeant*.

Jelenleg *Angliában* magántulajdonban és klubokban 600 db üzemképes gőzüzemű jármű található. Reméljük, hogy a rozsnói kazánjában is egyszer még fellángol a tűz, és legalább bemutató céljából újra használatba kerülhet.

Az *Aveling & Porter Anglia* legnagyobb gőzgép-gyártója volt. A céget *Thomas Aveling* és *Richard Porter* alapította 1862-ben. Három évvel később, 1865-ben megalkották az első gőzüzemű úthengerüket.

A gyár cégtáblája.

A francia tulajdonos cégtáblája.

*Thomas Avelingnek a cambridgeshirei Elmben mint tanuló farmernek lehetősége nyílt megismerkedni a kor legmodernebb gőzüzemű mezőgazdasági gépeivel. A gépiparhoz való kötődése az apósával közösen egy kereskedőcég alapításához vezette, és 1856-ban egy gőzekét készítettek. Az első úthengert márt partnerével, *Porterral* mutatták be 1865-ben. A próbaüzem nagy sikerrel járt a londoni *Hyde Parkban*, a chatham *Military Roadon*, és természetesen a rochesteri *Star Hillen*, a cég székhelyén, a *Kenti grófságban*. Az A & P gőzgépeit *Európába*, *Indiába* és az *USA-ba* is exportálták. Termékskálájukat gőzmozdony gyártásával bővítették. Az A & P fennállása során több gőzgépet gyártott, mint más angol cégek együttvéve. 1919-ben az *AGE (Agricultural & General Engineers)* tröszt tagjává vált. A gőzmozdonyok gyártása áthárult a *Richard Garret & Sons-ra*. 1932-ben az *AGE* csődöt jelentett, magával rántva a *A & P* is. 1934-ben az *A & P* az amerikai *Bradford & Perkins-szel* egyesült, és megalakult az *A & B* tröszt, amelyik folytatta a gőzüzemű és belsőégésű motoros úthengerek gyártását. Az *A & B* jelenleg a *Thompson társulat* része.*

A kazán nyomáspróbáját tanúsító évszámok egy kis rézkorongba ütve.

Megállapodások és viták a hosszúhetényi szén kitermeléséről

DR. BIRÓ JÓZSEF

A hosszúhetényi szénlelőhely jellemzői

A hosszúhetényi szénelőfordulás a földtani térképek alapján is a mecsekiek közé sorolható. A pécsi szénbányászat peremvidékét alkotta már a XIX. században is. Éppen ezért a kezdetek nem hozzá kötődnek, bár nem volt túl messze az iparszerű pécsi széntermelés bölcsőjétől, Vasastól (1. ábra). Nagyobb jelentőséget azért nem kaphatott, mert adottságai kedvezőtlenebbek voltak, mint a centrumhoz közelebbi lelőhelyeké (1). Az itteni bányászati tevékenység azonban szervesen illeszkedik a helyi szénbányászat kezdeti vonalához.

A vasasi terület határától K-re a felszín közelében már csak a fedőben települt szénrétegek, szénzsinórok kibúvárait találhatták meg. A szenes rétegsor a község közigazgatási területe alatt 800-1000 m mélységben lelhető fel (2. ábra). Ezt a XX. század közepén végzett kutatások és a nyomukban 1954-ben megindult aknamélyítések bizonyították.

Mai tudásunkkal e tény már világosan látszik, de őseink kitartó küzdelmet folytattak az ismeretekért. 1870-től mintegy 130 éven keresztül próbálkoztak a művelhető széntelepeket megtalálni, hogy részesei legyenek a kibontakozó ipari fellendülésnek. Ezt az időszakot (1870-2000) négy jól elkülöníthető szakaszra oszthatjuk a hosszúhetényi szénterület történetében:

1. a *Victoria-bánya* működése a *Victoria I., II., és III.* bányatelekhez mélyített *Victoria-aknával*;

2. a *Szent Miklós-bányatelken* végzett kutatások;

3. a hosszúhetényi mélyaknák létesítése és a velük kapcsolatos kutatások;

4. a szénbe ágyazott metán kinyerésére irányuló kutatások.

A továbbiakban ezek közül csak az 1. és 2. pontban említett munkálatokkal, illetve a velük kapcsolatban felmerült vitákkal és a létrejött egyezségekkel kívánunk részletesebben foglalkozni.

A Victoria-bánya

Babics Andrásnak a Pécs-környéki bányászatra vonatkozó átfogó munkájából (2) és többek között az *Első Magyar Dunagőzhajózási Társaságtól* (a továbbiakban DGT) származó bányatelek-fektetési térképekről ismertük, hogy három *Victoria* nevű bányatelek volt a vasasi *Thommen-akna* bányatelkei között, illetve korábban annak szomszédságában.

Időrendi kimutatás a Victoria-bánya eseményeiről

Dátum	Esemény, ügyszám	Bányahatósági könyv	Eljáró hatóság
1871.05.11	Szabadkutatási engedély kérése 334/1871	XIV.kötet, 124. lap	Budai bányakapitány
1871.05.11	Bányajárási hirdetmény 283/1872		
1872.04.10	Victoria I. védnevű vájna (bánya) telek bejelentési kérelem 284/1872		Budai bányakapitány
1872.04.10	Victoria II-III. védnevű vájna (bánya) telek bejelentési kérelem 284/1872		Budai bányakapitány
1872.06.22	Victoria I. védnevű vájna (bánya) telek adományozás 455/1872	I. kötet, 413. lap	Budai bányakapitány
	Victoria II. védnevű vájna (bánya) telek adományozás	I. kötet, 417. lap	
1873.02.14	Lóvonatú vasút engedélyeztetés közigazgatási bejárása 19399		Közlekedési miniszter
1873.05.27	Lóvonatú vasút engedélyeztetési okm. 5205		Közlekedési miniszter
1873.07.29	A lóvonatú vasút építése miatti kisajátítási eljárás		Pécsi Járási Szolgabírószág
1876.03.31.	A Victoria III. védnevű vájna (bánya) telek adományozása 455	IV. kötet 121. lap	Budai bányakapitány

Ezek a hosszúhetényi *Bükösi dűlőben* helyezkedtek el. A pécsi püspökségi uradalom és a *Victoria Bányatársaság* kérésére a budai bányakapitány engedélyezte itt mind a kutatást, mind pedig a bányatelek-fektetést, vagyis a bányászat megindítását (1).

Az eljárás az ún. szabadkutatással kezdődött. A szabadkutatási engedély birtokosa meggyőződött arról, hogy érdemes-e a területen bányászati jogot biztosító bányatelek-fektetési (akkori szóhasználatnál bányatelek-adományozási) engedélyt kérni, amit természetesen meg kellett vásárolni. Például tudjuk, hogy a későbbiekben szóba kerülő *Victoria III.* bányatelket 160 000 forintért adományozták.

Az előző írásainkban bemutattuk a *Victoria bányatelkek* adományozásával kapcsolatos dokumentumok egy-egy részletét (1, 7). Ezekből következik, hogy a *Victoria-aknát* valószínűleg a kutatás során, 1871-ben mélyítették le a megnevezett mélységig, ami – ha az akkor a bányászatban elfogadott bécsi öl mértékegységben számolunk – 45,3 m mélységnek felelt meg. A szételep vastagságát máshol 3 bécsi lábban (0,95 m) adták meg.

A dokumentum további része megemlíti, hogy a helyszíni bejárás engedélyezési eljárásban részt vett *Radenich János* pécsi ügyvéd, a szóban forgó hosszúhetényi területet birtokló pécsi püspökségi uradalom meghatalmazott ügyésze, valamint a bánya bérlői, a *Zsolnai Társaság* tulajdonosai: *Grün Zsigmond* és fia, *Zsolnay Vilmos* és *Engel Adolf* pécsi kereskedők. A társaság részéről *Riegel Antal* mint bányagazgató jelent meg. A szomszédos bányát (DGT) *Hnilitska Antal* képviselte.

A *Zsolnay Társaság* 1871-ben 50 éves bérleti szerződést kötött a *Pécsi Püspökséggel*, de csak négy évig birtokolta a bányát, s 1874-től albérletbe adta a *Victoria Rt.*-nek.

A bányatelkeket a *Pécsi Püspökség* nevére jegyezték be. A *Victoria Rt.* bérlőként volt jelen.

A bányából nyert szén mennyiségéről nincs tudomásunk. A termelvény viszont az akkori viszonyok között tetemes mennyiségű lehetett, mivel elszállításához lóvontatású vasutat építettek (1). Megtaláltuk ennek a vasútnak a „szabályzatát” is, melyben részletesen meghatározzák a vontatással kapcsolatos óvó rendszabályokat.

A *Victoria-bányához Riegel Antal* lakótelepet is építtetett, amit *Victoria-telepnek* neveztek. A községben továbbá megvett egy korábban megyei tulajdonban levő épületet, amelyben a bányavezetés működhetett. A dolgozóknak bányatársládájuk is volt. A *Victoria-lakótelep* telkeit a *Pécsi Szemlében* (1) már bemutattuk. A térképek alapján megállapítható, hogy a telepet, miután a DGT 1910 és 1945 között átvette, *Hársas-telepre* keresztelték át.

Amikor a bánya már nem volt gazdaságosan üzemeltethető, előbb bérbeadták, majd dolgozóstul eladták a szomszédos DGT-nek.

A Szent Miklós-bányatelek

A *Victoria III.* bányatelektől déli irányban a *Hosszúhetényi Kőszénbánya Rt.* (HK Rt.) kért bányatelek-adományozást, amelynek jogelődje a *Budapesti Bankegyesület*, illetve *Rosenfeld Bernát* bécsi bankár volt. A munkát három kutatótárral kezdték el (4. ábra). *Rosenfeld* – forrásunk szerint – 1897 augusztusában a hosszúhetényi község úrbéréseivel és egyéb földbirtokosaival kötött egyezséget (4). A szerződés 80 évre szólt. A község határában levő földtulajdonuk alatti összes „ásványszénre” és egyéb használható ásványokra vonatkozott. Főbb pontjaiban tartalmazta, hogy

– „A telep eléréséért és feltárázásáért jogában áll a haszonbérelőnek a bányahatóságnál kutatási engedélyt kérni, zárt kutatmányokat bejelenteni... egyszóval mindent megtenni, amire a bányabirtokos a bányatörvény értelmében jogosítva van”. Különösen be kellett tartaniuk az 1854. évi bányatörvény általános rendelkezéseit;

– kikötötték viszont, hogy az úrbéréseknek joguk van a község határában bárhol kőbányát nyitni és a termelt követ saját hasznukra értékesíteni. Figyelemmel kellett lenniük azonban arra, hogy a bérlők bányaművei semmilyen kárt ne szenvedjenek;

– a szerződés szerint a haszonbérelőnek a bányabírótság határozatát követő egy éven belül kellett megkezdenie a kutatást, a széntermelés megindulása után pedig a később megkötésre kerülő szer-

zódás szerinti szénmennyiséget átadni, illetve ezen felül a forgalmi árnál 10%-kal alacsonyabb áron bizonyos mennyiségre vételi lehetőséget biztosítani,

– a kitermelt szén után métermázsánként a későbbi megállapodás szerinti összeget kell fizetni, aminek hitelességét jogában áll a haszonbérbeadóknak a nyilvántartási könyvekbe betekintve ellenőrizni,

– a kifizetett bérletösszeget a község előjárói osztják ki – tekintet nélkül arra, hogy kinek a földterülete alól termelték ki,

– ha a bérlő nem találna elegendő szenet vagy más hasznosítható ásványi terméket, akkor minden kötelezettség és kártérítés nélkül elállhat a szerződéstől.

Rosenfeld eladta a fenti szerződésből származó jogait a *Budapesti Bankegyesületnek*, akik viszont elcserélték a DGT-vel az 1895-ben a *Victoria Rt.*-től megvásárolt váraljai bánya kitermelési lehetőségeivel. Ráadásul az üzletet a DGT részéről 840 ezer koronával is megtoldották. Így az utóbbi cég a *Victoria-bányával* együtt biztosította a vasasi bánya *Hosszúhetény* irányába történő terjeszkedését.

A *Rosenfeld-féle* megállapodást a HK Rt. 1922. évi egyezségi megállapodás-másolatából is ismerjük (5. a., b. ábra), amely az előbbit módosította.

A *Hosszúhetényi Kőszénbánya Rt.*-ben a részvények túlnyomó többségét a DGT birtokolta.

A HK Rt. 1901-ben, a bányatelek-adományozás kérelmének megalapozása érdekében a 2255. helyrajzi számú telken egy 21,5 m-es kutatóaknát mélyített, amelyből északnyugati irányban keresztvágatot hajtottak. Az aknától 32,4 m távolságban elértek egy kitermelésre érdemes 40 cm vastagságú széntelepzet. A be-mutatott bizonyítékok alapján a *Budai Bányakapitányság* az 1902. évben 9164. szám alatt a *Szent Miklós* védnevű bányatelket bejegyezte (6. a., b. ábra).

Az adományozás elnyerése érdekében lemélyített aknából, keresztvágatból kiindulva a megtalált vékony telepben csapásirányú vágatot hajtottak. A szellőztetés érdekében a szén csapásirányát követve (bányászati szaknyelven gurítót hajtván) 1904-ben a felszínre lyukasztottak. 1905-ben viszont a bányatérsegek elvezese-

dése miatt az egészet feladni kényszerültek. A külszínre nyíló vágatokat biztonsági okokból betömedékeltek.

A továbbiakban a DGT különböző okokra hivatkozva halasztotta az itteni bányaművelést, mivel a vasasi bánya sokkal kedvezőbb körülményeket biztosított a széntermelésre. Ezért kellett az említett új megállapodást 1922-ben megkötöni. Idézet a dokumentumból:

„A szerződés 3. pontjában érintett haszonbér tekintetében a felek akként állapodnak meg, hogy a Részvénytársaság 1921. évi január 1-től visszamenőleg évi haszonbér fejében, 1928. évi január 1-ig 100, azaz Egyszáz métermázsa a pécsi bányákból termelendő szénen fizet. 1928. évi január 1-től 1933. évi január hó 1-ig az évi haszonbér 125, azaz Egyszázhuszonöt métermázsa szén, 1933. évi január 1-től kezdődőleg pedig az évi haszonbér 150 métermázsa, azaz Egyszázötven métermázsa szén.”

A HK Rt. továbbra is időhúzásra játszott a termelés megindítása ügyében: üzemszüneteltetési engedélyt kértek a pécsi bányakapitányságtól (6). A község képviselői panasszal éltek, és kérték az üzemszüneti engedély megtagadását. Az e kérdésről tartott tárgyalásra utal az 1935. január 22-én keltezett dokumentum. A bérbeadók közvetlenül a DGT-vel kívántak egyezkedni, mivel tudták, hogy a HK Rt. elhatározásai mögött – tekintettel arra, hogy a döntéshozatalhoz szükséges részvények többsége a DGT birtokában volt – e cég szándékai állnak.

Később a DGT-nek további vitája támadt *Hosszúhetény* község vezetésével arról, hogy mely területeket érinti a HK Rt. bányabirtoka, ezért megalakították a *Pécs-Baranyai Szénbányaművelő Rt.*-t, hogy a komlói és az északi bányák felől fenyegető terjeszkedésnek elejét vegyék (2). Ebben a részvények 47,5%-át birtokolták.

A hosszúhetényi területet a DGT a vasasi bánya pótlására, vagy igénynövekedés esetén a termelőkapacitás növelésére szánta. Amíg *Vasas* működött, nem volt érdeke a felszíni szénkibúváson bányát nyitni és fenntartani, az 1930-as években pedig a hátterben már megkezdték az új mélybánya terveinek előkészítését.

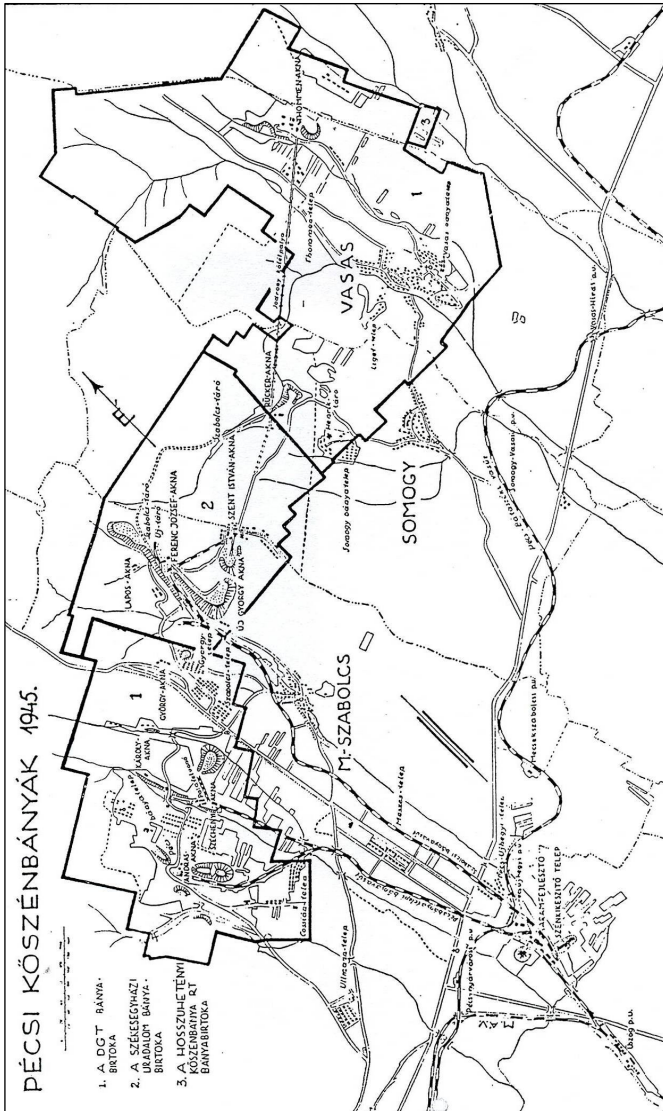
Jegyzetek és irodalom

1. BIRÓ József: A hosszúhetényi szénbányászatról. A Victoria akna és a Hird-hetényi lóvasút létesítése. = *Pécsi Szemle*, 2003. ősz. 26-35. old.
2. BABICS András: *A pécsvidéki kőszénbányászat története*. Budapest, 1952. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 36. old.
3. Műszaki leírás tervezet a Szent Miklós védnevű bányatelek feltárással. Kézirat, ismeretlen szerzőtől. MBVH Rt. gyűjtemény, Pécs, kb. 1939.
4. Haszonbérleti szerződés egyrészről Hosszúhetény község úrbérései... másrészről Rosenfeld Bernát bécsi lakos mint haszonbérlet között...
5. Haszonbérleti szerződés. 1897. aug. 23. (Magyar Országos Levéltár, Z 1359 34. cs. 72. t.)
6. Üzemszüneteltetési engedély. (MOL Z 1359. 34 cs. 72 t.)
7. BÍRÓ József: A Victoria Rt. mecseki szénbányáinak eladása 1895-ben. = *Bányászat-történeti Közlemények IV*. Rudabánya, 2007. 81-91. old.

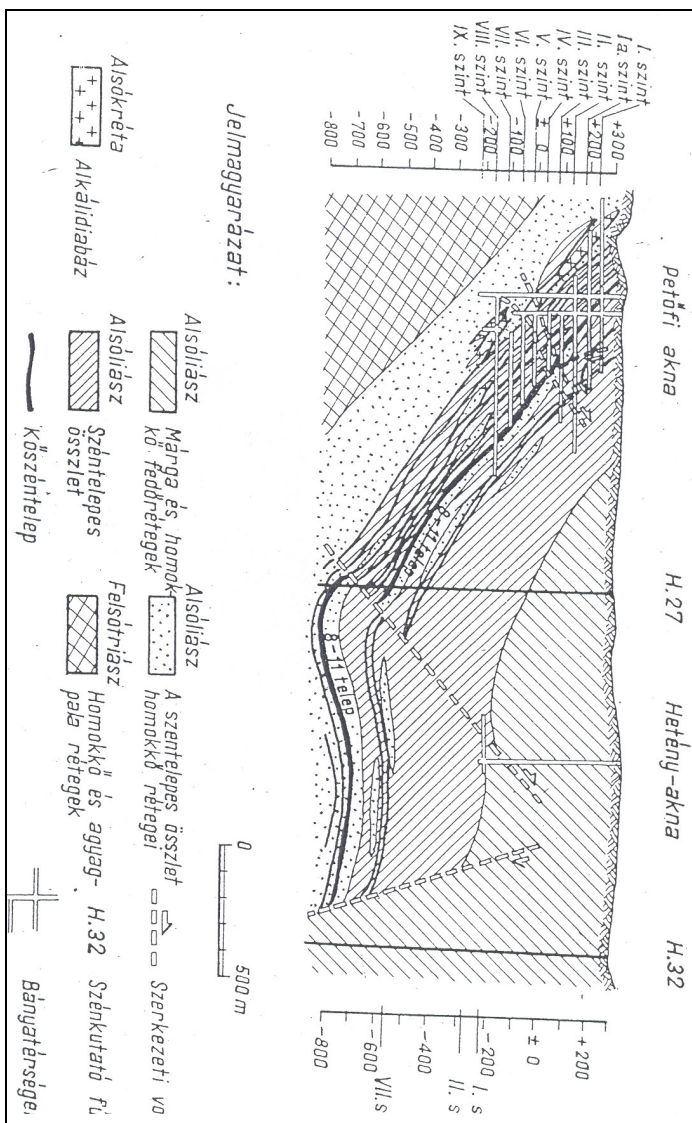
(A közleményhez tartozó ábrákat lásd a következő oldaltól.)

Az 1. ábra magyarázata (l. a következő oldalon): A pécsi szénbányászati területek a tulajdonviszonyok megjelölésével az 1945. évi állapotok szerint. A 3. számmal jelölt terület a Szent Miklós bányatelek egyben. Tőle észak, észak-nyugatra helyezkedtek el a Victoria I., II., III. bányatelkek (Forrás: *A mecseki kőszénbányászat története*. Szerk. Szirtes Béla. Pécs, 1993).

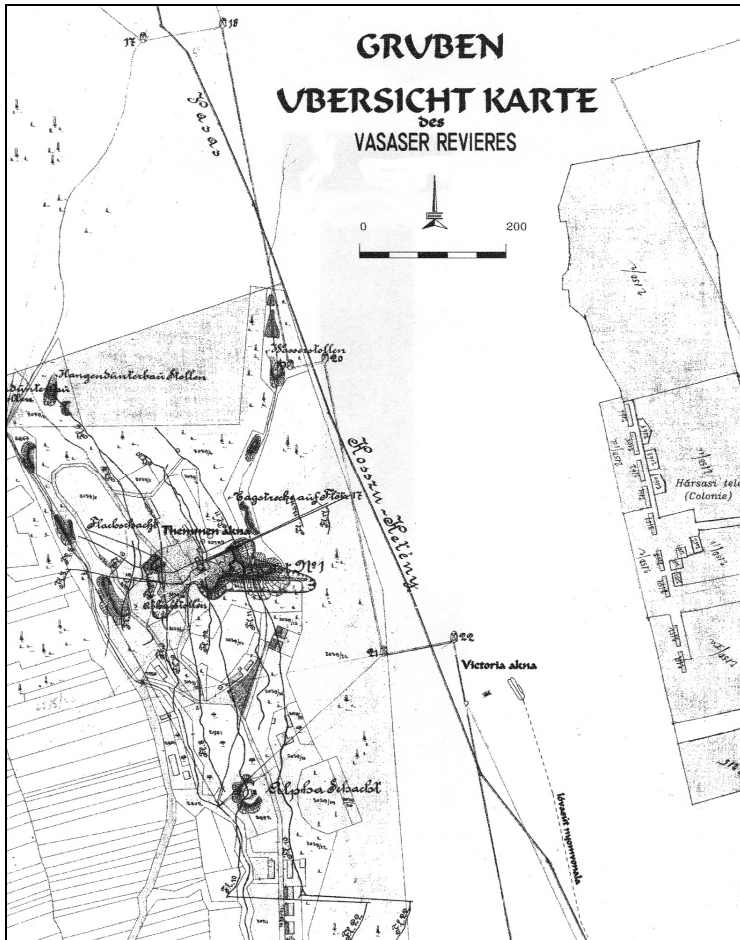
Ábrák

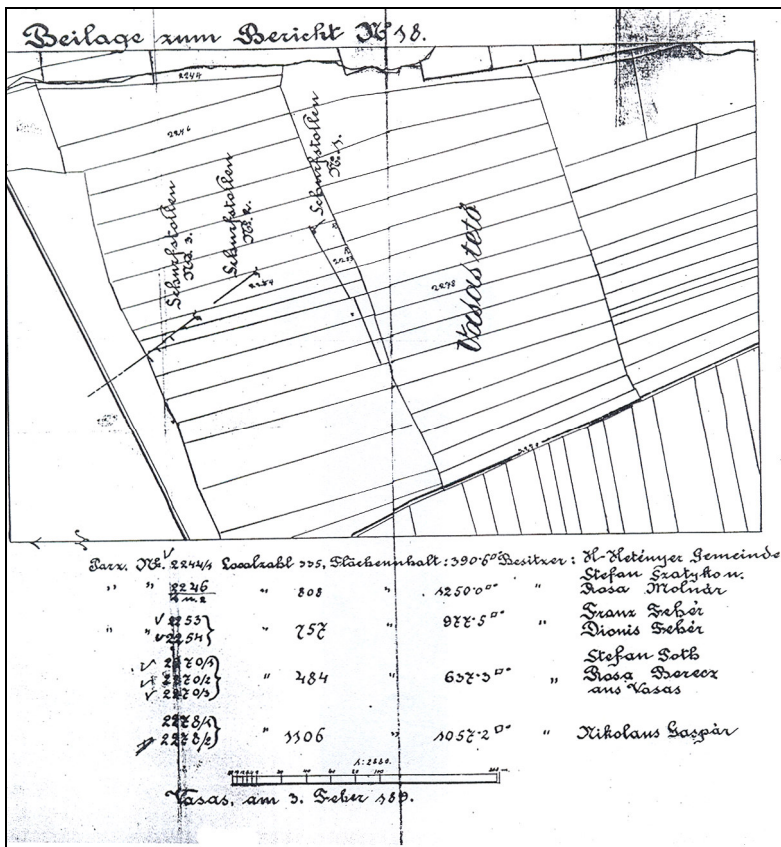
1. ábra. (Magyarázatát lásd az előző oldalon!)

2. ábra. Földtani szelvény a vasasi és hosszúhetényi aknákon keresztül
 (Forrás: Pólai György: A mecseki szénmedence földtani felépítése. BKL
 Bányászat, 115. évf. 1982. 11. sz. p.: 731-734).

3. ábra. A vasasi és a Victoria bányaterület 19. századi térképén, a Victoria-akna helyszínének megjelölésével, a lóvasút nyomvonálával és a Victoria (Hársasi) lakóteleppel (Forrás: MBVH Rt gyűjtemény).

4. ábra. A Rosenfeld-féle kutatótárók helyszínrajza.
(Forrás: MOL Z 1359. 34. cs. 72 t.).

Másolat.

Egyezségi Megállapodás.

Tintner Jenő, Klézli János, Felső Bocz János hosszúhetényi lakosok, mint a Hosszúhetényi Urbérek és egyéb Földbirtokosok megbizottai, másrészt pedig Dr. Barna Károly budapesti lakos ügyvéd, mint a Hosszúhetényi Kőszénbánya Részvénytársaság megbizottja között az 1897 évi augusztus hó 25.-én Hosszúhetényben kelt és Rosenfeld Bernáttal kötött, utóbbi által a Hosszúhetényi Kőszénbánya Részvénytársaságra átengedményezett szerződés módosítására vonatkozólag a következőkben kötöttet:

1./ A szerződés 3-ik pontjában érintett haszonbér tekintetében a felek akként állapodnak meg, hogy a Részvénytársaság 1921 évi január 1-től visszamenőleg évi haszonbér fejében, 1928 évi január 1-ig 100 azaz Egyszáz métermássa a pécsi bányából termelendő szenet fizet, 1928 évi január 1-től, 1933 évi január hó 1-ig az évi haszonbér 125 azaz Egyszázhúszöt métermássa szén; 1933 évi január 1-től kezdődőleg pedig az évi haszonbér 150 métermássa azaz Egyszázötven métermássa szén.

2./ A haszonbér fejében fizetendő mindenkori szemennyiséget az Urbérek megbizottja minden év március végéig a részvénytársaságnál megrendelni tartozik, aki a szenet legkésőbb ugyanazon év legkésőbb június 15. napjáig, tetszése szerint vagy a Dnagyszahajósai társaság vavaai bányájánál, vagy ab állomás Hosszúhetény kiszolgáltatni tartozik.

3./ Amennyiben a társaság időközben a termelést megkezdés, úgy a haszonbér fizetés tekintetében a szerződés, illetve a mindenkori érvényben lévő rendeletek vagy törvények lesznek irányadók, a termelés megkezdéséig azonban ezen egyezés 1. pontjában foglalt ellenérték, illetve összkártalanítás szolgál egyedül alapul.

4./ Az ezen egyezségi megállapodással mindkét résztől felmerült költségeket egyedül a Hosszúhetényi Kőszénbánya részvénytársaság viseli, aki kötelezettséget vállal ebből folyólag, hogy a Kőzbirtokosság megbizottainak e címen fejenként öt-ötezer azaz 5000-5000 koronát és Dr. Radány Emil ügyvédnek a költségjegyzéke szerint felszámítandó díjait a közgyűlési határozat értelmében ezen egyezséget aláírti jégsultak aláírása után, kifizeti.

5./ Ezen megállapodás a Hosszúhetényi Részvénytársaságra nézve *közvetlen*, az erre vonatkozó igazgatási ügyi iródelégekben *közvetlen* hatályos.

5. a. ábra. Egyezségi megállapodás a hosszúhetényi lakosok és a Hosszúhetényi Kőszénbánya Rt. megbizottjai között.

(Forrás: MOL Z 1359. 34 cs. 72 t.)

Egyezségi Megállapodás.

- 2 -

6./ Ezen megállapodás folytán az eddigi összes vitás igények és kérdések kielégítést nyernek azzal a hozzáadással, hogy a Hosszúhetényi Kőszénbánya Részvénytársaságot a termelés tényleges megkezdéséig csak az ezen megállapodás 1. pontjában foglalt kötelezettségek terhelik.

Mely egyezségi megállapodás egyes felek előtt felolvasatott, anyanyelvükön megmagyaráztatott és mint akaratukkal mindenben egyes elfogadott és hozzájárulás jeléül sajátkezűleg aláíratott.

Kelt Pécsett 1922 évi június hó 17.-én.

Előttünk mint tanúk:

Dr. Radnay Emil sk.

Mayer Klementine sk.

Felső Bocz János sk.

Klézli János sk.

Tintner Jenő sk.

Dr. Barna sk.

a Hosszúhetényi Kőszénbánya rt.
megbízásából.

A Hosszúhetényi Urbéres Birtokosság ezen egyezségi megállapodást jóváhagyólag tudomásul veszi.

Kelt Hosszúhetény 1922 évi június hó 16.-án.

p.h.

Klézli János sk.

Kősbirtokossági elnök

Radó József sk.

jegyzőkönyvvezető.

Jóváhagyatott a Hosszúhetényi Kőszénbánya Részvénytársaság igazgatóságának 1922. június 30-án megtartott ülésén.-

HOSSZUHETÉNYI KŐSZÉNÁNYA

RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Jicinaky sk.

J. Engel sk.

5. b. ábra. (Leírását lásd az előző oldalon!)

Ujsólat. 1902. évi 9164. szám.

Adományozási okmány.

Őcsászári és apostoli királyi Felsége nevében Hosszúhetény községnek a Szakka Ferencz bányaeigazgató-újsólati lakos mint a Hosszúhetényi községbánya-riáorvnyttársaság meghatalmazottja által 1902. évi 1709. szám alatt benyújtott adományozási kérvényére, az 1902. évi szeptember hó 23-án véghezvitt bányóvjárás és a buta pusti m. kir. bányakapitányságnak 1902. évi október hó 21-én 4374 szám alatt az adomány megengedhetősége iránt hozott határozata nyomán, több hosszúhetényi földtulajdonos bitókeán, Hosszúhetény községben, pücsi járásban, Baranya megyében esközött fehére szent-tartalmú felnyitásra az ált. b. t. 42. § szerint a bányatelekben való régebbi jogok sérelme nélkül egy hullós bányaméretéből álló bányatelek adományoztatásá.

Ezen 90232. s. ügyszámmal területei bányatelek felnyitási pontja az I. sz. kir. szab. Tűnagórhajózási társaság Vasas község határában lévő, Árnúch rednevi bányatelekének 24-es számú határhévetől mint I. számú verőponttól $8^{\text{h}} 10^{\text{p}} 14' 13''$ irányban 543568 milliméterre fekszik.

Azgyanzen felnyitási pont az említett bányatelek 25-ös számú határhévetől mint II. számú verőponttól $7^{\text{h}} 1^{\text{p}} 5' 6''$ irányban 382603 milliméterre van.

Mindkét verőpont a Szongóvári és, Perchedi határai között

6. a. ábra. A Szent Miklós-bányatelek adományozási okmánya.
(Forrás: MOL Z 1359. 34 cs. 72 t.)

rombolási pontok körvételével kapcsolatba van hozva a határterei országos felméréssel.

Az így meghatározott felnyitó ponttól terjed a bányatelek $22^{\circ}4'39'26''$ irányban 58716 milliméterre, $4^{\circ}4'39'26''$ irányban 244812.4 milliméterre, $10^{\circ}4'39'26''$ irányban 153690.2 milliméterre, $16^{\circ}4'39'26''$ irányban 180000 milliméterre.

A bányatelek északi hosszab oldalával egy simill a pécsi püspökség 1872. évi 601. sz. v. adományozott, "Historia I. nádnevi bányateleknek déli oldalaihoz, hogy annak északnyugati csúcsa ennek délnyugati csúcsától $4^{\circ}4'39'26''$ irányban 23520 milliméterre esik.

Az ekként újonnan adományozott bányatelek, "Szent-Niklos" névvel visel, melynek feltevése a mellékelt feltevési térképen látható.

A bányatelek környében mint önálló bányabányák biztatandó.

Ezen bányatelek birtokosa köteles magát az általános bányatörvény szabályaihoz alkalmazni, az illetékes bányahatóság rendelkezéseit teljesíteni, a bányaadórással pontosan fizetni, másrészt ugyanaz a felülbbi törvény szerint a bányaadományozással összehatott minden nemű jogokat gyakorolhatja.

A m. kir. bányahajitányiságtól.

Budapest, 1902. évi december hó 4-én.

Gyechler György s. k.

m. kir. bányahajitány.

P. H.

6. b. ábra. (Leírását lásd az előző oldalon!)

Hogyan született meg 1939-ben „A vasércbányászat szaknyelvének szókincse Rudabányán” című doktori disszertációm?*

DR. TARJÁN JENŐ

Furcsa érzések kavarnak bennem, hiszen az 50 évvel ezelőtt megírt disszertáció előszavában megvan a válasz a címben feltett kérdésre. Csak egy nevet említek, *Dr. Schwartz Elemér* professzórét, aki szentgotthárdi származású „sváb” ciszterci rendi szerzetes volt, s egy nyelvészeti szemináriumi gyakorlaton a hivatások és foglalkozások szaknyelvének eredetét vizsgálta (*Standes- und Berufssprachen*). Már másodéves egyetemi hallgató koromban megadta szakdolgozatom címét: *Wortschatz der Bergmannssprache des Einsenerzbergbaues in Rudabánya*. A probléma furcsa módon édesapámmal keletkezett, akinek tulajdonképpen köszönhetem, hogy a kinyomatott disszertáció létrejött. Tudniillik 1933-ban, az érettségi után természetesnek találta, hogy én csakis a soproni *Bányamérnöki Főiskolán* folytatom majd felsőfokú tanulmányaimat, és bányamérnök leszek. Már 7-8 éves koromtól kezdve egészen addig, amíg *Miskolcra* nem kerültem a *Lévay József Református Gimnáziumba*, mindig magával cipelt a bányába, még a kurityáni szénbányába is. Vasárnaponként hajnaltól körülbelül délig figuránsként vele kellett mennem a környező falvakba.

Ezekből a falvakból, különösen *Alsó- és Felsőtelekesről* sok, földműveléssel foglalkozó család férfi tagjai (az úgynevezett „két-

* *Dr. Tarján Jenő* nyelvész, egyetemi docens (1915 – 1999) a rudabányai (akkor még) *Érc- és Ásványbányászati Múzeum* felkérésére 1990-ben írta az itt olvasható visszaemlékezést, amit néhány kevésbé lényeges szövegrész kihagyásával közlünk.

laki” bányászok) a vasércbányában dolgoztak. A bányászok rendszerint néhány hold földdel is rendelkeztek, s furcsa módon állandó vita volt közöttük a földtulajdon telekkönyv szerinti határát illetően. Ezeket a vitákat kellett „*Thern mérnök*” úrnak eldöntenie. Így lett *Apámból* „mérnök”. Valóban „fölmérte” a telkeket, és ehhez kellett neki a figuráns (ez voltam én). Ő azután a telekkönyvi bejegyzések alapján helyrajzokat készített, és ezek nyomán a helyszínen földbevert karókkal, néha kőoszlopokkal pontosan kijelölték a földtulajdon határát.

Ezek a kirándulások egy 10-14 éves gyerek számára (bár nagyon szerettem és most is szeretem a természet lágy ölet), mégsem voltak örvendetések, népszerűek. De hasznosnak bizonyultak, mert a hegyes-dombos, erdős vidék minden fájának, sok erdei és mezei virágnak, növénynek a nevét megtanultam. A hosszú, gyalogosan vagy lovas szekéren közösen eltöltött idő alatt az *Apám* által *Rudabányáról* és környékéről (hiszen *Aggtelek* is alig 25 km-re van innen) elmondott történetek keltették föl bennem a még ma is meglévő lokálpatriotizmust és a jelenleg is élő szeretetet szülőfalum iránt.

Itt térnék vissza arra, hogy megváltoztattam a nevemet. Hiába keresné valaki a rudabányai temetőben a *Tarján* bányamester sírját... Mert, mint említettem, őt mindenki *Thern Sámuelként* ismerte és ismeri még ma is, nem változtatta meg a nevét. Dobsinai „buléner” volt, s a történelmi *Magyarország* felvidékéről vándorolt *Rudabányára* a német anyanyelvű bányászokkal, akik az 1880-ban megindult vasércbányászat hírére települtek a községbe.

Apám és felesége, *Elschläger Anna* 1909-ben költöztek *Rudabányára*. *Dobsinán* akkoriban megszűnőben volt a bányászat, és a hivatalos nyelvként a németet használó bányaigazgatóság *Rudabányán* szívesen fogadta *Apámat*, német nyelven végezte a 4 polgárit *Dobsinán* és a 3 éves bányásztechnikusi tanfolyamot *Selmecbányán*. Apám természetesen tudott magyarul és szlovákul is, így ő lett az első háromnyelvű idegenvezető a dobsinai jégbarlangban.

Rudabánya lakossága teljesen magyar volt, ennek ellenére a bulénernek kezdetben csak nehezen asszimilálódtak. 1926-ban *Rudabányán* ünnepelték *Dobsina* város 600 éves jubileumát. Az

egész „Csonka-Magyarországon” szétszóródott bulénerék odasereglettek. Számomra – 10-11 éves voltam – akkor vált realitássá, hogy mit jelent *Trianon*.

Elemi iskolai tanulmányaimat *Rudabányán*, a társulati iskolában végeztem. *Eltscher Károly* főtanító úr (igazgató) engedélyével már öt és fél évesen elkezdhettem az első osztályt (tudniillik januárban születtem), de nem nyertem vele semmit. Öt osztályt kellett ugyanis elvégezni, mert *Miskolcon* a gimnáziumban csak 10 évet betöltött tanulókat vettek fel. Így engem otthon készített fel egy tanító, aki maga soha sem tanult latint, aminek következtében a gimnázium első osztályát csak ált. jó eredménnyel végeztem (latinból kegyelemből kaptam elégséget). *Miskolcon* azután már mindig jeles tanuló voltam, és 1933 júniusában érettségiztem, kitűnő eredménnyel. Ez azt jelentette, hogy felvételi vizsga nélkül vettek fel a *Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarára*, mert mindenáron tanár szerettem volna lenni. Így tehát *Apám* álma nem válhatott valóra.

Angol-német szakos bölcsészhallgató lettem, de az *Eötvös Kollégiumba* (az elit bölcsész kollégiumba) kitűnő érettségi bizonyítványom ellenére nem vettek fel. Ez volt egyetemi hallgatóként az első nagy csalódásom, amit csak mellékesen említek meg, mert minden nehézség nélkül felvettek viszont a *Horthy Kollégiumba*. Ez azonban egy zsúfolt diákszálló volt inkább (kb. hatszázan laktak ott), ahová a hallgató jobbára csak aludni járt, és ott reggelizett. A szobák 2, 4 és 6 ágyasak voltak. A közös tanulószobában a nyugodt tanulás lehetőségét biztosították, mindenki külön íróasztallal rendelkezett, és abszolút fegyelem és szilencium volt kötelező (pl. a dohányzást a tanulóban szigorúan tiltották). Ezért sokan nem szerették ezt a kollégiumot, és igyekeztek máshol helyet találni. Minthogy azonban én mindjárt ingyen helyet kaptam kitűnő érettségi bizonyítványom miatt, itt maradtam. Ha jól emlékszem, 4 évig ugyanabban a szobában laktam öt bölcsészhallgató kollégával, akikkel még ma is jó barátságban vagyok. Ebédet a közeli református diákmenzán, vacsorát pedig a *Menza Akadémián* kaptam rendkívül kedvezményes áron. Így az *Apám* által küldött havi 30 pengő bőven elég volt a kosztom fedezésére.

Természetesen a legnagyobb lelkesedéssel fogtam hozzá egyetemi tanulmányaimhoz. A szobában csak én voltam angol szakos

és „gólya”, a velem lakó két másodéves kolléga németet hallgatott. Mivel az előadások német nyelven folytak, és én „von Haus aus” szerencsére tudtam németül, ezzel a tárggyal kevesebb gondom volt. Angolból azonban sok problémám akadt, mivel az előadásokat, főleg *Yolland* professzor óráin, nehezen értettem. Így hát minden alkalmat megragadtam angol tudásom gyarapítására. Akkoriban sajnos még nem volt magnó, s idegen nyelvleckék gramafonlemezen ritkaságszámba mentek. Ezért minden olyan angol nyelvi órára eljártam, melyeket született angol lektorok tartottak, de ugyanezt tettem németből is. Német nyelvtudásomat nagyban elősegítette az, hogy már érettségi után, 1933. nyarán kb. 6 hetet töltöttem egy *Bécs* melletti kisvárosban, egy rudabányai család ottani rokonai jóvoltából. Így a német előadásokkal és szemináriumi gyakorlatokkal kapcsolatban kezdettől fogva nem voltak gátlásaim. Az előadásokon, ahol kb. 50-100 hallgató volt jelen, magam is résztvettem, és még jegyzetelni is tudtam. Természetesen valamennyi előadásra készültem, mivel a tanszéki könyvtárban szinte minden szükséges anyagot megtaláltam. Bevallom, hogy a német irodalmi előadásokat is nagyon szerettem. *Thienemann Tivadar* professzor minden előadása élmény volt. *Schwartz* professzossal már I. éves koromban megismerkedtem. A német nyelvészeti gyakorlatokon csak 8-10 hallgató volt egy csoportban, és így hamar kialakult a személyes kapcsolat. Félévenként mindenkinek tartania kellett egy-két „kiselőadást”. Én mindjárt vállaltam a „*Standes und Berufssprachen*” téma körében. Azt hiszem, ez adta az első impulzust ahhoz, hogy később *Schwartz* professzornál nyelvészetből doktoráljak.

Angolból elég nehezen tudtam lépést tartani a budapesti jobb családokból származó társaim (főleg lányok, „baroness”-ek) tudásával. A években a legelőkelőbb szak az angol-művészettörténet volt. Szinte csak nőhallgatók voltak itt, pl. *Kisfaludy Strobl Éva*, a *Kornfeld* bárónők stb., azt hiszem, kezdetben fel is tűntem félénk, gátlásos viselkedésemmel, mert az angolt tanulók létszáma kisebb volt. Emlékszem, hogy volt olyan prozeminárium, ahol a 12 hallgató közül csak egyedül voltam fiú. *Yolland* professzossal csak előadásokon találkoztam, de szerencsére az I. félév kezdetén tar-

tott ismerkedési összejövetelem a jelenlevő 2-3 fiú közül egyedül én keltettem föl az érdeklődését. Elég magas voltam, 183 cm, 72 kg, sportos alkat. Kikérdezett, hogy hol és mit sportolok. *Rudabányán* és *Miskolcon* is játszottam a futballcsapatban. „*Sportsfan*” (sportrajongó) voltam, és még ma is az vagyok. A *Professzor úr* javaslatára beléptem a BEAC-ba (a *Budapesti Egyetemi Atlétikai Club*-ba) és ott játszottam, néha még az I. csapatban is, és sakkoztam is. Csak évekkkel később jöttem rá, milyen okos lépést tettem *Professzor úr* tanácsára. Ő a háttérben mindenben segített. Természetesen tanulmányi vonalon is jól haladtam; németből és angolból csupa jeles kollokviumom volt.

Egyetemi pályafutásomban a I. év hozott nagy változást. Ugyanis a már említett *Thienemann* professzoron kívül *Bleyer Jakob* professzor is tartott német irodalmi előadásokat. Éppen a *Faustról* beszélt, amikor egy 15-20 fős csoport hangos kiabálással (miközben néhány paradiicsom is repült feléje) felszólította, hogy távozzon a katedráról. Teljesen elképedve figyeltem az eseményeket. A professzor kénytelen volt elhagyni a tantermet. *Bleyer Jakob*, mint később megtudtam, a magyarországi „nemzeti szocialista német” kisebbség vezetője és országgyűlési képviselő volt. Mindezt azért írtam le ilyen részletesen, mert ez az eset érlelte meg bennem a már régóta szunnyadó gondolatot, hogy magyarságtudatom nevem megváltoztatásával (megmagyarosításával) is kifejezzem. Minthogy azonban még csak 20 éves (kiskorú) voltam, ehhez Apám beleegyezésére volt szükség. Ez hozta a második összeütközést vele. Bizony csak hosszú huzavona után írta alá a belügyminiszterhez írt kérvényünket, hogy én és *Kálmán* öcsém, aki akkor már VI. gimnazista volt *Miskolcon*, nevünket *Thernről Tarjánra* változtathassuk. (Öcsém különben jóvátette az én „bűnömöt”, mert Apám kedvéért bányamérnök lett.) Apám és akkor már férjnél volt nővéreim természetesen megtartották „ősi nevüket”. Ez 1935-ben történt, s a belügyminiszter engedélyével az egyetemi indexben is átjavították a nevemet *Tarjánra*.

Közben 1935-ben angolból és németből is jelesre szigorlatoztam. 1934 nyarán újra kijutottam Bécsbe, illetve Ausztria más városába is, 1935-ben, pedig először jutottam el Angliába, és Londonban részt vettem egy *Summer Vacation Course*-on. Harmadéves koromban mindkét tárgyból megkaptam szakdolgozatom vég-

leges címét. Németből természetesen a „*Wortschatz der Bergmansprache des Eisenerzbergbaues in Rudabánya*” lett. Így hát két év állt rendelkezésemre, hogy most már tudatosan, a *Professzor úr* által adott szempontok szerint írjam meg a német nyelvészeti szakdolgozatomat. Apám segítségével gyűjtöttem a bányászok által használt szavakat és tanulmányoztam a bányász szaknyelvet.

Természetesen angolból is meg kellett írnom a szakdolgozatomat, melynek címe „*Milton költészete és az Elveszett paradicsom magyarországi fogadtatása*” volt. *Yolland* professzor úrral a kapcsolatom egészen kitűnően baráti lett. A szakdolgozatot a szigorlat előtt kellett beadni 1937-ben. Erre a dolgozatra is jelest kaptam, és a *Professzor úr* kifejezte reményét, hogy doktorálni fogok. Miután elmeséltem neki német disszertációm történetét, angol gentlemanhez illően elfogadta, hogy az *Apámmal* való konfliktus enyhítése céljából csakis német nyelvészetből írhatom a disszertációm.

Itt tulajdonképpen befejezhetném a kis emlékezést azzal, hogy 1938-ban angol-német tanári diplomát szereztem, és 1939-ben lektoráltam.

Mégis szeretnék még kitérni néhány nagyon is személyes szubjektív dologra, melyek döntően befolyásolták egész életemet. 1937-től ugyanis gyakorló tanár lettem, és először németből tartottam gyakorló tanítást az egyetem *Trefort utcai Gyakorló Gimnáziumában*. Ugyanebben az évben kerestek angol szakos óraadó tanárt a *Lónyai utcai Református Gimnáziumba*. Az iskola helyettes igazgatója *Yolland* professzorhoz fordult, és ő azonnal engem ajánlott. A baj csupán az volt, hogy én evangélikus vagyok, s nem református. Ezt *Yolland* professzor úgy oldotta meg, hogy kijelentette: evangélikus – református = protestáns. Ezt szerencsére *Ravasz* püspök úr is elfogadta, és így lettem *Budapest* egyik leghíresebb gimnáziumában tanár, s ott is maradtam 1952 júniusáig, mikor a rákosista pártállam megszüntette a felekezeti iskolákat.

1937. szeptember elején *Yolland* professzor behívatott szobájába, és kezembe adott egy cédulát, egy jó módú család (így mondta) címével, amely „tudor”-t (házitanárt) keres ottlakással, azonnalra. Ez nekem igen jól jött, mert a gyakorló évenre nem járt kollégiumi ellátás. Mikor elolvastam a címet, elképedtem: *Zwack János líkőrgyáros, Budapest, Úri utca 45. Tízéves fiúk, Péter a Ciszterci*

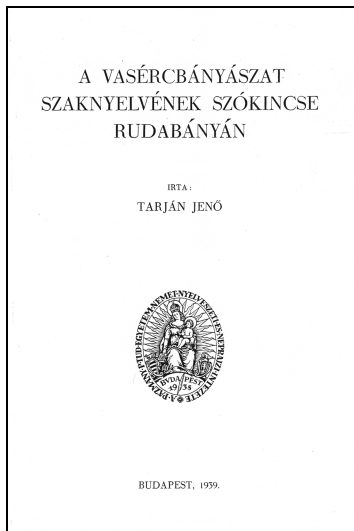
Gimnázium I. osztályos tanulója volt. Ott laktam 1943. áprilisáig, míg meg nem nősültem. [...]

Természetesen nem mondtam le a doktori cím megszerzéséről, és *Schwartz* professzor urat sem akartam cserbenhagyni. Két év alatt készültem el disszertációm magyar nyelvű szövegével. Az ugyanis előírás volt, hogy egyetemi doktori disszertáció csak magyar nyelven jelenhetett meg (a függelékben idegen nyelvű összefoglalóval). A magyar szöveg megfogalmazása sem volt mindig könnyű, sokszor gondot okozott az idegen nyelvű bányász szakszavaknak jó magyar megfelelőt találni. Ebben is nagy segítségemre volt *Apám*, aki akkor már a mérnökségen dolgozott, és azt hiszem, *Péczei* mérnök úrtól, s talán *Kállai* igazgató úrtól is kaptunk ötleteket. *Apám* talán akkor értette meg igazán, hogy ezzel a disszertációval egyfajta missziót is betöltünk, mikor egy szaknyelv szókincsét átmentjük az utókor számára. Ezt tudatosította benne *Mauritz Béla*, a *Pázmány Péter Tudományegyetem Ásványtani Tanszékének* professzora is, aki tanulmányi kirándulásra minden évben *Rudabányára* hozta hallgatóit, és kísérőnek *Apámat* kérte fel. Bizonyos vagyok benne továbbá, hogy *Apám* tőle tanulta meg az ásvány-meghatározás tudományos eljárását, és így ismerte meg a *Rudabányán* előforduló ásványokat is. Valószínűleg akkor tudatosodott benne, hogy az a munka, amit én írtam, szintén tudományos jelentőséggel bír.

Schwartz elemér professzoron kívül azt hiszem, meg kell említenem *Melich János* professzor úr nevét is, aki a szláv jövevényszavak etimológiájában a legtöbbet segített. A „drücski” szóról külön tanulmányt írt.

Szeretném még megemlíteni, hogy az *Amerikából* visszatért bányászok nem csak a „*bodikám*” szót vették át, mint angol eredetű jövevényszót. Talán gyakrabban mondogatták egymásnak a „*szan a bics*”-et (son of a bitch). Pejoratív értelemben („kurva anyád”) használták. Én mint angoltanár már akkor azonnal megértettem (50 évvel ezelőtt!) a kifejezés jelentését, hiszen a bitch = „rima, kurva” minden szótárban benne van. De 1939-ben ez így nem tetszett professzoromnak, ezért kihagytam a szógyűjteményből. Bár ellene vagyok, hogy trágár kifejezésekkel csúfítsuk nyelvünket, mint történelmi tényt, talán most már, 1990-ben leírhatom.

Mint érdekességet említtem, hogy *Kállai Géza* igazgató úr levelet írt nekem és kért, hogy ha *Rudabányán* járok, keressem föl irodájában. Természetesen a készülő disszertációm érdekelte. Látogatásomkor megmutattam neki nyomtatásra kész művemet, ő pedig áthozatta lakásáról a teljesen kész német-magyar, magyar-német bányászati szakszótárát. Így került bele a disszertációmba az a néhány sor, mely *Kállai Géza* e munkájáról tesz említést. Sajnos úgy értesültem, hogy a háború alatt a kézirat elpusztult. Most is az a véleményem, hogy nagy kár érte.

Dr. Tarján Jenő az 1950-es években. *Dr. Tarján J. könyvének címlapja.*

A házitanárságomnak megvolt az az előnye is, hogy ily módon jól kerestem. A disszertációt ugyanis ki kellett nyomtatni, és 110 példányt a *Dékáni Hivatalnak* beadni. Ez akkor több mint 200 pengőbe került. A szóbeli szigorlat díja 200-250 pengő, az avatásé kb. ugyanennyi volt. Tehát minimum 600 pengőbe került az egye-

* Téves információ: a kézirat *Kállai Géza* özvegyének ajándékként az *Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesületbe* került, ahol azonban később elkallódott. (A szerkesztő.)

temi doktori cím megszerzése. Szóbeli szigorlatom is kitűnően sikerült: „summa cum laude” doktoráltam. Csak azért nem kaptam meg a kormányzói aranygyűrűt, mert a gimnázium első osztályában nem voltam jeles, a dolgozat elején ismertetett okoknál fogva.

Az ünnepélyes avatáson, *melyen Zwack úr frakkját viseltem* (a fénykép ma is megvan), csak *Nelli* nővérem volt jelen, aki *Zichy-újfaluból* jött fel *Budapestre*. Sem *Apám*, sem *Anyám* nem jött el. [...]

*A rudabányai külszíni vasércbánya.
(Képeslap, Rosenblatt, Miskolc, 1925 körül.)*

Olvasóink figyelmébe ajánljuk...

Összeállította: HADOBÁS SÁNDOR

A hazai szakfolyóiratokban és más periodikákban, alkalmi publikációkban gyakran jelennek meg részben vagy teljes egészében bányászattörténeti vonatkozású tanulmányok. Sajnos e drága és csak kevesek által keresett kiadványoknak az előfizetését, beszerzését a könyvtárak többsége pénzszüke miatt nem engedheti meg magának, így sokszor nem, vagy csak késve figyel fel a bennük közölt írásokra a szakmai közvélemény. Bár az internetről ma már a legtöbb adat megismerhető (tartalomjegyzékek, egyes esetekben teljes szövegek), ám még sokan idegenkednek a tájékozódás e formájától, mások pedig időhiány vagy egyéb okok miatt nem ülnek a számítógéphez.

A jövőben oly módon kívánjuk segíteni az érdeklődési körünkbe tartozó publikációk minél szélesebb körű megismertetését, hogy időnként csokorba gyűjtjük és közreadjuk címleírásaikat. Ezek alapján már nem okozhat gondot az érdeklődők számára a szükséges fénymásolatok, esetleg az eredeti lapszámok megszerzése vagy a megfelelő internetes oldalak használata.

Ezúttal az alábbi közleményekre hívjuk fel olvasóink figyelmét (a megjelenés időrendjében):

ENDRÓDI Gábor: Két táblakép a 18. századi Újbányán. Csekélység MS mesterhez. = *Művészettörténeti Értesítő*, 55. évf. 2006. 1. sz. 119-124. old.

BALÁŽOVÁ, Barbara: Az alsó-magyarországi bányavárosok barokk művészetéhez: Joseph Andreas Wenzl von Sternbach mecenatúrája. = *Művészettörténeti Értesítő*, 55. évf. 2006. 1. sz. 125-144. old.

- KÓNYA Péter: Adatok a Tapolcai-medence bazaltbányászatának történetéhez. = *Folia Musei Historico-Naturalis Bakonyiensis. – A Bakonyi Természettudományi Múzeum Közleményei* 24. Zirc, 2007. 23-34. old.
- MÁTÉ Gábor: Az alsó-magyarországi bányavárosok etnikai képének történeti és földrajzi vizsgálata. = *Földrajzi Értesítő*, 56. évf. 2007. 3-4. sz. 181-204. old.
- WEISZ Boglárka: Megjegyzések az Árpád-kori sóvámolás és -kereskedelem történetéhez. = *Acta Historica (Acta Universitatis Szegediensis)* 125. Szeged, 2007. 43-57. old.
- WEISZ Boglárka: A nemesércbányákból származó királyi jövedelmek az Árpád-korban. = *Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. június 7–8.) előadásai*. Szerk. Révész Éva, Halmágyi Miklós. Szeged, 2007. 247–259.
- SRÁGLI Lajos: Hetven éve alapították a MAORT-ot. = *Honismeret*, 36. évf. 2008. 3. sz. 22-26. old.
- BÍRÓ József: Bányatársládák, bányatárspénytárak a pécsi szénbányászatban. = *Pécsi Szemle*, 11. évf. 2008. 2. sz. (nyár), 40-47. old. 4 kép.
- GLÜCK László: A máramarosi só kereskedelmének útvonalai a 16. század közepén. = *Történelmi Szemle*, 50. évf. 2008. 1. sz. 1-10. old.
- BARABÁS András – KONRÁD Gyula: A mecseki kőszén és uránérc bányászatának múltja és lehetséges jövője. = *Földrajzi Közlemények*, 132. évf. 2008. 1. sz. 3-19. old.
- WEISZ Boglárka: A nemesérc-bányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és az Anjou-korban. = *Történelmi Szemle*, 50. évf. 2008. 2. sz. 141-161. old.
- ZSÁMBOKI László, dr.: Kerpely szerepe a magyar bányászati-kohászati szaknyelv megteremtésében. = *BKL – Bányászat*, 141. évf. 2008. 1. sz. 5-6. old.
- FARKAS Ottó, dr.: Kerpely Antal, a tanszékalapító. = *BKL – Bányászat*, 141. évf. 2008. 1. sz. 7-11. old.

TARDY Pál, dr.: Kerpely a hazai modern vasipar megteremtője. = *BKL – Bányászat*, 141. évf. 2008. 1. sz. 11-15. old.

MENDLY Lajos: Szoboszlay Kornél professzor emlékére. = *BKL – Bányászat*, 141. évf. 2008. 4. sz. 58. old.

RÉTHY Károly: Dr. Szokol Pál (1848 – 1936) élete és munkássága. = *BKL – Bányászat*, 141. évf. 2008. 4. sz. 59-60. old.

Bányászati oktatás a selmeci akadémia alapítása előtt

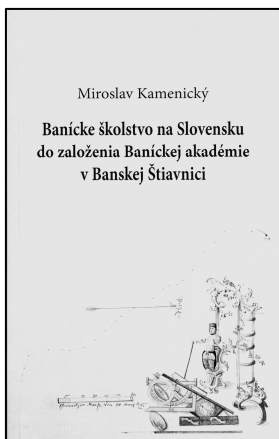
Miroslav Kamenický: *Banické školstvo na Slovensku do založenia Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici*. Bratislava, 2006. SAP – Slovak Academic Press, 119 p.

HADOBÁS SÁNDOR

A szerző (született 1962-ben) ismert szlovák történész, a 16-18. század gazdaságtörténetével foglalkozik, s különösen a bányászati-kohászati témák érdeklík. Ennek bizonyítéka számos tanulmánya és korábbi könyve is (*Sredoslovenské striebro a jeho hutnicke spracovanie do konca 18. storočia* – magyarul: *A közép-szlovákiai ezüst és kohászati feldolgozása a 18. század végéig*, Bratislava, 1995.)

Szóban forgó munkája a selmeci bányászati akadémia alapítása előtti bányászati oktatás történetét tekinti át *Szlovákiában* – azaz a történelmi *Magyarország Felvidékén*. A témával korábban több kiváló kutató foglalkozott (például *J. Vlachovič*, *J. Vozár* szlovák, *Mihalovits János*, *Faller Jenő* és *Zsámboki László* pedig magyar részről), *Kamenický* mégis érdemesnek tartotta újból áttekinteni és ahol szükségesnek látszott, újraértékelni a kérdést. Munkájához ausztriai és szlovákiai levéltárakban, könyvtárakban végzett kutatásokat, amelyek eredményeként új adatokkal tudta gazdagítani eddigi ismereteinket.

A bevezetés után előbb a bányászati–kohászati szakirodalmat tekinti át a 18. századig, kiemelve *G. Agricola De re metallica libri XII* című művét. Mellette természetesen megemlíti a többi fontos szerzőt és könyvét is (*Ulrich Rülein von Calw, Lazarus Ercker, Athanasius Kircher, Engelhardt Löhneys* stb.).

A következőkben a bányász és kohász szakemberek nevelésének, felkészítésének fejlődését és módszereit mutatja be vázlatosan a 18. századig, európai összehasonlításban.

A III. fejezetben arról a korabeli szokásról szól, hogy az ifjú bányász- és kohászjelöltek ismereteik bővítésére tanulmányutakat tettek a kontinens híres bányahelyeire. Tapasztalataikról naplót, feljegyzéseket vezettek. Közülük talán a legismertebb *Lipót herceg, Mária Terézia* császárnő fia volt, akinek 1764. évi utazásaival részletesebben is foglalkozik.

Kamenický felhívja a figyelmet arra, hogy ez a forráscsoport milyen fontos a két ősi szakma 17-18. századi történetének tanulmányozása szempontjából, ennek ellenére a tanulmányi útleírások összegyűjtése és részletes feldolgozása még nem történt meg.

A IV. fejezet a selmecbányai bányászati iskola történetével foglalkozik, különösen keletkezésének körülményeivel. Az intézmény alapítását az általánosan elfogadott 1735. június 22-i dátummal szemben (amely az iskola működésére vonatkozó első, vázlatosan kidolgozott utasítás keltezésének időpontja) arra a napra teszi, amikor *Mikoviny Sámuel* „geometra”-kinevezést kapott az alsó-magyarországi bányavárosokba, továbbá megbízást a gyakornokok oktatására (1735. július 29.) Tüzetes vizsgálat alá veszi az alapítással kapcsolatos dokumentumokat, köztük a *J. F. von Lauern* névéhez fűződő részletes instrukciót. E dátum nélküli fontos irat születését közvetett bizonyíték (*Mikoviny* előbb említett kinevezésének *múlt éviként* való említése) alapján 1736 elejére teszi. Megállapítja, hogy azzal a korábbi vélekedéssel szemben, miszerint a joachimsthalai és a selmecbányai bányászati iskolák számára ki-

adott instrukciók azonosak, *Magyarország* részére külön instrukció készült. Ennek egy példányát sikerült a bécsi *Hofkammerarchiv* udvari kamarai anyagában fellelnie. További alfejezetet szentel az intézet oktatóinak, elsősorban *Mikoviny Sámuelnek*, akiről bővebb élet- és pályarajzot ad, kiemelve bányászati iskolai működését. Mellette még két „instruktorról”, *K. Heüppelről* és *J. P. Sennről* tesz említést. Egy másik alfejezetből a hallgatókat ismerhetjük meg számuk, származásuk, életkoruk és más adataik szerint. Végül a tanulmányi programot elemzi a szerző az oktatásra vonatkozó utasítások és az iskola könyvtárában fellelhető szakirodalom, vagyis mai szóhasználattal a „tananyag” alapján.

Az V. részben a kevésbé ismert, rövid életű szomolnoki bányászati iskoláról olvashatunk, melynek alapítója a helyi kincstári bányák vezető hivatalnoka, *Georg Ernst Multz de Walda* volt 1747-ben. A rendelkezésre álló adatok függvényében itt is bemutatja az oktatókat, a hallgatókat és a tanulmányi programot. Két tanárról tud: *Ignaz Lihlről* és *Gaspar Reitznerről*, akiknek irányításával hat hallgató kezdte meg a tanulmányokat. Szerencsére fennmaradt az a szakkönyv-jegyzék, amelyet az intézmény létrehozásának előkészületei során *Multz de Walda* kérésére az udvari kamara küldött *Szomolnokra* 1746-ban. Az alapító halála (1748) után az iskola megszűnhetett, mert későbbi sorsáról nincs híradás.

A könyv VI. fejezete vázolja a *Selmeci Bányászati Akadémia* létrejöttének folyamatát, körülményeit, ami ugyan már nem képezi a munka tárgyát, mégis hasznosnak mondható.

A zárszóban a szerző röviden összegzi eredményeit. Kiemeli, hogy a fennmaradt könyvlisták és más körülmények mind *Selmecen*, mind pedig *Szomolnokon* a képzés magas színvonalára utalnak.

Gazdag irodalomjegyzék, angol és német nyelvű összefoglaló, mellékletként néhány ismert hallgatói névsor, valamint név- és helymutató zárja az értékes és magyar szempontból különösen érdekes kötetet. Kár, hogy nyelvi nehézségek miatt – sok más régi magyar vonatkozású szlovák könyvhöz hasonlóan – a hazai kutatás nemigen fogja hasznosítani.

T a r t a l o m

Tanulmányok

- Rudabánya, az emberré válás világhírű lelőhelye.
(*Dr. Kordos László*) 3
- A nemesérbányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád-
és Anjou-korban. (*Weisz Boglárka*) 13
- Középkori falkép-festészet a gömöri bányavidéken.
(*Edita Kušnierová – Tököly Gábor*) 44
- A 125 éves jubileum árnyoldala a nógrádi szénmedencében
(1986-1988). (*Dr. Szvircsek Ferenc*) 64

Közlemények

- A Rózsnyói Bányászati Múzeum különlegessége: a világ
harmadik legrégebb gőz-úthengere. (*Pavol Horváth*) 84
- Megállapodások és viták a hosszúhetényi szén
kitermeléséről. (*Dr. Bíró József*) 90

Archívum

- Hogyan született meg 1939-ben „A vasércbányászat szak-
nyelvének szókincse Rudabányán” című doktori
disszertációm? (*Dr. Tarján Jenő*) 105

Szakirodalom

- Olvasóink figyelmébe ajánljuk... (*Hadobás Sándor*) 114
- Bányászati oktatás a selmeci akadémia alapítása előtt.
(*Hadobás Sándor*) 116

Bányászattörténeti kiadványok

- Agricola, Georgius:** *Bermannus, avagy beszélgetés az ásványok csodálatos világáról...* Miskolc – Rudabánya, 1994. 234 old.
- A rudabányai vasérctelep a korai szakirodalomban 1882-1939.* Szerkesztette: Szakáll Sándor. Rudabánya, 2001. 134 old.
- Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei I.* Rudabánya, 2004. 123 old.
- Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei II.* Rudabánya, 2005. 145 old.
- Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei III.* Rudabánya, 2006. 162 old.
- Bányászattörténeti Közlemények I.* Rudabánya, 2006. 106 old.
- Bányászattörténeti Közlemények II.* Rudabánya, 2006. 107 old.
- Bányászattörténeti Közlemények III.* Rudabánya, 2007. 120 old.
- Bányászattörténeti Közlemények IV.* Rudabánya, 2007. 136 old.
- Bányászattörténeti Közlemények V.* Rudabánya, 2008. 126 old.
- Balogh Béla – Oszóczki Kálmán:** *Bányászat és pénzverés a Gutin alatt. Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgoása és pénzverése 1700 előtt.* Miskolc – Rudabánya, 2001. 166 old.
- Benke István:** *Telkibánya bányászatának története.* Miskolc – Rudabánya, 2001. 172 old.
- Garami Evelin:** *A rudabányai vasércdúsító története.* Rudabánya, 2005. 92 old.
- Hála József – Landgraf Ildikó:** *Magyarországi bányászmondák.* Rudabánya, 2001. 123 old.
- Hazslinszky Tamás:** *A Baradla-barlang 19. századi nevezetes látogatói.* Rudabánya, 2004. 92 old.
- Hubbes Éva:** *Benkő Ferenc egyetemjárása.* Rudabánya, 2004. 141 old.
- Kacs Kovics Lajos:** *Az alsó-magyarországi ércművelésről.* Rudabánya, 2005. 140 old.
- Lux Gyula:** *Nyelvi adatok a délszepesi és dobsinai német nép településtörténetéhez.* Rudabánya, 2004. 110 + IV old. (Reprint kiadás.)
- Mikulik József:** *A bánya- és vasipar története Dobsinán. (1880).* Rudabánya, 2003. 80+IV old. (Reprint kiadás.)
- Münnich Adolf:** *A felső-magyarországi bányapolgárság története. (1895).* Rudabánya, 2003. 128+2 old. (Reprint kiadás.)
- Noszky Jenő:** *Salgótarján és kőszénbányászata, tekintettel a néprajzi viszonyokra.* Rudabánya, 2007. 82 old.
- Poda, Nicolaus:** *A selmeci bányagépekről. Bergmaschinen von Schemnitz.* Miskolc – Rudabánya, 2002. 144 + 126 old. (Reprint + magyar fordítás.)
- Szakáll Sándor – Morvai Gusztáv:** *Érc kutatások Magyarországon a 20. században.* Miskolc – Rudabánya, 2002. 247 old.
- Szemán Attila:** *Szintes szállítás a magyarországi ércbányászatban a kezdetektől a 19. század derekéig.* Rudabánya, 2003. 88 old. 67 ábra.
- Uzsoki András:** *Adalékok az aranyosás történetéhez és technikájához.* Rudabánya, 2004. 92 old.
- Vastagh Gábor:** *Tanulmányok a kohászat magyarországi történetéből.* Rudabánya, 2007. 146 old.
- Zsámboki László:** *Selmeci ezüst, kőmőci arany. Válogatott tanulmányok a szerző születésének 70. évfordulója tiszteletére.* Rudabánya – Miskolc, 2005. 332 old.

A felsorolt kiadványok megvásárolhatók:

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum – Érc- és Ásványbányászati Múzeum
Alapítvány, 3733 Rudabánya, Petőfi u. 24. – Tel.: 48-353-151.